

Қожаберген Толыбайұлы

Елім - ай

(жырлар жинағы)

Петропавл, 2000

84.5 кез

к 56

Қазақ мемлекеттік заң академиясының
Солтүстік Қазақстан филиалы

Қадірменді оқырман!

Қазақ тарихында еліне өмірбойы қызмет етіп халқына си-
лы болған азаматтар баршылық. Тәуелсіздік алғаннан бері со-
лардың біразы өз халқымен қайта табысып жатыр.

Қожаберген бабамыз қазақ жұртының тәуелсіздігі мен бос-
тандағы үшін қан төгіп қана қоймай, елдігімізді, ерлігімізді
кейінгі ұрпаққа жыр етіп қалдырған жырау. Өкінішке орай
аты да заты да көпшілікке белгісіз болып, қалың оқырман ба-
тыр бабамызбен онша жақын таныс емес.

Алдарыңыздағы шағын кітапша Қызылжардағы қазақ заң
академиясының шағын ұжымының ілтипатымен жарық көріп
отыр. Келешекте Қожаберген атамыздың шығармалары том
том болып жарық көреріне сеніміміз мол.

34891

Аманжол Қүзембайұлы, тарих
ғылымының докторы, профессор
қазақ мемлекеттік заң
академиясы Солтүстік Қазақстан
филиалының директоры.

Қожаберген жырау. Елім - ай -- Петропавл қаласы, 2000 –
140 б. Құрастырып, алғы сөзін жазған Мәдина Дастанова, жал-
пы редакциясын басқарған профессор Тұрсынбек Көкішұлы.

ISBN 5-7667-8584-4

012

© Қожаберген Толыбайұлы

Жырлары қазақ жұртын елжіреткен...

(Алғы сөз орнына)

Бүгін заманымыздың ағысы өзге арнаға бұрылып, сонымен бірге әдебиет пен мәдениет те жаңару, сілкіну кезеңін бастан кешіруде. Кеше ескіні, шежірені білу-рушылдық, өткенді аңсаушылық делініп айдар тағылса, халықтың тарихын, ел басынан өткен зұлмат-зәбірлі оқиғаларды, сол оқиғаның куәсі болған, тіпті көзбен көріп, көкірегіне түйгенін ұрпағына жеткізіп отырған небір тарихи қайраткерлеріміз бен ақын-жырауларымыз туралы деректерді елемей, ескермей келсек, енді бүгін сол ескімізге қайта мойын бұрып, қағазда емес, халық жадында өлең-жыр, аңыз-әңгіме түрінде жазылып қалған әдеби мұрамызбен қуана көрісің жатқан жайымыз бар. Сөзіміздің дәлелі, айтар ойымыздың айғағы - қолыңыздағы Қожаберген жыраудың жинағы.

Қожаберген жыраудың өмірге келуінің өзі аңызбен астасып жатқан ақиқат десек артық айтқандық емес."Жыраудың әкесі Толыбай сыншы 1661 жылы нөкерлерімен бірге бәйбішесі Ақбілекті алып, Самарқан, Жизак жағында тұратын Төртқара руынан шыққан Ақша би, Жалаңтос баһадүр ұрпақтарына (нағашылары) қонаққа бармақ болып үлкен дайындықпен жолға шығады. Жолда Қыпшақ Қойлыбай әулиенің басына түнеп аттанады. Одан әрі Түркістан шаһарына жетіп, Қожа Ахмет Иссауи мазарына тоқтап, мал шалып, дұға оқытады. Сол күні Толыбай түс көреді. Түсінде ақ түйеге мінген, ақ сәлделі, қолында аса таяғы бар ақсақал кісі кездеседі. Толыбай сыншы қол қусырып сәлем береді.

Сәлемін алып: "Сапарың оң болсын, балам", - дейді де қоржынынан қынапты қанжар, қобыз, бір бума шөп, қыран құстың тұғырын, әсемдеп өрілген қамшы ұстатып көз алдында ғайып болады. Таңғы дастархан үстінде сыншы көрген түсін көпшілікке жария етіп, жоруларын өгінеді. Сол кезде нөкерлердің бірі Нияз балуан Қожакеұлы ортаға қамшы тастайды да, сөйлеуге рұқсат алады.

- Сардар аға, ақсақалды қария оң сапар тілесе, иншалла, жолымыз болады екен. Қолыңызға қынапты қанжар - батырлықты, қобыз - ақын-жыраулықты, тұғыр-құсбегілікті, бір бума шөп - елшілікті, қамшы - билікті ұстатыпты. Осы бес қасиетті бойына дарытқан тағы бір үл көреді екенсіз", - деп сөзін аяқтайды. Қаумалаған қауым болашақ ұлдың есімін де әкесінің өзі қоюын талап етеді. Сөйтіп 1663 жылы қазіргі Солтүстік Қазақстан облысы, Жамбыл ауданы, Жекекөл совхозына қарасты Гүлтөбеде Ордабасы баһадүр атанған Толыбай-

сыншы Дәуленұлының (1603-1680) шаңырағында Түркістанда аян берген ұл - Қожаберген дүниеге келеді.

Жыраудың бойындағы сан қырлы таланттының ашылуына, халық ісіне араласып, азаматтық көзқарасының қалыптасуына білімді әкесі Толыбайдың әсері мол болған.

Осындай әкенің қамқорлығымен Қожаберген жырау Самарқан, Бұхара медреселерінде оқып, сауат ашады. Бұдан кейінгі өмір беттерін парақтағанда;

Адам деп өз бойына өнер жиған,
Ел-жұртым деп атайды мені имам.
Жорыққа он жетімнен араласып,
Болғам жоқ молла, софы, қожа-ишан.

немесе

Ішінде Ашамайлы Керей Көшебемін,
Соғысқа он жетімнен төселгенмін.
Жекпе-жек қалмақтармен шыққан шақта,

Желкесін қидым талай ерсінгеннің, - секілді жыр жолдарын оқи отырып, оның он жеті жасынан қолына қару алып, батыр ағаларымен тізе қосып жорыққа аттанған, елін сырт жаудан қорғаған жауынгер - жырау болғандығын көреміз.

Тіліне араб, парсы болдым жетік,
Оны да қолданбадым өнер етіп.
Көрші елге елшілікке ылғи барып,
Мен жүрдім қазағыма қызмет етіп.

Бұл шумақтар медреседе араб, парсы тілдерін жетік меңгерген Қожабергенді өз заманының кемеңгері Тәуке хан, Төле, Қазыбек, Әйтекедей ақылшы билерімен бірге көршілес Қоқан, Хиуа, Бұхара хандықтарына дипломатиялық жұмыстарға жіберіп, жырауды өзінің сенімді серігі санағандығының айғағы. Нақтылай айтсақ, "Қожаберген жырау 1683-88 жылдар аралығында Әз Тәуке ханның елшілік қызметіне басшылық жасапты"¹.

Қожаберген өзіне дейінгі жыраулар дәстүрін шебер меңгерген, батырлығына ақындығы сай ақберен жырау, әрі көп қырлы талант иесі.

Көрші елге батырлықпен даңқым кеткен,
Сібірдің батыс жағын мекен еткен.
Керейде Толыбай сыншы кіші ұлы едім,
Жырларым қазақ жұртын елжіреткен.

---

¹ Смағұлов Ш. Атақты "Елім-айдың" авторы "Халық кеңесі" 1993. 09.06.

Осынау жыр жолдарынан аңғарылатындай Қожаберген жыраудың ақындық талантын танытатын жауһар жырлары қолдарыңызда.

"Сені тұлпардың басы деп, мені Толыбай сыншаның баласы деп кім айтар" деген мәтелді білмейтін қазақ кемде-кем болар. Бірақ сол Толыбай сыншыдан отызға жуық ұл туғанын оның кенжесі атақты "Елім-ай" дастанының авторы Қожаберген жырау екенін жүрттың бәрі біле бермеуі мүмкін. Оның себептері де жоқ емес. Ең алғашқысы - қоғамымызда үстемдік еткен сыңаржақ пікірдің әсерінен жыраудың әдеби мұрасының ұзақ уақыт жиналмай, зерттелмеуі болса, екіншісі - тасқа басылған (қолжазба) жырларының сақталмауынан еді. Бірақ кезінде өздері сүйсініп, елжірей тыңдаған жырдастандарды ел ішіндегі құйма құлақ қариялар мен ақын-жыршылар көпшілікке таратып, сол шығарманы орындау барысында өздерін де таныта білген.

Бұрын халық әні аталып келген "Елім-ай" Қожаберген жыраудың өзегін жарып шыққан төл шығармасы екені қазақ топырағында бұрын-соңғы өткен ақын-жыраулардың өлең-жырларына өзек болғаны белгілі. Айтулы ақын, шежіреші Мәшһүр Жүсіп Көпейұлының "Даналарға" атты туындысындағы мына шумақтар осы ойымыздың дәлелі болса керек.

Өнерге құлаш ұрып бала жастан,
Тарихын бұл үш жүздің етіп дастан.
Баласы Толыбай сыншы Қожаберген,
Бой ұрған ерлік іске әуел бастан.
Қолбасы, ақын, жырау һәм елші-би,
Шығарған "Елім-айдай" тамаша күй.
"Елім-ай" әні менен жырын тағы,
Шығарған Қожаберген бабанды сүй²

Осымен сарындас шумақтар Асанбек шешеннің шығармаларында да кездеседі.

"Елім-ай" Қожаберген ердің әні,
Жойылмас ешқашанда оның мәні.
Халайық есін қайта жиған шақта,-
Қисса мен терме болды тойдың сәні³

Алдымен дастанның жазылу тарихынан бірер сөз.

² Әбуталиев Н., Жармұхаммедов М. "Елім-айдың" авторы кім? "Алматы ақшамы" 1988.27.09.

³ Әбуталиев Н. Ордабасы Қожаберген. Алматы. "Жеті жарғы" 1995. 31-бет.

1723 жылы көкек айының басында Қожаберген Сыр бойындағы Бестам (қазіргі Коммунизм колхозы) деген жерді мекендейтін қайын жұрты Кіші жүздегі Қобылан бидің аулына жары Айшаны, Бекет, Науан есімді ұлдарын ертіп қонаққа келеді. Қазақ жұрты ежелден ән-жырды, жыршы-жырауды қадірлеп төбелеріне көтеріп, кастерлей білген. Көреген халқымыздың осы тамаша қасиетін кезінде Европа жиһангерлері де мойындап, поляк зерттеушісі Б.Залесский: "...Жұртшылықтың шын жақсы көріп, қарсы алар қадірлі қонағы жыршы-жыраулар. Олар мұнда көп-ақ, дала әдебиеті солардың көкірегіне қатталып қойғандай"⁴, - деп жазды. Осындай жыр сүйер ортаға даңқты жырау Қожаберген келгенде кіші жүз елі қуана қарсы алып, қонақ етіп жырын тындайды. Бұл кезеңде қазақ жұртының тарих сахнасына "ақтабан шұбырынды, алқакөл сұлама" атауымен шыққаны белгілі. "1718 жылы Тәуке хан қайтыс болып, орнына баласы Қайып хан болады"⁵. Қайыптың хандық құрған дәуірінде қазақ халқы бірлігінен айрылып, ыдырай бастады. Осындай солқылдақты байқаған жоңғарлар оқтын-оқтын шабуыл жасап, ел тыныштығын бұзумен болды. Бұл жайында халқымыздың аяулы ұлы Ш.Уәлиханов: "...Әсіресе 1723 жылғы халық трагедиясы әрбір қазақтың жадында қалды"⁶ - деп жазды. Қожаберген жыраудың қайындауы осы оқиғамен түспа-түс келеді. Қыркүйек түсе жоңғарлар жойқын шабуыл жасап, Алшын ауылдарының біріне қонып, біріне түстене ән салып, жырлап жүрген жырау отбасымен қоршауда қалып қояды. Өзі батыр Қожаберген қарсы айқасқа шығып, қоршауды бұзып еліне бет алады. Бірақ өкініштісі көзінің ағы мен қарасындай Науан мен Бекеттен айырылады. Жырау өз басындағы осы аянышты халді, халық қайғысымен ұштастырып "Елім-ай" дастанын әуелде ауызша айтып, кейін толықтырып ұрпағына қалдырған-ды.

"Елім-ай" жырының алғашқы тыңдаушысы да, орындаушысы да жыраудың жары Айша. Ерлік дастанында жырау:

"Елім-ай" - деп бастай бер Айша жарым,

Біз айтпасақ, кім айтар елдің зарын.

Жауға шабар мылтықты жасаған жоқ,

Өлең айту болды ғой бар амалым, - деп жарын жігерлендіре, сүйеніші болып толғайды.

---

⁴ Бронислав Залесский. Жизнь казахских степей. Алма-Ата. "Опер" 1991 жыл.

⁵ Моисеев В.А. Джунгарское ханство и казахи XVII - XVIII в.в. Алма-ата "Ғылым". 1991.

⁶ Уәлиханов Ш. Толық шығармалар жинағы. 5-т. 3-т. Алматы. "Ғылым" 1981 жыл.

Қожаберген жыраудың тарихта атын қалдырған "Елім-ай" қазақ халқының "мың өліп, мың тірілген" (1723-31) ауыр кезеңдерінің елесіндей болып табылатын, зобалаңды жырлаған, өлеңмен жазылған тарихи шежіре. Тарихқа "ақтабан шұбырынды, алқакөл сұлама" деген атпен енген әйгілі оқиғаның поэзиядағы көрінісі. "Елім-айда" 1723-29 жылдар арасында болған аласапыранның көрінісі еш өзгеріссіз берілген. Дастанда сол дәуірдің шындығын ашатын тарихи деректер аз емес. Бұлардың бір тобы сол кезеңдегі нақты тарихи жағдайды түсінуге көмектессе, енді бір бөлігі жыраудың өз өмірінен де мәліметтер береді.

Дастанда қазақ халқының атақ-абыройы үшін еңбек еткен, береке-бірлігі үшін алысқан батырлар, билер, белгілі қоғам қайраткерлері өз болмыстарымен көрінген. Жырда Әз Тәуке ханның ұйымдастырушылық, қолбасшылық қызметі қысқа да нұсқа баяндалады.

Төрелер Әз Тәукедей бола алмады,
Оларға қазақ көңілі тола алмады.
Арамза Қайып, Болат сатқын болып,
Кездейсоқ ел жағдайы оналмады.

Жырда Әнет бабаға, Қаз дауысты Қазыбек, Әйтеке, Малайсары билерге, Бөгенбай, Қабанбай сынды батырларға арналған қанатты шумақтар көптеп кездеседі.

Жырауды шығармалары арқылы елді сыртқы жаудан қорғау жолында халқына ұран салып, елдікке, бірлікке шақыра білген шебер ұйымдастырушы ретінде танимыз. Ел қайғысын қабырғасы қайыса қабылдаған қарт жырау:

Асынған құтты болсын жарақтарың,
Жырыма құлағың сал, жарақтарым.
Шабуылы жау қалмақтың күшті екен деп,

Кетпендер жаудан қорқып, тарап бәрің - деген жыр жолдарымен қазақ жауынгерлерін жігерлендіруші, рухын биіктетуші болып көрінеді.

Қожаберген жырау - қан майданның бел ортасында жүріп, қол бастап, соңына қалың әскер ерте білген қолбасы болумен қатар, өзі куә болған оқиғаның жырлаушысы - жеткізушісі. Оның ұрыс даласындағы сан алуан әдіс-тәсілдер мен ерліктің насихатшысы рөлін атқарғанына төмендегі жыр шумақтары куә бола алады.

Сол кезде өзімді өзім тоқтата алмай,
Ұрандап "Ошыбайлап" салдым айғай.

Сілтедім оңды-солды көк найзаны,
Жығылды талай дұшпан салып ойбай.

Ұ Оз ұлтына жанашырлығы жойылған бүгінгі ұрпақтың санасына ұлт, оның сақталуы, көркеюі деген ұғымдарды сіңіруде Қожаберген мұралары да бей-жай қала алмайды. Мысалы:

Жорықта жолың болсын азаматым,
Болындар жаудан кекті қайтаратын.
Кеудеңде шыбын жаның болса егер,

Жоғалтпа жер бетінен қазақ атын, - деген жолдар жыраудың соңғы демі қалғанша жауымен жағаласып, қазақтың елдігін сақтап қалар ұлдарына артқан үлкен сенімін көрсетіп, олардың ұлтына деген сүйіспеншілігін, махаббатын оятады.

Намысшылдық - үлкен ерліктің бастауы. Адамзат бойындағы осы қасиетті жырлау - Қожаберген жырларының ішінде өрелі орны бар тақырып. Ұлы жыраудың жас жауынгердің жігерін жарқыратып, қайратына қайрат қосар негізгі құралы да оның намысын қайрау. "Үйде туып, түзде өлуді" арман еткен ерлер дәстүрін жырлау:

Майданда өл, жауға тірі берілмендер,
Төкпеңдер жау алдында бетгің арын.

немесе

Үйде, түзде болсаң да бір-ақ өлім,

Дұшпаннан алған дұрыс елдің кегін, - секілді өлең жолдарын жеткізеді.

Қожаберген шығармаларының дені ел бірлігін, ерлікті жырлаған. Әдеби шығармаларынан елді қиындықты жеңе білуге, аз күнгі азапқа шыдамды болып, жақсылықты алдан күтуге үндеген, жақсы күндер орнауы үшін ауыздың бірлігі, елдің ұйымдасқан, біріне-бірі дос, бауыр қалпын сақтаған өнегелі тірлігі қажеттігін шерткен жыр жолдарын көптеп кездестіруге болады. Аталған дастанда ерекше дараланатын осы идея.

Бұл келген заман болды бастарыңа,
Тоқтарың қайырыла жүр аштарыңа.
Қолдай жүр бір-бірінді тастамаңдар,

Тізе қос, етек жиып, ес барыңда, - сияқты жыр шумақтарынан анық байқалады.

Қожаберген - ұрпақ тәрбиесінің қай қырын да қалыс қалдырмаған, дидактикалық ой-пікірлерімен ерекшеленетін ақылгөй жырлау. Ол татулыққа, үлкенге ізетті, кішіге құрметті, адамзатқа қам-

қор болуға, адам санасындағы теңдік мәселесін ұғындыруға да қалам тартқан. Дастандағы:

Санама бірінді артық, бірің кемге,

Бірінді-бірін сүйе сүрінгенде.

Әр уақыт тобың жазбай бірге жүрсең,

Татисың аз да болсаң, іргелі елге, - деп толғаған шумақтарынан жыраудың даналығы мен көрегендігі байқалады.

Жырау болашақ заман иегерлері туралы шабыттана жырлайды.

Ассалаумағалейкүм, сардарларым,

Болашақ көпке тұтқа маңғаздарым.

Бабаңнан Қожаберген уағыз тыңдап,

Жырымнан жағдайды ұқ, сарбаздарым, - деп, ана тіліміздің інжу - маржанын төгіп айтқан шынайы дарын. Ұрпақ туралы айтқанда поэзиялық қуаты мол сөздерді пайдалана отырып, рух, жігер береді. Жырау шығармаларында құнарлы шумақтар мол. Сөз саптасы, ойға ұсталығы, ақындық мәдениеті жоғары.

Қожаберген жыраудың шығармаларында Отан сүю идеясы басым. Туған топырақты сырт жаудан қорғау, осы жолда халықты ұйымдастыру, жол көрсете қолбасшылық жасау - автор жырларының негізгі түпқазығы. Өзге оқиға, іс-әрекеттің барлығы да осы идея негізінде өрбіп, дамып отырады.

Тарихты түбірімен қайта қоларып, саралай қарап отырған заманда "Елім-ай" дастанының маңызы ерекше. Дастан тарихи деректерді берумен бірге жыраудың әдебиет тарихындағы орнын анықтауға көмегін тигізеді.

Жырауларда шаршы топқа түскенде алдымен өздерін таныстырып "бастау жырын" айтатын дәстүр қалыптасқан. Одан әрі қисса, жыр толғағанда да тұрақты мақаммен, белгілі әуенмен айтатын болған. Бұған әріні қозғамағанда Сыр бойындағы "Тасбергеннің маңырамасы", "Жиёмбай жыраудың тамақтың бүлкілімен орындау мәнері", Арқадағы Атығай соқыр Тоғжанның "той-гөйі", маңқыстаулық белгілі жырау Наурызбектің "төкпесі" т.б. деп аталатын жыраулар арасында қалыптасқан мектептердің бары куә. Осыған қарағанда қазақ баласы білетін "Елім-ай" әнінің зарлы әуені Қожаберген жыраудың "жыр мақамы" болған деп толық сеніммен айтуға болады. Себебі "Елім-ай" домбырадан гөрі қобызбен орындауға лайықты. Ал, Қожаберген жырау өз сөзінде:

Мың рет орансаң да берсеңменен,

Кіресің қара жерге денеңменен.

Қолыма қобыз алып, әнге шырқап,

Айтайын көргенімді өлеңменен, - деп, бұл ойымызды дәлелдей, нақтылай түседі.

Сонымен "Елім-ай" - ән ғана емес, көлемді дастан. Кейбір деректерде жеті бөлімнен тұратын 14 732 жол өлең деп көрсетілгенмен, қолда бары - екі мың жолдай ғана.

Өз кезеңінде дұрыс көңіл бөлінбеуі салдарынан жыраудың шығармалары ғылыми түрде жүйеленіп, жазылып алынбаған. Көнекөз қариялардың айтуынша жыраудың біршама мұрасын немере інісі Дәстем сал былғарыға жазып Асқаптың ұлы Қөшекке қалдырады. Кейін әкесі қайтыс болған соң бұл қазынаға Шақшақ (Сегіз Серінің атасы) ие болады. Дүниеден өзі көшерде Шақшақ ұлы Сексенге (Қажы) аманат етеді. Атадан балаға жалғасып, 1913 жылы Боранбай қолында болады. 1917 жылы құрылған қызыл әскер офицерлерінің бірі Досай Қожаберген жырау ұрпақтары қолындағы бүкіл қолжазбамен бірге жыраудың қобызын, Мұсайынның (Сегіз Серінің ұлы) сырнай, сыбызғы, скрипкасын өргеп жіберген. Сөйтіп жыраудың ұрпақтары қолындағы нұсқадан осылайша айрылып қалады. Араға бірнеше жыл салып, Мұстафа (Сегіз Серінің ұлы) ел арасындағы жыршылардан жазып алып, балаларына қалдырған варианты да 1963 жылы болған өртте жанып кетеді. Қалай десек те "Елім-айдың" сақталуына жыркұмар қауым, соның ішінде жыраудың өз ұрпақтары - әйгілі Сегіз Серінің әулеті көп еңбек сіңірген.

Халқымыздың асыл азаматы, жазушы Ғ.Мүсірепов "Елімай" жырын жастайынан естіп, ұғынып өскендердің бірі. Жазушының үлкен әкесімен күрдас Ботбай деген әнші, балуан әрі атбегі кісі болған. Өзі Үкілі Ыбырайдың жолдасы екен. Осы Ботбайдың қызы Бәтима "Елім-айды" қобызбен орындап, тілеулестерінің алғысына бөленген.

Қазақтың сүйікті перзенті, ақын С.Сейфуллин Қожаберген жырау мен Сегіз Сері туралы поэма жазуға даярлық жасап, 1927 жылдар шамасында Қызылжар өңіріне өзі барып деректер жинайды. 1936 жылы Б.Майлин, І.Жансүгіров, Ғ.Мүсіреповтер бастаған арнайы тарихи-фольклорлық экспедиция жинаған материалдар 1937-39 жылғы аласапыранда із-түзсіз жоғалған.

Әдебиет пен мәдениет демократиялық еркіндікке шығып, қайта түлеп, түрленіп жатқан дәуірде Қожаберген жырау мұраларын жүйелеп, жинап бастыруда Н.Әбуталиевтің еңбегі елеулі. Автор "Сегіз Сері" атты жинағында "Қожаберген жырау" деген мақаласымен "Елім-ай" дастанынан үзінді жариялады. Осы авторлықпен "Ордабасы Қожаберген" атты жинақ 1995 жылы "Жеті Жарғы" баспасынан жарық көрді.

Соңғы жылдары мерзімді баспасөзде Қожаберген жыраудың шығармашылығы жөнінде түрлі мақалалар жарияланып келеді. Солардың ішіндегі ең ерекшесі "Атақты "Елім-айдың" авторы" деген атпен 1993 жылғы "Халық кеңесі" газетінің № 110-11-12 сандарында басылған, жыраудың ұрпақтары өсіп-өніп, өркен жайып

отырған Солтүстік Қазақстандағы Жамбыл ауданын басқарған Ш.Смағұловтың мақаласы. Мақала жыраудың туғанына 330 жыл толуына орай жазылған. Газеттің үш санына қатар басылған мақаладан автор жыраудың өмірбаяндық деректеріне қанық екенін байқатады. Мақаланың танымдық мәні зор.

Қазақ халқының өткен тарихына көз жіберсек, бір-бірімен аттас ақын-жыраулар, шешендер, қолбасылар көп болғанын білеміз. Осындай аттас кісілерді бір-бірінен ажырата алмай, бірінің басындағы қасиетті екіншісіне анарып теліп оқырман алдында да, аруақ алдында да кешірілмес күнәға батып, адасып жүретін сәттеріміз аз емес. Осындай жаңсақ деректермен жазылған мақала 1991 жылы 22 қарашада "Шалқар" газетінде басылды. Авторы - Баян-Өлгей аймағында тұратын Р.Ұятхан. Мақала көлемді болғанымен, оның авторы түрлі адасушылыққа барып, жаңсақ пікірлер айтқан.

Осы мақаладан соң шежірені жақсы білетін қария, фольклорлық мұраларды жинаушы С.Қарамендин "Мәдениет" газетінде "Шежіре туралы шындық" деген атпен жауап ретінде көлемді мақала жариялады. Өз сөздерінде Р.Ұятхан келтірген дәлелдерді нақты фактілермен тойгара отырып, оқырманын елең еткізе, жырау өмірінен білетінімізді толықтыра түсті. Осы бағытта ("Халық кеңесі" 1992.14.08.) Н.Әбуталиевтің "Қазақта Қожаберген нешеу?" деген мақаласы басылды.

"Елім-ай" дастанын жариялауда "Дала дидары", "Ұлан", "Алматы ақшамы" газеттерінің еңселері биік.

Ұзақ ғұмырында көрген-білгенін өлеңмен жырлап отырған кемеңгер жырау "Елім-айдан" да өзге бірнеше дастан жазған. Ұлттың ерекше белгілерінің бірі - тіл проблемасы XVII ғасырдың өзінде көтеріліп, оның дамуы, сақталуы, келер ұрпаққа бөтен сөзбен былғанбай саф, таза күйінде жетуі - жырау толғандырған ойдың бүгінгі қазақ зиялыларын да дәл солай ойландыруы таң қаларлық құбылыс емес!..

Сүйер ұлың болса сен сүй,

Сүйінерге жарар ол, - дегендей ел тағдыры үшін қабағына мұң ұялатқан, қар жастанып, мұз төсенген әр ғасырдың өз атпал азаматтары болғаны мәлім. Солардың бірегейі - Қожаберген жырау Толыбайсыншыұлы. Жыраудың "Баба тілі" дастаны - ұлттық тіліміздің шығу арналарын қолға шырақ ұстатқандай көрсетіп берген құнды шығарма.

Жыраудың да, оның жырларының да жыр сүйер қауыммен кешігіңкіреп табысуына тек қана заманы, заман тудырған идея, оны қолпаштаған бүгінгі күнәһар ұрпақ - өзіміз кінәліміз. Аруақты бабалар алдында оларды тарихтың ақшаңдағынан қағып-сілкіп тазартатын да, өлең-жырларын тарататын да, өз қолымызбен жасалған күнәдан арылтатын да тағы өзіміз. Осындай оймен Қазақтың Әл-

Фараби атындағы Ұлттық университеті, қазақ әдебиетінің тарихы мен сыны кафедрасы жанындағы "Қазақ фольклоры және әдебиетінің тарихы" деп аталатын ғылыми-зерттеу тобы 1991 жылдан тарапты жұмыс істеп келеді. 1993 жылы топ мүшелері Қожаберген жыраудың туған топырағында болып, бейітін іздеп тауып, ұрпақтарымен, көнекөз қариялармен пікірлесіп жырау жөнінде мол мағлұмат алып қайтқан еді. Сол сапардың нәтижесі - осы жинақ.

Ақсақалдардың сөзіне құлақ қойсақ Қожаберген сан қырлы өнер иесі болыпты. Оның музыкалық шығармалар жазуда, әсіресе күн жанрындағы еңбегі елеулі. Бізге таныс шығармаларынан өзге дастандары болғандығын айтып, ("Күлдірмамай", "Ата тек", "Қызылжар", "Төрт жігіт", "Балға Керей Соқыр Абыз т.б.) тіпті үзінділер айтып берген қариялар да кездесті. Амал не, осынау ұлан-ғайыр қазынада иненің жасуындай дүние қолымызға тиіп, көшіп кеткен жұртта іздеген асылымызды тапқандай мәре-сәре болып жатырмыз ғой?!

Біз осы іссапар кезінде жақсы бейіл білдіріп қарсы алған жинақтың жарыққа шығуына көмектескен, пікір бөліскен жыраудың ұрпақтарына, ауылдастарына, сол кездегі аудан әкімі Ш.Смағұловқа, зейнеткер-мұғалім, деректер беруші Шайхыуали Нұрғожаұлына, М.Тырқаевқа, Н.Сатинге, жырау мұраларын ерінбей-жалық пай жинастырып жүрген фольклоршы Қ.Биғожинге шын көңілімізден рахмет айтамыз.

Мәдина Дастанова

Р.С. Қожаберген жырау жөнінде дерек білетін, қолында шығармалары бар оқырмандарға мекен-жайымызды айтуды жөн көріп отырмыз. Қалың көпшіліктен хабар күтеміз.

480 121

Алматы қаласы

Әл-Фараби көшесі 71

Қазақтың Әл-Фараби атындағы Ұлттық университеті,

филология факультеті,

"Қазақ әдебиетінің тарихы мен сыны"
кафедрасы

Елім –ай

Ассалаумағалейкүм, халқымызға,
Кейістік көріп тұрған жалпыңызға.
Қатап жау түс-түсымнан шабуылдап,
Келтірді үлкен нұқсан салтымызға.

Ассалаумағалейкүм, сардарларым,
Жүрт үшін ерлік еткен дегдарларым.
Кеңесіп дүшпандардан ел қорғандар
Кетпесін жау қолында мал - жандарың.

Ассалаумағалейкүм, сарбаздарым,
Болашақ көпке тұтқа маңғаздарым.
Бабаңнан Қожаберген уағыз тыңдап,
Осыдан жағдайды ұқ сарбаздарым.

Ассалаумағалейкүм, қариялар,
Ақылға қиын істе дариялар.
Жау жайын мәлімдейтін келді ретің,
Қауымға үгіт айтып жариялар.

Ассалаумағалейкүм, даналарым,
Билеген әр аймақты шораларым.
Баршаның ризығы малды сақта,
Қаңырап бос қалмасын қораларың.

Өзегің қайғы жеген дерті қалың,
Есен бс, мырзаларым ішің жалын.
Жастардың басын қосып ауыл қорға,
Өзімде қалсын десең дүние-малың.

Күн көрген жүрт үстінен ылғи тегін,
Аман ба дауы бітпес би мен бегім.
Ханды қолдап, қараны қағажу қып,
Көбейткен әрқашанда іштің шерін.

Мұратқа пенде жетпес іздегенмен,
Мақсұты орындалмас көздегенмен.
Дүниеден сап-сабымен өтті ерлер,
Найзасын оңды-солды кезегенмен.

Мың рет орансаң да беренменен,
Кіресің қара жерге денеңменен.
Қолыма қобыз алып әнге шырқап,
Айтайын бүгінгі істі өлеңменен.

Тараған алуан түрлі бізден өлең,
Зарлы ән мен зарлы күйді тыңда менен.
Апатты мына келген жыр етейін
Сергісін құйма болат кәрі денем.

Көрші елге батырлықпен даңқы кеткен,
Сібірдің батыс жағын мекен еткен.
Керейде Толыбай сыншы кіші ұлы едім,
Жырларым қазақ жұртын елжіреткен.

Орта жүз Арғындағы асыл тектен,
Анамның шыққан заты Сүйіндіктен.
Жиырма ұлдың көкжал туған кенжесі едім,
Тұңғыш қыз Айдаболдың Ақбілектен.

Бұла боп басты ордада өскен едім,
Жасымнан халық қамын жескен едім.
Бұхарда медресені тамам еттім,
Болар деп ауыр жағдай ескермедім.

Алдағы болар істі кім біледі,
Басқұрау мәселесін шешкен едім.
Ту ұстап, сауыт киіп, тұлпар мініп,
Жорыққа көп аттандым сескенбедім.

Жүйрікпен желдей жүйткіп ескен едім,
Сынаққа қамал бұзып түскен едім.
Көп шығып қан майданда жекпе-жекке,
Найзалап жау өкпесін тескен едім.

Ел қорғап, қол бастауда көшелі едім,
Қазақтың қатардағы шешені едім.
Теріскей Сарыарқаны қыстайтұғын,
Орта жүз Керей-Уақ көсемі едім.

Тұтас ел жігі ажырамай орнаған бақ,
Ішінде Орта жүздің Керей-Уақ.
Құт қонып, қыдыр дарып ерте кезден,
Мекендеп Сібірде олар тұрған ұзақ.

Астасқан Арқа-Сібір жерін жайлап,
Жаз болса бие менен інген байлап,
Теңге атып, бозбалалар көкпар тартып,
Ән шырқар ақындары топта сайрап.

Ат үсті аударыспақ ойын ойнап,
Әр жерде келін түскен тойды тойлап.
Сүндет той, қыз ұзату қуанышында,
Күй тартар жігіт пен қыз гүл-гүл жайнап.

Жігіттер көңілденіп жалаң қаққан,
Құрады той-думанда алтыбақан.
Тербеліп әткеншекте қыз-бозбала,
Сырласып бір-біріне сырын ашқан.

Ертіс, Есіл, Тобылдың тоғайларын,
Ежелден елі-жұртым қыстап келген.
Аң аулап, қан сонарда бүркіт салып,
Жыл сайын нелер мерген кәсіп қылған.

Ертіске екі беттен халқым қонған,
Төскейге қой мен жылқы, түйе толған.
Біразы балташы мен ұста болса,
Бірталай азаматтар дихан болған.

Тоғайын Омбы өзені жұртым қыстап,
Баптаған алғыр тазы, қыран ұстап.
Бес жүз жыл Керей қоныс еткен Сібір,
Қорғаған жаудан ерлер қару жұмсап.

Сібірдің батыс жағын мекендеген,
Ен жайлап, Керей-Уақ еркіндеген.
Ту ұстап "Ошыбайлап" ұран салсам,
Жігіттің бірі қалмай соңыма ерген.

Баяндау шындық істі болар дұрыс,
Қызылжар уәлаяты біздің ұлыс.
Көргенім жас шағымнан қанды майдан,
Өтті ғой басымыздан талай ұрыс.

Жасымнан ғаскер ерттім, сардар болып,
Сырт жаудан ел қорғадым, жасап жорық.
Салдық пен қолбасылық арқасында,
Қазақтың жер жағдайын білдім толық.

Өткерді қиындықты туған халқым,
Сақтады діні, тілін, ата салтын.
Қорқамын қалмақтың дәу мылтығынан,
Үш жүздің бұза ма деп елдік қалпын.

Жақындап дұшпан қазақ даласына,
Қайғы кеп үш жүзімнің данасына.
Қалмақтан екі жақтап қатер төнді,
Ноғай мен Қарақалпақ баласына.

Дұшпанмен дайын бол деп шайқасуға,
Насихат мұсылманға айтасың да.
Сібірдің шығысынан ызғар келді,
Татардың алты бірдей тайпасына.

Алаштың алты ұлының бірі - қазақ,
Жұрт еді қайырымды, салты ғажәп.
Тілеймін жалбарынып жаратқаннан,
Халқымды еткізбе деп жауға мазак.

Татар, Естек, Ноғайға атым жеткен,
Қайтпайтын жауынгер ем алған беттен.
Келгенде қайын жұртқа жыр шығардым,
Елімнің күйін көріп жапа шеккен.

Жұртымнан неге аяйын өнерімді,
Жоғалтпан тірі жүріп беделімді.
Халқымның ауыр халін баян еттім,
Бастайын "Елім-ай" деп өлеңімді.

Айтылар көптің мұңы болса жиын,
Ондайда ер сөзінде болар түйін.
Шығарғам осы жырмен қоса қабат,
Аталсын "Елім-ай" деп ән мен күйім.

Білдіріп елі-жұртын сағынғанын,
Көрген соң замананың тарылғанын.
Әкесін барып көріп қайту үшін,
Ұқтым мен бәйбішенің қам қылғанын.

Боларын ауыр күннің сезіп жүрек,
Туысты көрем бе, әлде көрмеймін деп.
Тірлікте елін көріп қайту үшін,
Өтініп жар қосағым қойды тілек.

Тілегін Айшажанның қабыл алдым,
Жүрмек боп, алыс жаққа дайындалдым.
Азық пен киім-кешек, қару қамдап,
Бұл жайды ұлдарға да хабарладым.

Қалған соң ата-анасыз қос жетімек,
Асырап екі ұлға да еттім көмек.
Белгісі мұсылманның сол болады,
Тірлікте бір-біріне жәрдем бермек.

Есімі қос жетімнің Айбек, Ермек,
Үйреттім екеуіне нұсқа, өрнек.
Сайысқа үлкен ұлдар баулыған соң,
Ыңғайлы болды олар да қылыш сермеп.

Өсірген оларды да жауынгер қып,
Жаттыққан дұшпандарға найза кезеп.
Баламдай қолымда өскен сол екеуі,
Бізге еріп Кіші жүзді болды көрмек.

Болғанмен өздері жас, ісі кесек,
Екі ұлым бармақ болды Науан, Әсет.
Ер жастап жорықтарда бастарына,
Түнеген түзде астына тоқым төсеп.

Барыстың қысы әйтеуір шусыз өтті,
Ұзамай көктем-дағы келіп жетті.
Басталып Наурыз айы жұрт қуанды,
Төрт балам жол жабдығын дайын етті.

Туыс ел Арқадағы Арғын-Қыпшақ,
Керейге хабар салды көмек сұрап.
Еділден Кіші жүздер жәрдем күтті,
Соларға қол жөнелттім сарбаз құрап.

Бір інім Дәстем салдай қолды бастап,
Майданға Арқадағы араласпақ.
Аттанды ту көтеріп, қобыз тартып,
Жер шолып жан-жағына көзін қадап.

Еділге бармақ болып қойып бетті,
Жасақты ұлым Әди бастап кетті.
Жайнатып жасыл туды ол да ұстап,
Сыбызғы ап жорық күйін тартып кетті.

Өткен күз жау жорығы саябырлап,
Осы қыс тыныс алдық сәл байырлап.
Інімді Асқап деген сардар сайлап,
Мен болдым Сыр бойына сапар қылмақ.

Дәл биыл елу бірге келген жасы,
Інімнің домалаған өрге тасы.
Өткізген сан соғысты өз басынан,
Керейде Асқап еді ордабасы.

Бойларын ерлік, өнер кеткен кернеп,
Ойы бар қалың жауға майдан бермек.
Ту ұстап, тұлпар мініп, сауыт киген,
Төрт ұлым: Науан, Әсет, Айбек, Ермек.

Ел-жұртым жауға жем боп, азбасын деп,
Айтқан сөз асылыққа жазбасын деп.
Шабуыл жасаларын халқыма айттым,
Қапыда дүшпан орын қазбасын деп.

Басталмай елге жорық шықтым сыртқа,
Қоштасып аға-інім мен қалың жұртқа.
Көсем боп Керей-Уаққа Асқап қалды,
Болам ба алпыс бірде көпке тұтқа.

Сібірде мекен етіп тұрған ұзақ,
Қош бол деп туған елім Керей-Уақ.
Көргенше енді айналып есен болғай,
Сіздерге дедім қыдыр, орнасын бақ.

Қазақта екі түрлі жыл санау бар,
Мұсылман баласына пайдасы бар.
Қоян жыл бірде ауыр, бірде төуір,
Халқыма хақты өзі болғай да жар.

Боларын қырғын соғыс болжап кеттім,
Жағдайын ел-жұртымның ойлап кеттім.
Жан-жақты қарауылдар сарбаз қойып,
Асқапты қолға сардар сайлап кеттім.

Ағамның Қарабастай баласы Асқап,
Өзіме серік болған ғаскер бастап.
Майданда қуат болған жан бауырым,
Жұртыма жолатпаған жауды жасқап.

Барам деп кіші жүзге болып іңкәр,
Біз міндік астымызға қос-қос тұлпар.
Төртеуі төрт жүз жауға төтеп берер,
Үлдарым қасыма ерген алып сұңқар.

Ешбір жан болжай алмас сапар алдын,
Екі ұл мен екі атқосшы ертіп алдым.
Шаттанып сыбызғыны алып қолға,
"Тәңірім бағымды аш!" - деп кете бардым.

Мақтану еш пендеге жарамайды,
Құдайым мақтанғанды қаламайды.
Алда болар зор қауіп ойды бөліп,
Бойыма ішкен асым тарамайды.

Керей-Уақ халқына қамқор бол деп,
Інімді Асқап сынды сардар сайлап.
Жаратып тұлпарларды қару асып,
Біз шықтық шалғай жерге сапар ойлап.

Өлмей пенде қалмаған айтсам ашық,
Ажалдан құтылмаған ешкім қашып.
Адамның өлшеулі өмірі таусылады,
Жүргенмен сұм жалғанда маң-маң басып.

Басында сәуір айы шықтық жолға,
Дедік біз алла, аруақ өзің қолда!
Ай жүріп қайын жұртқа келіп жеттік,
Көрместен ешбір бейнет ұзақ жолда.

Қайын жұрт Байұлыда Есентемір,
Көсемі ер Қабылан би адал көңіл.
Бөйбішем сол Қабыланның жалғыз қызы,
Қайнағам Айбасқали, Ерсен, Өмір.

Қарсы алды қуанысып жас пен көрі,
Жиналып қайын жұрттың келді бөрі.
Сұрасып амандықты шат көңілмен,
Басгалып кетті мәжіліс одан әрі.

Айшажан елі-жұртын келіп көрді,
Көрісіп Қабыл-екеңе сәлем берді.
Алыстан әдейі арнап келдіңдер деп,
Үлкендер разы боп бата берді.

Той-думан жүрген жерім жиын болды,
Ат-түйе, ел тартуы сиым болды.
Жұртыма зор шаттықпен қайтар кезде,
Басталып қырғын соғыс қиын болды.

Көбейіп әр аймақта жойқын ұрыс,
Жарқылдап басты кесіп алмас қылыш.
Ауыр күн ел басына орнаған соң,
Тоқталды қатынас пен еркін жүріс.

Құлдырар болғаннан соң жағдайымыз,
Шөліркеп қататындай таңдайымыз.
Дайындық дер кезінде жүрмеген соң,
Қайтатын боп түр жаудан маңдайымыз.

Мәңгілік бола бермес тақтың өзі,
Әркімге қона бермес бақтың өзі.
Есіркеп мұндай ауыр кезеңдерде,
Біздерге пана болсын хақтың өзі.

Келем деп мейман болып Қуан, Сырға,
Қайталмай көп қиналдык біз де қырға.
Елімнің күйзелісін көзбен көріп,
Қобыз ап қосып тұрмын мұңлы жырға.

Өткенге шолу

Атыма көптен қанық Қазақ, Ноғай,
Есімім - Қожаберген, әкем- Толыбай.
Бөгенбайдан бұрынғы Ордабасы ем,
Үш жүзде сардар болған қалың қолға-ай.

Қалмақтың қамалдарын бұзған талай,
Өз Тәуке тұсындағы қолбасы едім.
Кейінгі ақындарға нұсқа айтқан,
Қазақтың аға жырау - жорғасы едім.

Өткенді бүгінгімен ұштастырып,
Жайларды бастан кешкен тұтастырып.
(Жырлайын көргенімді көзімменен,
✓ Соңғы он жылдың оқиғасын құрастырып.

Азырақ бұрынғыны еске алып,
Сөйлейін әр жылдарға назар салып.
Мән-жайды өлеңменен біліп алғай,
Жүрмендер сезбедім деп қапы қалып.

Жасымда жасап сан жорық,
Байкөлге дейін мен бардым.
Ордабасы боп жүріп,
Көп ел мен жерді таныдым.

Жау қалмақтан қайтарып,
Әкеп беріп малдарын.
Тілмаш қойып сөйлеттік,
Шор, туба, саха шалдарын.

Жатқызады олар өздерін,
Татардың ескі жұртына.
Алаш тауын біз көрдік,
Алтайдың шығыс сыртында.

Бабалардың дәуірі,
Бөлінген талай кезеңге.
Өтеді екен сол тұстан,
Алаш деген өзен де.

Жағаға қосын қондырып,
Өзеннен атты суардық.
Бабамыз Алаш жері деп,
Аралап тауын қуандық.

Кездестірдік сол жерде,
Татардың жұрты Сағайды.
Өздеріне байғұстар,
Бізді де туыс санайды.

Ауылдарын аралап,
Жөн сұрасаң Сағайдан.
Қалмақпен ылғи соғысып,
Қанына әбден қарайған.

Қалмақтармен соғыста,
Азайса да сандары.
Бізді көріп қуанып,
Атқандай болды таңдары.

Дінін, тілін, салтын да,
Жоймақ болып қалмақтар.
Татардың Сағай еліне,
Қиын бопты жан сактар.

Баса салып салығын,
Еріксіз алып алымын.
Аямай жоңғар талады,
Көрші отырған қауымын.

Мұсылмандығын сақтаған,
Сағайдың аз қауымы.
Қорлығынан қалмақтың,
Тап болған тұрмыс ауыры.

Пана көріп біздерді,
Көшті Сағай Том жаққа.
Біз сияқты олар да,
Сиынады алла, аруаққа.

Бөлініп қалған Сағайлар,
Ұзақ жыл татар тобынан.
Табысып қалың халқымен,
Айы да туған оңынан.

Ұста қыстақ өңіріне,
Сағайлар келіп орнықты.
Ұмыта алмас тірлікте,
Қалмақтан көрген қорлықты.

Рулы ел боп Сағайлар,
Отыз бес жылда ес жиды.
Келіп-кетіп саудамен,
Қазақтан көрді көп сыйды.

Ағайын етті Сағайлар,
Барабы, Барын, Ескерді.
Қазақ пен татар бірігіп,
Ойратты жеңіп еңсерді.

Есін жиған Сағайға,
Жаулар қалды жақындап.
Соқтықпай алыс жүрсе де,
Қоймады ақыр тақымдап.

Міне, сол момын Сағайды,
Тағы да қалмақ жем қылды.
Тартып алып қонысын,
Күн көрістен кем қылды.

Атқылап жау мылтықпен,
Татардың жұрты - Оңғутты.
Шабуылы қалмақтың,
Мұсылманды қорқытты.

Сұмырай Халдан Бошоқ дүниеден өтіп,
Үлдары орнын басар қалды жетіп.
Күшігі Сыбан Рабтан таққа отырды,
Қалмаққа хонтайжы боп билік етіп.

Туысы Халдан бошоқтың сұмырай Сенге,
Санады көрші елдерді ылғи кемге.
Ақсары күннен күнге ауа берді,
Басып ап басқа жерді мекендеуге.

Інісі Халдан Бошоқтың Сыбан Рабтан,
Көрші елді жауламақ боп көз алартқан.
Бүйратты Халхименен қоса шауып,
Барабы татарларын зар жылатқан.

Татардың бір тайпа елі, аты Барын,
Олардың қалмақ алды ат пен нарын.
Жер-суын қалмақ басып алғаннан соң,
Болды ғой байғұстарға дүние тарын.

Барын мен Барабыны Ойрат шапты,
Татардың бірталайы қаза тапты.
Қалғаны жылап-сықтап, бас сауғалап,
Жалма-жан қазақ жаққа көше қашты.

Көңілі халхи – Жоңғар судай тасты,
Сібірдің татарларын бірден басты.
Қазақтан көмек сұрап Ескер, Татар,
Шошынып дәу мылтықтан қатты састы.

Дұшпандар мылтығы көп өте сұсты,
Татарға апат келіп, қайғы түсті.
Керейге паналауға көшкен Ескер,
Тап болып жау оғына зәресі ұшты.

Татарлар керейлерге паналады,
Ел көріп Орта жүзді сағалады.
Қазақтар қамқорына алғаннан соң,
Жартысы Барабы, Ескер аман қалды.

Шабылып жау қалмаққа қолды болды,
Сібірдің татарлары быт-шыт болды.
Татар мен Қазақтарға шын өшігіп,
Сыбан Рабтан сұм шықты қанды қолды.

Барабы, Барын, Ескер - татар жұрты,
Сокқы жеп кетті олардың жаман сұрқы.
Бере алмай бір-біріне қолдың ұшын,
Болды ғой берекесіз Түркі ұлты.

Бір жағынан төндіріп Естек қауіп,
Жылқымды алдыңдар деп жала жауып.
Көрші елдің айтағына ерген Башкүрт,
Сібірдің Татарларын кетті шауып.

Сұм қалмақ бұған дейін көп жерді алған,
Саха мен Хас, Сағайға ойран салған.
Қырғыздың Енесайда қалған елін,
Жоңғардың жыртқыш қолы жаулап алған.

Ойраттар Алтай жақты басып алды,
Аямай жүрген жерін ойрандады.
Қырғыздың Шор, Тубадай, әлсіз жұртын,
Доп атып дәу мылтықтан отап салды.

Береке, Шор, Тубадан қашып қалды,
Мылтықтан қорқып қырғыз сасып қалды.
Табиғи болған елден ғаскер жинап,
Бастауға қалмақ соғыс даярланды.

Шор, Тубаны кей шежіре Татар дейді,
Бірге өскен хас, сахамен қатар дейді.
Шыңғыс хан көшкен кезде ермей қалған,
Қырғызға содан бастап жатады дейді.

Баласы Сыбан Рабтанның Халдан Серен,
Қазақ пен татарларды қыра берген.
Доп атып мылтығынан үсті-үстіне,
Жазықсыз жұрттың қанын төге берген.

Қалмаққа дүнген, Сібе дихан болып,
Шор, Туба, Саха мен Хас малшы болып,
Шаруасын тәуелді елдер атқарған соң,
Сұмырайлар дәулеттенді бақыт қонып.

Алтын, күміс, мал беріп аямай-ақ,
Көршілес екі ірі елден білгір жалдап.
Сыбан Рабтан ден қойып өнерпазға,
Фаскерін үйреттірді он жыл қамдап.

Болмаса қалмаққа өнер қайдан келсін,
Тетігін дәу мылтықтың қайдан білсін.
Осындай мол жабдықпен келіп шапты,
Дейтіндей қайратымды қазақ көрсін!

Өнерді надан жоңғар бастамаған,
Өздері дәу мылтықты оқтамаған.

.....
Әйтпесе бізден олар аса алмаған.

Қалмақтың шыққан тегі манжор екен,
Байкөлдiң ар жағынан келген екен.
Хоролық деген арғы хонтайжысы,
Көп жердi тартып алам деген екен.

Сол сұмның бастап кеткен лаңы да,
Көп құйған күшігінің құлағына.
Жаулауға басқа жұртты құмарланып,
Жоңғарға қан төккіштік ұнады да

Мұңғұл Татар болғанда, қалмақ басқа,
Сұм жоңғар әкелді өлім кәрі-жасқа.
Көп халық Торғауытты қарғаса да,
Маңдайы тимей-ақ түр жаудың тасқа.

Татарды қуған Ойрат бізге жетті,
Жыл сайын шабуылды жиілетті.
(Қарашада) Топ аттың тұяғынан мұз ойылып,
Көп қалмақ Омбы өзенге суға кетті.

Үшбұлақ, Тармақ көлді дұшпан алып,
Бекінген Қарқабатқа салық салып.
Жантекей, Тоқымбет жал тағы қалды,
Сол шақта жұрт жылады қайғыланып.

Қыс түсті Омбы өзенде соғыс тоқтап,
Қалмақтар дайындалды мылтық оқтап.
Біз-дағы хал-халдари мылтық соқтық,
Дұшпанда кеткен жұрттың кегін жоқтап.

Көктемде майдан ашты халхи-жоңғар,
Сібірдің Түрігіне шашып ызғар.
Қойдық та тосқауылға мергендерді,
Батырлар жауға шапты қамал бұзар.

Соғысты Омбы өзенде көзбен көрдім,
Дұшпанға қолма-қолда соққы бердім.
Майданда мылтық аз боп атысарға,
Жігерін күм етті ғой талай ердің.

Төнген соң найза ұрыста үлкен қауіп,
Ордостар оқ боратты амал тауып.
Шар түсіп маңымызға жарылған соң,
Ештеңе өндірмедік жауға шауып.

Шарақтар оқ жаудырды өршеленіп,
Тастауға Омбы өзенінен бізді бөліп.
Еріксіз шегінуге мәжбүр болдық,
Адамға, ат пен нарға қатер төніп.

Сан рет дәу мылтықпен атылды доп,
Оған қайран қыларлық бізде түк жоқ.
Өлгені адамзаттың есеп емес,
Дұшпанның көздегені дүние боқ.

Жер алу жоңғарлардың есіл-дерті,
Көрші елмен мықты екен қылған серті.
Көбейді үсті-үстіне дұшпандардың,
Әр жерге қайта-қайта салған өрті.

Тастауға Омбы өзенін ақыр көндім,
Етпеуге жан шығынын көңіл еттім.
Халхимен ай жарымдай ұрыс салдық,
Маңында Аббас батыр дейтін көлдің.

Ордос пен Шарақ қалмақ елдері екен,
Байкөлдің ар жағында жерлері екен.
Үш ғасыр бойы олар жылжи-жылжи,
Кеңейткен қоныстарын кездері екен.

✓ Керейден Омбы өзенін тартып алды,
Ертіске орнап қалмақ жатып алды.
Көк шалғын қазақ жерін қанға бояп,
Жауыздар сахарамда асыр салды.

Керейді күн батысқа сырып салып,
Хоростар Ертіс бойын басып алды.
Теріскей Шығыс жақтан кірген дүшпан,
Соқтығып ел-жұртыма мазаны алды.

Ертістің батысына өтіп алды,
Доп атып жиі-жиі бүлік салды.
Шегіндік мылтық жағы аз болған соң,
Сибан көл, Тарышы көл жауда қалды.

Бес ғасыр ата-бабам қоныстанған,
Орманда, ішкі ашыққа қыстау салған.
Ертіске Омбы өзені құяр жерін,
Айнала тоғайымен қалмақ алған.

Аққас көл, Қарақас көл және қалды,
Жастабан жалын қоса Ойрат алды.
Аянбай табан тіреп соғысып ек,
Жылжымай сол араға шебін салды.

Оқ атып дамыл бермей қалмақ елге,
Сын болды қол бастаған біздей ерге.
Шегіне соғыс салып ақырында,
Тірелдік Танаш көл мен Абат көлге.

Бекініп екі көлдің арасына,
Шатырды тігіп судың жағасына.
Отырдық Көшебе орман қойнауында,
Жауынгер дәрі жағып жарасына.

Бөгеуге күшті салып жанталастым,
Жасымнан Торғауытпен жанталастым.
Майданда дәу мылтықтан алыс тұрдық,
Ғұмырын сақтамақ боп өңшең жастың.

Болса да ерлігімен көпке мерей,
Мылтықсыз әлсіреді біздің керей.
Тоқтаттық Есіл көлде қалың жауды,
Үздіксіз шабуылдан есе бермей.

Алмақ боп көп мылтық пен жақсы қару,
Мақсұты болғаннан соң жұртты шабу.
Керейден тартып алған Омбы өзенін,
Көрші елге жауыз қалмақ етті тарту.

Амалсыз Ертіс бойын тастап шықтық,
Дұшпанның бой бермесін әбден ұқтық.
Ор қазып Есіл көлде жолын бөгеп,
Соғысып қолма-қолда дұшпанды ұттық.

Сардардың бірі інім - Дөстем алып,
Көп қырды ата-жауды күшін салып.
Найзалап жекпе-жекте бірнешеуін,
Лақтырды дұшпандарды аттан алып.

Тоқтады жау Есіл көлден өтпей бері,
Жоңғарда кетіп тұр ғой жұрттың кегі.
Бұл майдан екі жаққа ауыр соғып,
Қан менен көп төгілді ердің тері.

Өз Тәуке болса-дағы достыққа ынтық,
Сатпады көрші екі жұрт бізге мылтық.
Жоңғарлар қорғасын оқ жаудырғанда,
Найза ұстап, садақ тартып, қарсы шықтық.

Соғыстан көрші елдер де босамаған,
Олар да жерімізге көз тастаған.
Өздері қанды жорық ашпағанмен,
Халхилар солар үшін іс бастаған.

Бастаған Ойрат ісі ұрыс болды,
Бұл соғыс көрші ел үшін дұрыс болды.
Қалмақты жабдықтаған қос көршінің,
Әуелден көздегені қоныс болды.

Терістік жаққа өтіп орап алды,
Жылатып көп ауылды тонап алды.
Күшінді Қожаберген көрейін деп,
Доп атып дәу мылтықпен сынап алды.

Танығып сарбаздарға оң мен солын,
Басқардым Керей-Уақ, Татар қолын,
Қалдық деп бір күн өліп, бір күн туып,
Бөгедік ұрыс салып дұшпан жолын.

Бұғалық қолма-қолда жауға тастап,
Дұшпанды көп тойғарды інім Асқап.
Қорқып қашқан қалмаққа жете алмадым,
Қос атым жараланып, аяғы ақсап.

Пайдасы бізге тиіп бірме-бірдің,
Жер құшты бір талайы қанышердің.
Оқ тиіп Есілкөлде қос тұлпарға,
Қасқа ат пен торы ат басын жерге көмдім.

Жорықта жауға жебе сан бораттым,
Қасқа ат пен торы атты көп жараттым.
Ақыры екеуінің басын көміп,
Жіліктен қалың қолға ет тараттым.

Қарақшы Торғауыттар әкелді індет,
Сасытып шикі ет жейтін оңкей жендет.
Қазақта әкесінің құны бардай,
Жасады зор шабуыл бізді күндеп.

Ақтабан шұбырынды, алқакөл сұлама

Бұл қырғын жалпай барша қазаққа ауды,
Наймандар тастап көшті Алтай тауды.
Жалайыр, Найман-Қоңырат, Қарақалпақ,
Қиналды келген жауды тоқтата алмай.

Бұларды қуып Ойрат Торфанды алды,
Ел қашып, Қобда бойы босап қалды.
Жұрт ауып, жер иесіз қалғаннан соң,
Ол маңға қалмақтар кеп қоныстанды.

Торфан, Қобда, Ақсу мен Құлжа, Төрткөл,
Қызыл күрең бөрінде қалдырған соң,
Босқынға қарақалпақ халқы айналды,
Шапқыншы Бұйрат естен тандырған соң.

Теріскей Алатауды қалмақ алды,
Найман мен қоңыратты қуып салды.
Қайран жер жауға енші боп кошкеннен соң,
Жоңғардың Алатауы деп аталды.

Сауыр, Сайхан тауын да Ойрат алды,
Қаңырап Тарбағатай, Жайсаң қалды.
Найзалап балаларды қанышер жау,
Аямай қырды әйел мен кемпір-шалды.

Қырылу Алакөлден басталып тұр,
Қазақтар ұранқайдан жасқанып тұр.
Көршілес екі жұртқа арқа сүйеп,
Жау қалмақ сол елдерден күш алып тұр.

Қазақты Шорос қолы бас салып жүр,
Мекені әр ауылдың бос қалып жүр.
Жалайыр, Найман-Қоңырат, Қарақалпақ,
Айырылысып қонысынан зар жылап жүр.

Торғауыт, Ойрат, Жоңғар бәрі қалмақ,
Оларды көрші екі ел қойған жалдап.
Қолына көп дәу мылтық тигеннен соң,
Келеді жолдағы елдің бәрін жалмап.

Ызғарлы күн шығыстан жел келеді,
Шұбырған Алтай жақтан ел келеді.
Еділден Үбаши қалмақ тағы шапты,
Зор бөгет тас маңдайға кез келеді.

Осылай екі беттен тиді қалмақ,
Ғаскерін күн-түн демей жиды қалмақ,
Қазаққа екі жақтан шабуылдап,
Түсірді мүсылманға ауыр салмақ.

Еділдің сыртындағы қалмақтарға,
Қосыл деп біз бастаған бір жойқынға.
Астыртын жоңғар жақтан жетті хабар,
Ұрын деп батыс жақтан қазақтарға.

Көздерін қызықтырып Самар дала,
Жер үшін көңілдері болып ала.
Үбаши хорос, шорос, Телеуіттер,
Қазақ пен Ноғайларға жапқан жала.

Бөлініп өз жұртынан кеткеніне,
Батыстан барып қоныс тепкеніне.
Жүз жылдан аса ғана уақыт өтті,
Еділден бас сауғалап өткеніне.

Естек пен солар ашқан арамызды,
Ұлғайтып, ушықтырып жарамызды.
Еділден өтпес бұрын шығыстан кеп,
Он жылдай мекендеген даламызды.

Улантып жаулық пенен санамызды,
Жылатып кемпір-шал мен баламызды.
Еріксіз баса көктеп келсе-дағы,
Ақыры тастап қашқан даламызды.

Кесіліп жолы еліне қайта алмаған,
Қазақпен соғысуға бата алмаған.
Қырылып алпыс мыңның қақ жартысы,
Қалғаны көрші жұртты паналаған.

Сол қалмақ күн батыстан жасап жорық,
Көрсетіп жатыр өне жұртқа қорлық.
Дес бермей екі жақтан соғыс бастап,
Жасап түр халқымызға сансыз зорлық.

Көрші елдің қолтығына кіріп алды,
Солардың мылтығымен қаруланды.
Жоңғарға батыс жақтан қолдаушы боп,
Ноғай мен кіші жүзге ойран салды.

Үш жүзге дұшпан болып шығыс жақтан,
Кей көрші қастандығын жасап жатқан.
Айдап сап халқымызға қалмақтарды,
Бүгінде сахарамды шаң кеп қапқан.

Бұл заман, қай-қай заман, қайғы заман,
Бос кеткен, ер еңбегі зайғы заман.
Айрылып бала-шаға мал-мүлкінен,
Жұртына апат келді өте жаман.

Алтай мен Жайсаң жақтан көш келеді,
Тайлақ-тай көш бас сайын бос келеді,
Айрылған өгізінен қандай ауыр,
Мәлтілдеп қара көзге жас келеді.

Үш жүзді көрші елдер жоқ аяп жатқан,
Жау болды мұсылмандар дінді ұмытқан.
Қол ұшын Хиуа, Бұқар бермек түгіл,
Дұшпанмен бірдей болды бәле баққан.

Күшігі Сыбан Рабтанның Шона Даба,
Жұртқа кеп оқ боратты ылаң сала.
Найман мен Жалайырды қуып тастап,
Құрығын тағы салды Дулаттарға.

Ұзынағаш - Үйсін жері батыс шеті,
Дәл биыл саған ауды жаудың беті.
Аға ұлы - ұлы жүзге келіп тиген,
Дүшпанның қазақты аяр жоқ ниеті.

Қалмақ сүм қазақ қанын судай шашты,
Мылтығы көп болған соң күші асты.
Жау шауып есі шыққан байғұс Дулат,
Арғын мен қыпшақ жаққа тұра қашты.

Ұзамай Іле бойын жоңғар алды,
Қаша алмай Албан, Суан жауда қалды.
Аймағын Жетісудың түгел жаулап,
Дүшпандар зар жылатғы қаңлыларды.

Амалсыз Шуға ауып Төле кетті,
Бұл соғыс бізге келген пәле депті.
Қоршаудан шыға алмаған Сіргелілер,
Шанышқы, Елібайлар зар еңірепті.

Бөлініп өз тобынан Төле кетті,
Соңына аз ғана ауыл ере кетті.
Жау қалмақ бүгін бізді жеңсе-дағы,
Түбінде оны қазақ жеңер депті.

Бектері Ойғыр, Шүршіт болып найсап,
Тонады көшкен елді сан атой сап,
Күншілдік мұсылманға кесір болды,
Беймәлім заманның сырын айтсақ.

Шағатын қалмақ болып улы жылан,
Қоныстан ауды қазақ болып құлан.
Келетін қолдан енді еш дәрмен жоқ,
Ажырады әке-шешс қыздан-ұлдан.

Замана күннен-күнге қағынып тұр,
Қатал жау әрбір тұстан жабылып тұр,
Аяйтын үш жүз жұртын көрінбейді,
Талайтын жолбарыстай шабынып тұр.

Шыңдарын Алатаудың бұлт басты,
Кез болып қысаңшылық қазақ састы.
Сұм қалмақ шегірткеше қаптап кетті,
Қайран ел есі шығып көше қашты.

Ойғурдың анасы - Қытай, атасы - Түрік,
Қытайға көрші түрды жиенсініп.
Соқтығып әлсін-әлсін ұлы жүзге,
Шетінен елімізге салды бүлік.

Дүнгеннің анасы - Қытай, атасы - Араб,
Жатпады олар-дағы текке қарап.
Ұрынып Найман, Қоңырат, Жалайырға,
Мазасын кетірді елдің шабуылдап.

Жау болды ағайын ел Естек бізге,
Жасады ол да жорық елімізге,
Қоқан да күнгей бетген қоқаңдады,
Соқтықпақ ойғыр, қырғыз тағы бізге.

Көрші жұрт өршіткен соң өсекті де,
Болғанмен Түрік елі есепті де.
Жат пенен шонжарлар олжалас боп,
Естектер бірге шапты Өстекті де.

Мұсылман көмектеспей мұсылманға,
Бермеді қару-жәрдем қысылғанға.
Түрікпен, Хиуа, Бұхар, Қоқан жау боп,
Жат болды өзбек, тәжік, дін исламға.

Туысқан болыса алмай туысқанға,
Ұқсап тұр бүгінгі күн шын дұшпанға.
Өштеспей Қоқан, Хиуа, Бұхар, Түрікпен,
Жөн еді қолдың ұшын ұсынғанда.

Бірақ та олар жәрдем ете алмады,
Сертіне одақтастық жете алмады.
Бәрі де сырт айналып кеткеннен соң,
Ешкімнен қазақ көмек күте алмады.

Қазақтан қожа шықты пәле бастап,
Сатылып жауға қарай көшті ойқастап.
Бірігіп жұртпен бірге шықпақ түгіл,
Үйсінді жау қолына кетті тастап.

Қамданған қалың елде күш болады,
Қамсыз жұртқа дұшпандар түс болады.
Оңтүстіктен тиді кеп Түрікпендер,
Сор маңдайға қасқыр да өш болады.

Сагнады Хиуа, Бұхар мылтық-қару,
Олардың болды ойы бізді шабу.
Қазаққа күнгей беттен түре тиіп,
Жолдарын ойластырды олжа табу.

Хиуаның тигіш еді мылтықтары,
Сол мылтық қазақтарға сатылмады.
Аз еді ел ішінде "Күлдірмамай",
Өзінің иесінен артылмады.

Болса да өгіз-түрік тектеріміз,
Түріктің көп елінен шеттедік біз.
Мұсылман қасқыр болып мұсылманға,
Қандастар жат боп кетті дәл осы күз.

Қалмаққа көршілес елдер мылтық сатты,
Айдап сап малгүндарды қоқандатты.
Қырғызып қазақтарды ойраттарға,
Сол жұртта бекінісін салып жатты.

Бір елі ұлы жүздің шапырашты,
Жау қоршап олардың да құты қашты.
Соғысқа қамданбаған көшпеліге,
Түс-түстан хорос, шорос майдан ашты.

Сары үйсін, Ысты, Ошақты жауда қалды,
Қоршаудан үйсін елі шыға алмады.
Табиғи қалмақтарға болғаннан соң,
Билері ұлы жүздің қорғалады.

Сегіз жүз тоқсан бес мың жаудың қолы,
Доп атқан дәу мылтықтан аршып жолды.
Жағалай үш жүз жерін басып алып,
Халқыма аямастан күрды торды.

Үш жүздің сахарасы гүл жайнаған,
Әр дәйім көрші елдерді қызықтырған.
Қоқан, Хиуа, Бұхар да көз алартып,
Қазақты бас салуға дайын тұрған.

Құрттатып ет жейтұғын қалмақ көпір,
Қазақтың сахарасын жайлады ақыр.
Теңемек болып бізбен терезесін,
Жауығып жүруші еді, тікті шатыр.

Жұртымның жағдайына болып қанық,
Байлаулы үш жүз қолын пайдаланып,
Иесіз қалған жерге күрке тігіп,
Көрші елдер масайрады қамал салып.

Өлеңге қостым көзбен көрген кепті,
Халқымды қырғын соғыс тентіретті.
Жалайыр, Найман-Қоңырат, Қарақалпақ,
Жеткізбей жау қолына ұзап кетті.

Бостырып Жалайыр мен Наймандарды,
Алтай мен Алатауды жоңғар алды.
Жалайыр, Найман-Қоңырат көше қашып,
Сары су бойына кеп қоныстанды.

Халкилер жақындады Шуға таман,
Шошынды есі шығып одан жаман.
Күн сайын әр ауылды жоңғар шауып,
Орнап түр қазағыма ақыр заман.

Қарусыз жетпеген соң шамалары,
Жұртымның көп қиналды даналары.
Біздерде мылтық жоғын білген дүшпан,
Халқымның әлсіз жағын шамалады.

Жасақты қоймаған соң әрбір шетке,
Насихат жүрмеген соң әркез көпке.
Көшумен бар өмірі өткен қазақ,
Тап болды-ау бейғамдықтан зор індетке!

Болды ғой заман ақыр, япырым-ау,
Жарар еді үш жүз қалса апаттан сау.
Үлгіртпей елден сарбаз жиюға да,
Соқтықты қапияда мейірімсіз жау.

Айрылды бай мырзалар саудасынан,
Бектердің ұшты бақыт сау басынан.
Аң аулап жүрген шағы түске айналып,
Жаңылды хан, сұлтандар тәубасынан.

Ажырап ер інісі мен ағасынан,
Төмендеп бұрынғы ерлік бағасынан.
Өсірген әлпештеп-ақ ұл менен қыз,
Адасып қалды-ау ата-анасынан.

Көп жылғы мол дайындық арқасында,
Паналап дәу мылтықтың қалқасына.
Екпіндеп ілгерілеп жетті жаулар.
Қаратау, Сыр менен Шу, Балқашыңа.

Дәл биыл қырсық қандай жаумай жауын,
Қызыл жел үдей түсіп, соқты дауыл.
Шөп күйіп, егін шықпай, қуаңдық боп,
Қуратты дихандардың бақша-бауын.

Қысқы қам жасауға ел үлгірмеді,
Шабындық қиын болды өртегелі.
Доп атып дәу мылтықтан ұранқайлар,
Қазақты қорғануға келтірмеді.

Қалмаққа төре, қожа елді сатқан,
Көсемі жоқ қазақтың басы қатқан.
Жасанып, жарактанып қан қолды жау,
Жұртымды ойрандады тыныш жатқан.

Бойынан Еділ Жайық ел сабылған,
Алатау, Алтай жақтан ел ағылған.
Халықтың бас-аяғы жиналмай-ақ,
Естілді жау дабылы көп қағылған.

Соғысты қазақ, ноғай тілемеген,
Қалмақша көкірек керіп шіренбеген.
Жеріме Ұранқай, Халхи өрт салғанда,
Қалмады ел жауды қарғап, сілемеген.

Айрылып талай елдер мекенінен,
Қоштасты өзен, көлді, әсем жермен.
Сыр бойы, Қаратауда қоныс болмады,
Келсе де Үйсін, Найман Алакөлден.

Таразды шабуылдап қалмақ алды,
Адамын Шу бойының отап салды.
Доп атып дәу мылтықтан, жол тазартып,
Сайрамның шаһарын кеп қоршауға алды.

Жеңіліп Сайрам халқы кетті босып,
Үнінен дәу мылтықтың қатты шошып.
Ес кетіп басы ауған босқын елді,
Жауыздар атқылады алдан тосып.

Сайрамға таяу екен жасыл қала,
Қалмақтар барып жетті тап сол маңға.
Шаһардың бейбіт халқын қырды дұшпан,
Айнымай ұксап тура жыртқыш аңға.

Шымкентке Торғауыттар басып кірді,
Хош көрмей оқ жаудырды бірме-бірді,
Шаһардың тірі қалған халқы қашты,
Жамылып жанталасып айсыз түнді.

Шымкентті жасыл қала дейтін халық,
Күн көрген адамдары егін салып.
Қызығы бір-ақ күнде ғайып болды,
Кенеттен дұшпандардың өрті шалып.

Жаулар кеп Түркістанды алды орап,
Бұршақша жоңғар оғы кетті борап.
Жан-жаққа жеңілген ел жөнелді ауып,
Ілезде шұбырынды іздер болды сорап.

Түркістан - өгіз-түрік бас қаласы,
Бұл күнде қазағымның астанасы.
Қанішер Торғауыттар жаулап алып,
Оның да шығып жатыр масқарасы.

Түркістан Хөкімі еді Уәли төре,
Ол-дағы қаза тапты көшпен бірге.
Жастарды қалмақ қолға келтірмеді,
Жастығын ала өлер еді жекпе-жекте.

Шаһардың қырғын тапты кәрі-жасы,
Ойратқа олжаланып төр мен басы.
Шалқыған мол дәулетті қазағымның,
Болмады-ау осы күнде ішер асы.

Үш жүздің жауда қалып астанасы,
Қырылды кент жұртының жас баласы.
Тапталып ат тұяғына перзенттері,
Есі ауып қаңғып кетті ата-анасы.

Бір тобы жаудың барып Созақты алды,
Оқ атып шаһар халқын жалпап салды.
Аймағын Қаратаудың түгел алып,
Бойында Қуаң Сырдың асыр салды.

Созақтың көне аты - Аяз қала,
Ертеде шықса да одан талай дана.
Бұл күнде жау әскері оқ жаудырып,
Есепсіз көп қырылды бала-шаға.

Бастарын қара таудың мұнар басқан,
Сылдырап Сырдың суы сылаң қаққан.
Жүргенде бейбіт жұртым көшіп-қонып,
Кенеттен қалмақ құрды қанды қақпан.

Ташкентке жетіп жаулар лаң салды,
Бәрін де жолдағы елдің қырып салды.
Тігілген ақ ордалар қайран қоныс,
Қаңырап тіршіліксіз босап қалды.

Ташкентті халхи қолы алды басып,
Жазықсыз кент жұртының қанын шашып.
Қырылып жатқан біздің аңғал елге,
Болысқан еш көрші жоқ жаны ашып.

Көп жандар оққа ұшып өліп қалды,
Біразы түн жамылып кетіп қалды.
Шаһардың әкімдерін дарға асып,
Ташкентті жоңғар мекен егіп алды.

Башқұрттан ел тарайды Қайсақ, Естек,
Бұларды ағайын деп есептесек.
Жат елдің сөзіне ертіп азғырылып,
Олар да бола алмады туысқа есеп.

Бұл заман, қай-қай заман, күйын заман,
Шіріткен тамам жұрттың миын жаман.
Басталды Алакөлден сұлаған ел,
Мәңгіртті есті алып қоныс ауған.

Басынан Алатаудың көш келеді,
Жорғалар әр көш сайын бос келеді.
Атсызды аты барлар ілестіре,
Халайық ондай істі хош көреді.

Сібеге киім тіккізіп,
Дүнгенге егін еккізіп,
Дайындады мол азық,
Жетпегенін жеткізіп.

Әкеліп ажал сүм қалмақ,
Кәрі менен жасқа да.
Өктемдігін жүргізді,
Саха, Сағай, Хасқа да.

Шордан тері жинады,
Бермесе тауып қинады.
Қорыққан Туба шонжары,
Қолда барын сыйлады.

Саха менен Хасқа да,
Айтқандарын еткізіп.
Әзірледі жасағын,
Бұйрығын қалмақ өткізіп.

Ойғырға отын жаққызып,
Қырғызға малын баққызып,
Бұйраттан ғаскер жинады
Көнбегенін шапқызып.

Көрші отырған елдердің,
Тартып алып жерлерін.
Қалысын тауып атқылап,
Оққа ұшырған ерлерін.

Аң орнына ойраттар,
Адамзатты аулаған.
Алатаудың қырғзын,
Қапыда шауып жаулаған.

Хошоуыт, Дорбыт, Төлеуіт,
Қалмақтан шыққан сілімтік.
Аш қасқырдай қуанар,
Кездесе жолда өлімтік.

Содырлы Халхи, Урунхай,
Жазықсыз шапты татарды-ай.
Мұсылманды кінәлап,
Қылмысынан жалтарды-ай .

Батыста шауып Ноғайды,
Шығыста қырып Сағайды,
Ел тонағыш қалмақтың,
Ниеті әбден қарайды.

Қанға құмар Білеуіт,
Жұртты шанса сауыққан.
Қазақ пенен Ноғайға,
Орынсыз қалмақ жауыққан.

Хорос, Шорос, Ұбашы,
Қалмақтың еді жауызы.
Оғына ұшып солардың,
Көп өлді жігіт жамбозы.

Көрші елден алып дәу мылтық,
Қонтайжы сұмдар шаттанған.
Әрбір түстан қазақты,
Құртамыз деп аттанған.

Қан төккіш, бұзық жоңғардың
Қалмады ауылы шаппаған.
Сорына бола үш жүздің,
Жаулығын халхи сақтаған.

Түркістан, Сайрам, Таразды,
Тонады қалмақ жеңдеті.
Сұлатты нелер сарбазды
Әкелген ойрат індеті.

Көрсетіп елге қаһарын,
Шашып улы заһарын.
Ойрандады күзғындар,
Шымкент, Ташкент шаһарын.

Орнатып жұртқа дозағын,
Жолға құрып тұзағын.
Мейірімсіз хошоуыт,
Қаланың қырды қазағын.

Медресе, мешітті,
Ұбашы қалмақ өртеді!
Қылышпен шауып есікті,
Лақтыра ашып, өртеді.

Адамзатты жиіркентер,
Жоңғардың ісі осындай,
Зираттарға да соқтықты,
Өлі аруақтан шошынбай.

Ертерек кезде жарандар,
Қарнақта қару жасалған.
Әз Тәуке өтіп дүниеден,
Шеберлік кәсіп түсалған.

Мейрамтөбе, Шаштөбе,
Шаһарлар ұсақ тым көне.
Бершін, Шаған, Қаршық,
Қалпына қайта келе ме?

Аққорған мен Қосқорған,
Иран менен Жалқорған,
Қарнақтың - бәрін жау алып,
Ауыр күн елге тап болған.

Мылтықтың аузы жаман қара үнгірдей,
Шегінді ел еріксіз шама келмей.
Батыс, шығыс көршіден қару алып,
Қалмақ сүм болды өзінше әулиедей.

Мылтықты, жауды көріп шыдап болмас,
Наймандар дұшпан жайлы хабар берген.
Көрші екі ел қалмақтармен болып қолдас,
Қазақты қырғызбақ боп желді берген.

Кез болып көп мылтықты дүлей күшке,
Айналды жақсы тұрмыс көрген түске.
Көрші екі ел, қалмақпенен ақылдасып,
Алмақшы қазақ жерін бөліп үшке.

Жаббар хақ бізді қолдап оң мен солдан,
Бір алла ел-жұртыма болғай қорған.
Құдайым қазағыма мәдет бергей,
Арылар күн болар ма қалың сордан.

"Леп сал!" - деп ерте айтқан атам Түрік,
Шеп болмаса салар деп дұшпан бүлік.
Жан-жақтан абайсызда жау көп алды,
Жүргенде ел мәз-мейрам, ойнап-күліп.

Болған соң қамсыз күйде сахарамыз,
Келмеді қорғауға еш шамамыз.
Төрелер елдің басын қоспаған соң,
Қалайша дұшпаннан кек қайтарамыз?

Апатқа дайындықсыз ұрынғанбыз,
Соғыста мылтық болмай қырылғанбыз.
Тынышсыз күн-түн демей жау атқылап,
Быт-шыт боп тобымыздан жырылғанбыз.

Дін ордасын былғады көпір қалмақ,
Доп атып, көп ауылды етті жалмап.
Айнала үш жүз жерін иемденіп,
Түсірді бейбіт жүртқа ауыр салмақ.

Бұл соғыс қазағыма жаман батты,
Қара жер боздақтарды жұтып жатты.
Қыз алып, қыз берісіп, құда болып,
Қалмаққа төре, қожа жүртты сатты.

Құдаға Қазақ, Ноғай жарамай ма,
Қыздары төреге жар бола алмай ма?
Жауынгер қазақ, Ноғай жігіттері,
Қыздарын Қожа, Төре ала алмай ма?

Не сұмдық дұшпандармен құда болған,
Тамағы жаудан жеген харам болған.
Құрттатып, һәм сасытып ет жейтұғын,
Құзғынға қалайынша көңілі толған?

Қалмақпен құда болу жарамайды,
Сондайдан жүртты әрекет аралайды.
Діні, тілі, тегі жатқа матап беру,
Жүрегін бойжеткеннің жаралайды.

Көрші екі ел көмек бермей түпке жетті,
Қалмақты мылтық сатып, күшті ел етті.
Жауыздар дәу мылтықтан доп атқанда,
Халқымның бірлігі жоқ есі кетті.

Алданып хан, сұлтанға ұтылғанбыз,
Кез болып аждаһаға жұтылғанбыз.
Ұйтқысы еліміздің шайқалған соң,
Торына ата жаудың тұтылғанбыз.

Ел едік, егін егіп, бейбіт жатқан,
Күтпек ек жау болар деп пәле баққан.
Қысқа қам жасауға да үлгерместен,
Жолықтық қалың жауға дабыл қаққан.

Қазақтар бір-біріне хабар берді,
Арасында ауылдар жаушы жүрді.
Жау келерін жыршылар естіген соң,
Ел-жұрттың баршасына түсіндірді.

Еділ мен Сарыарқаға көмекке кеткен,
Сарбаздар тез оралмай халқы күткен.
Киінді қыз, келіншек еркектерше,
Бұл күнде ат үстінде адам біткен.

Баршылар сақтандырып хабарлады,
Келері жаудың көпке тез тарады.
Елдегі қария мен бала жігіт,
Шықпақ боп жауға қарсы даярланды.

Жабдықтан найза ұшы жалтылдайды,
Шағылысып аспанда айға жарқылдайды.
Кермеге жарау аттар байлаған жұрт,
Аузына алды аруақ пен бір құдайды.

Қорқақты қиын істе қол байлайды,
Батылды үмітті боп гүл жайнайды.
Асынған қару-жарақ жас пен көрі,
Жолға деп азық, киім дайындайды.

Қалмақтан қорғау үшін мал мен жанды,
Бала жігіт, қарттардан қол құралды.
Сан соғысты өткерген қариялар,
Жас жетіп, қайрат кеміп, қайғыланды.

Аға ұлы - үлкен жүзді қалмақ алды,
Сыр жаққа баса көкпен, келіп қалды.
Қарттар мен балалардан құрған топты,
Дүшпандар оқ жаудырып, ұйпап салды.

Қазақтар Бұхар жаққа елші салды,
Апаттан сақтау үшін мал мен жанды.
Елші апарған аттарын алғаннан соң,
Азырақ Хиуа, Бұхар тынышталды.

Соншалық болды елден ес кеткені,
Бағдарлап барар жерді белгі етпеді.
Қоштасып ата-қоныс жер, суымен,
Жұрт қашты бет-бетіне күнелткелі.

Шұбырды әр тарапқа бастары ауып,
Айрықша төнгеннен соң қатер-қауып.
Біршақша қорғасын оқ жауғаннан соң,
Отырар күні бар ма інген сауып.

Қолды боп шапқыншы елге жайлаулары,
Бұйырып жауыздарға бар малдары.
Он мыңдап жылқы айдаған қазақгардың,
Қаңырап босап қалды қыстақтары.

Кестіріп басқыншы елдер берекені,
Алды олар иемденіп көп өлкені.
Жаяу-жалпы шұбырды қосы ауған ел,
Дүшпанға қала берді жұрт мекені.

Көрген соң көп мылтықты қатал жауды,
Бейуақыт біздің қазақ қосы ауды.
Аударып табандарын ел жөңкілді,
Паналап орман, жыра, биік тауды.

Мінекей, Қаратауды қалмақ алмақ,
Жердері теңізі, Сыр жауда қалмақ.
Қылышын сүйретіп қыс келе жатыр,
Япырым-ау, біздің қазақ қайда бармақ?

Ел көшті Бұқар жаққа айдап малды,
Айрылып асқар тау мен шалқар көлден.
Сұм заман кездейсоқта жайын байлап,
Бақ тайды аруақ қонған асыл ерден.

Еріксіз Ойрат алып Қаратауды,
Күнгейлік Арғын-Қыпшақ жерден ауды.
Арқада көпшілігі қалып қойды,
Аз тобы жол кесіліп, Жизаққа ауды.

Ежелден Сүлтөбе - Алшын жері,
Көп еді Сыр бойында Алшын елі.
Еділ мен Сыр аралап мекен етіп,
Әуелден көшіп-қонып жүруші еді.

Жаласы жапқан Естек жалған еді,
Көрші елдің өсегіне нанған еді.
Қазаққа Естекті айдап сату үшін,
Жылқысын қалмақ қуып алған еді.

Табанды Сыр бойынан аударып тұр,
Қан майдан алдымызда зор қауіп тұр.
Айнала төңіректің бәрі дүшпан,
Аспанды қара түнек бұлт жауып тұр.

Сыр бойы, Қаратауды қалмақ алды,
Алшынды күн батысқа қуып салды.
Жинаған асыл бұйым, дүние-мал,
Бұйырмай иесіне жауда қалды.

Шіркін-ау, жұрт табаны тайған ба еді?!
Дүние шыныменен жалған ба еді?
Қазаққа қалмақ мұнша өшігетін,
Бұрыннан кегі алынбай қалған ба еді?

Жаңбырша қорғасын оқ сан бораған,
Сасқан ел паналар жер таба алмаған.
Азамат қап майданда соғысып жүр,
Қорғансыз бала-шаға, әйел қалған.

Бестамды Есентемір тастап көшті,
"Дүшпанға күл болман", - деп құлақ кесті.
Алшынның жасақтары қарсы тұрды,
Көрсетгі шамасынша жауға сесті.

Көрген соң дәу мылтықты Ұранқайды,
Теңізден қаша көшті Жағалбайлы.
Кердері, Алаша, Ысық Арқаға ауды,
Кетпесе Торғауыттар аямайды.

Жоңғарлар басқа шауып, төске өрледі,
Қазаққа оқ жаудырып, дес бермеді.
Жағынған хан, сұлтанға би мен бектің,
Тілегін жаратқан хақ хош көрмеді.

Қажыды шаршап талай ер,
Қиналды ел-жұрт жұтып шер.
Көп сарбазды жалмады,
Бауыры суық қара жер.

Зерафшанға ел кетті,
Естілерден әл кетті.
Мал-мүлікті тартып ап,
Қазақты қалмақ еңіретті.

Жия алмай дала, тау-тасын,
Сиғыза алмай ер басын.
Жер-суынан айрылып,
Халайық төкті көз жасын.

Сақал да жоқ, мүрт та жоқ,
Өңкей көсе, көңті ауыз.
Қан төккенге көңілі тоқ,
Ойрат, жоңғар жалмауыз.

Дариға-ай! Ерсілі-қарсылы жұрт сабылды,
Алтайда қалған қазақ бері ағылды.
Күш жұмсап, Сырға қарай өтсе-дағы,
Тұсында Алакөлдің көп шабылды.

Маңында Найман қақпа тосып алып,
Алдыңғы кейінгіні қосып алып.
Жетуге Қаратауға күшін салды,
Ілгері жанталаса жосып халық.

Жетті олар өліп-талып; шықпай жаны,
Қосылды қалған қазақ бізге тағы.
Дұшпанмен соғысқа ерлер дайындалды,
Бимәлім кімнің соры, кімнің бағы.

Басында Күлтөбеде мәжіліс құрған,
Таба алмай ақыл-айла көп қиналған.
Бәрі де бір алладан тілек етті,
Қалса деп аман болып шыбындай жан.

Ойласақ аңғалдықтан болған бәрі,
Естілді кемпір-шал мен бала зары.
Сақтанбай алдын-ала дұшпандардан,
Не пайда жан мен бектер тапты көні?

Арқаға кеткен ғаскер қайтты оралып,
Сырға жетті атының мойны талып.
Олар кеп ну қамысқа паналады,
Қалуға өз бастарын аман алып.

Келді әскер Еділден де арып-ашып,
Шегіне ұрыс салып, кейін қашып.
Қалжырап ұзақ жолдан қайтқан жасақ,
Майданға шыға алмады жаумен ашық.

Бұл заман, қай-қай заман, азған заман,
Ел-жұртым апат келіп тозған заман.
Көрші екі ел мылтық беріп есірткен соң,
Қазақтан сасық жоңғар озған заман.

Еділ мен Жайық жақтан көш келеді,
Ат пен нар ор көш сайын бос келеді.
Айрылған жер мен судан жаман екен,
Мөлтiлдеп екі көзге жас келеді.

Қор болды бірлігі жоқ біздің қазақ,
Басынып ата жауым етті тозақ.
Көршілес екі ірі елден мылтық ап,
Көрсетті Халхи, Ойрат жұртқа азап.

Біз-дағы бұл соғысқа араластық,
Дұшпанға қарсы тұрып, тайталастық.
Қайда барсаң үздіксіз бәрінде ұрыс,
Бет алып, Түркістанға біздер астық.

Алыстан жау қарасы әйгіленді,
Жиынның болар жері белгіленді.
Шалғайдан қоршалғанын ұқты халық,
Қарасы қатал дұшпан көрінгелі.

Болса да жазығы жоқ Қазақ, Ноғай,
Көрсетіп Түрікпендер күнде күқай.
Хиуаның мылтығымен қаруланып,
Жеңбекші тозған елді тіпті оңай.

Ноғай мен кіші жүзді жиі шауып,
Түрікпендер жер алмақшы ебін тауып.
Өңірін Маңғыстаудың жауламақ боп,
Төндірді егіз жұртқа тағы қауіп.

Кердері теңізі, Сыр, Қаратаудан,
Ыққан жұрт, соққы жеді қалмақ жаудан,
Сахарадан таба алмай жанға сая,
Ойлады ел шығуды зор қоршаудан.

↳ Басында Күлтөбенің болып жиын,
Түсінді ел зор апаттың болар биыл.
Құрсаулап жан-жақтан жау қысып келеді,
Қоршаудан шығуға айла табу қиын.

Ауыр боп қазақ үшін қанды майдан,
Үш жүздің маңдайынан бағы тайған.
Жағалай жерімізді басып алып,
Түс-түсқа қалмақ қолы қанат жайған.

Мылтығын көршілес ел сатпаған соң,
Қатынас арадағы тоқтаған соң.
Сенделді хандар, билер ақыл таппай,
Кенеттен дұшпан жұртты таптаған соң.

Өткен жыл Әйтеке би дүниеден өтті,
Келгенде елу алты жасқа ажал жетті.
Бағыну бір көсемге дұрыс қой деп,
Боларын осы апаттың болжап кетті.

Төреден Әйтеке би безін деді,
Келді ғой көсем сайлар кезін деді.
Қазақты батыл көсем басқармаса,
Сүм қалмақ күл қыларын сезін деді.

Хан, сұлтан, төре күні өткен деді,
Олардан ақыл, айла кеткен деді.
Үш жүзім өзінді-өзің тұтас ел қып,
Басқарар енді уақыт жетті деді.

Әйгілі топтан көсем ізде деді,
Жұртыңның амандығын көзде деді.
Қазақты төре бастап көгертер деп,
Малтанды би мен бектер сзбе деді.

Данышпан көптен көсем сайла деді,
Үш жүздің болашағын ойла деді.
Көсемге ер-азамат түгел еріп,
Бақытын дұшпаныңның байла деді.

Ақылды болсын батыр көсем деді,
Басқарса қазақ болар есен деді.
Көрші елмен татуласып, тіл табысар,
Тағы да болсын өзі шешен деді.

Үш жүзден үш ақылшы болсын деді,
Қазаққа бақ пен дәулет қонсын деді.
Сайлаған көсемдерің кемеңгер боп,
Халқыңның болашағын шолсын деді.

Бұл сөзді би мен бектер ұға алмады,
Бас қосып дұрыс кеңес құра алмады.
Үш жүздің шонжарлары төре жақ боп,
Ортадан батыр көсем шыға алмады.

Өткен ойлағанмен қайта оралмас,
Бақыт құс ұшып кеткен қайта қонбас.
Әсиетін Әйтекенің естеріне ап,
Қазыбек, Төле, Ақсуат би шайқады бас.

Қазыбек, Төле, Ақсуат шешен жорға,
Қиналды ақыл таппай осы жолда.
Сайланды Әбілқайыр ордабасы,
Өзінше жұрт билігін алып қолға.

Жас биі кіші жүздің Малайсары,
Ол-дағы ақыл-айла таба алмады,
Бас қосып Күлтөбеде кеңес құрып,
Жөн корді қоршау бұзып құтылғанды.

Кім жақсы көрер дейсің ұтылғанды,
Сонда да апагған жұрт құтылмады.
Арасы хан, сұлтанның ала болып,
Сақтауға ел бірлігін ұмтылмады.

Терелер Өз Тәукедей бола алмады,
Оларға қазақ көңілі тола алмады.
Сәмеке, Қайып, Болат нашар болып,
Кездейсоқ ел жағдайы оңалмады.

Еділдің арғы беті қыстап ұдай,
Жүретін туыс көріп, біздің қолдай.
Бірігіп Кіші жүзбен тізе қосып,
Қалмаққа қарсы аттанды қалың Ноғай.

Болысар одан басқа халық болмай,
Қазағым серкесі жоқ болды қойдай.
Желікті өршелене мейірімсіз жау,
Ішсе де күні-түні қанға тоймай.

Тасаттық беруге де мүршасы болмай,
Шұбырды ел бет-бегіне үріккен қойдай.
Қолданар жауға қарсы құрал аз боп,
Есіл жұрт ығып кетті-ау, тозып бордай.

Құлақ тұнды дәу мылтық дыбысынан,
Токталды сәйгүліктер шабысынан.
Бұйырып жиған малы қалмақтарға,
Айрылды біздің үш жүз табысынан.

Күз болып өсімдіктер құрап салған,
Халқымды жоңғар оғы шөптей орған.
Дұшпандар дәу мылтықтан оқ атқанда,
Күңіренді тау мен өзен, көл мен сай орман.

Келгенше амал етті жұрт қолынан,
Құтылу қиын болды жау қолынан.
Қаншама арпалысып соғысса да,
Қырылды бірталай жан жау оғынан.

Жан қиып соғысты жұрт ел, жер үшін,
Сан ерлер бойларынан сарқын күшін.
Ұрысқа әйелдер де араласты,
Келген зор алапат содан түсін.

Қазақта жоқ бекініс қамал қорған,
Неге десең бәрі де қирап болған.
Ел тонап, жер алуды мақсұт еткен,
Дұшпанның қан ішкенде көңілі толған.

Әйелдер қолға ұстап құрық, бақан,
Қалмаққа қарсы тұрды ауыл шапқан.
Сойыл ап қариялар да арпалысты,
Қорғанбай отырған жоқ құр алақан.

Қалмақтың шабуылы үдеп кетті,
Шабылған біздің қазақ жүдеп кетті.
Шұбырған босқын елдің жүрісінен,
Қою шаң көтеріліп түгеп кетті.

Басқаның бәрін-дағы қырып - жоймақ,
Қазақты жер бетіне емес қоймақ.
Орыс-Қытай елінен дәу мылтық ап,
Жұртты қыру әдісін тапқан ойлап.

Шошынды шар түскенде Қазақ, Ноғай,
Таба алмай паналауға жыра, тоғай.
Дедік біз қарғыс айтын назаланып,
Келетін сұм қалмаққа кәрдін жоғы-ай!

Көңілі жауыздардың жаз болғандай,
Қуанып ел шапқанға мөз болғандай.
Көз тікті көрші елдердің мекеніне,
Иесіз маңғұл жері аз болғандай.

Татардың маңғұл деген үлкен жұрты,
Түріктің Татар, Қырғыз іргелі ұлты.
Шыңғыстың бастауымен көшіп кеткен,
Қымбат боп дүние деген көздің құрты.

Жиһанға билік құру болып арман,
Татарлар көп жерлерді жаулап алған.
Батысқа Шыңғыс ханмен бірге көшкен,
Маңғұлдың барлық жері босып қалған.

Сол жерге қоныстанбай көпір жоңғар,
Жер үшін көрші елдерге шашты ызғар,
Біз оған әуелінде де тиген жоқпыз,
Білмедік көңілінде қандай сыз бар?

Кей елдер қоршаудағы көше қашып,
Құлжадан бері өтгі асып-сасып,
Баруды Сарысуға арман қылды,
Соққы жеп қалса-дағы қатты жасып.

Дүние кейде оңда, кейде солда,
Баста бақ, дәулет ылғи тұрмас қолда.
Ту ұстап, тұлпар мінген сардарлардың,
Талайы оққа ұшып қалды жолда.

Әйелдерше шаш етіп,
Бұрым еткен қалмақтар.
Қалдырып аз шаш төбеде,
Тұлым қойған қалмақтар.

Сиықсыз сондай сұмдармен,
Шықтық талай жекпе-жек.
Айдардан ұстап, бас кесіп,
Алған едік жаудан кек.

Биыл олар басқаша,
Бәрінің мылтық қолында.
Түгел атып тастайды,
Не кездессе жолында.

Қолдарынан іс келмей,
Қазақ, Ноғай болды дал.
Дәрменсіз болып мұсылман,
Жауға кетті дүние-мал.

Қолдан дәулет кеткен соң,
Мүсәпір болды мырзалар.
Қорғасын оқты мылтық жоқ,
Жанын сақтап қорғанар.

Аңғал қазақ алданған,
Төренің сөзін малданған.
Жан-жағынан жау қоршап,
Жол таба алмай дағдарған.

Шапқыншы қалмақ құтырып,
Жерлерімді таптаған.
Дәу мылтығын сүйретіп,
Шегірткеше қаптаған.

Қоғамдаснай хан мен бек,
Қалмақтан халқым ұтылған.
Дәрменсіз басшы, сұлтаннан,
Жон болар елім құтылған.

Қалмақпен құда кей төре,
Қашуға елден ұмтылған.
Тіліне еріп солардың,
Қор болды ерлер жұлқынған.

Айрылған соң қоныстан,
Өкшесі жұрттың сырылып.
Қатын-қалаш кемпір-шал,
Әр жерде қалды-ау, қырылып.

Жаулап алған елінен,
Азық пен киім жеткізіп,
Бас игізді құлданып,
Еріксіз қызмет еткізіп.

Шығыста Алтай, Қобдадан,
Батыста Еділ сыртынан.
Жендеттерін топтаған,
Ағайындас жұртынан.

Қанға тоймас сұмдарын,
Мейірімсіз бұзық қуларын,
Мұсылманға айтақтап,
Әр жерден тікті туларын.

Шегірткедей қаптаған,
Оларды көрші ел шаптаған.
Масатыдай жерімді,
Сасық қалмақ таптаған.

Дәу мылтықтан доп атып,
Қазақты қалмақ күйретгі.
Жоңғарға мылтық атуды,
Орыс пен Қытай үйретті.

Көңілі опасыздың тас болады,
Ер-азамат халқына бас болады.
Бұл қырғынды көзімен көрген жанның,
Іші өртеніп, көзіне жас толады.

Бұл заман, қай-қай заман, орлы заман,
Орнаған үш жүз үшін торлы заман.
Айрылып атадан ұл, анадан қыз,
Жұртымды тентіреткен сорлы заман.

Қаратаудың басынан көш келеді,
Ат пен нар көш бас сайын бос келеді.
Ауылдар жұбын жазбай бірге көшсе,
Бір-бірін қиын жолда ес көреді.

Іс болды аса қиын таңдай татыр,
Қорланды жаяу қалып сансыз батыр.
Жайнаған гүлдей тұрмыс ғайып болды,
Дарига-ай, ойда жоқта болдық пақыр.

Керегі жауға мерусерт, маржан ба еді,
Қалмаққа елді қыру арзан ба еді.
Қашаннан қазақ, қалмақ соғысса да,
Дәл мұндай қырғын апат болмал еді.

Жөңкілді ел бет-бетіне есі шығып,
Бөрі тиген қойларша кетті ығын,
Жұрт басын қоса алмай ақсақалдар,
Қорқақ қоян секілді қалды бұғын.

Құлдырап кері кетті қоғамымыз,
Болды ғой аяқ асты отанымыз.
Кетірген үш жүзімнің берекесін,
Хан, сұлтан, бекке болсын обалымыз.

Хиуа алып Түрікпеннен арғымақты,
Орнына берген қылыш дандай сапты.
Қазақты аяғансып тұрса-дағы,
Мылтықпен Түрікпенді жабдықтапты.

Бір хандық төрт хандыққа бөлінген соң,
Даңғойға жұрт билігі берілген соң,
Қалмақтар соны біліп майдан ашты,
Қазақтың әлсіздігі көрінген соң.

Бірігіп бұрынғыша қоғамдасып,
Сұлтандар жүрсе ерлермен ақылдасып.
Жоңғар да баса-көктеп келмес еді,
Мұсылман бірлік құрса жақындасып.

Қорғанар жоқ бекініс, қамалымыз,
Тайды ғой еріксізден табанымыз.
Жау атқан дәу мылтыққа тоқтау болмай,
Таусылды ақыл-айла, амалымыз.

Жаратқан, ісімізді оңда, құдай,
Майданда ерлерімді қолда, құдай!
Өз Тәуке өткеннен соң быт-шыт болдық,
Үш жүздің басын қосар көсем тумап.

Бас қоспай қайран елім бытырады,
Хал-жағдай күннен-күнге құлдырады.
Жау атқан дәу мылтыққа төтеп берер,
Қазақтың қолында жоқ еш құралы.

Қолда бар қылыш, қанжар, садақ, найза,
Айбалта, сойыл, шоқпар, кетпен, қайла.
Осының бәрін қару етсек-дағы,
Таппадық қарсыласып ешбір айла.

Бекінді көпір жоңғар жер үй салып,
Үздіксіз атқылайды бұғып алып.
Орыс, Қытай елінен нұсқа үйреніп,
Соғысқа шебер болды әдіс алып.

Үш жүзді оқ күшімен жерден қуып,
Сүм қалмақ құртпаққа елді қалды жуық.
"Өліспей жер мен суды бермейміз", - деп
Жүрді жүрт тәуекелге белді буып.

Біз-дағы бұл аттанға аттан қостық,
Деп ойлап қосылмасақ, болар бостық.
Қырғыннан қалған елді қорғау үшін,
Келетін жау әскері жолын тостық.

Күз болып, қазақ жері көркі кетіп,
Мал-мүлкі көп жыл жиған жауға кетіп.
Тірліктен нелер сабаз күдер үзді,
Қолынан билік пен бас еркі кетіп.

Түскен соң ел басына ауыр салмақ,
Апаттан жанын сақтау қиын болмақ.
Нәуестек басшылары жігерсіз боп,
Бет қойды Үргенішке қарақалпақ.

Қашса да, олар ұзап кете алған жоқ,
Серттесіп, пәтуа сөз ете алған жоқ.
Ағылып ерсілі - қарсылы басы айналды,
Алшынның үстіртіне жете алған жоқ.

Шабуыл үш жүз үшін болып ауыр,
Қоныссыз қаңғып қалды талай ауыл.
Әр жерге топталасты шұбырған жүрт,
Келе ме қайғырғанмен өткен дәуір.

Болмаса бір алладан елге жәрдем,
Төніп тұр әр тараптан ылғи қауіп,
Көз тігіп орыс, қытай торуылдап,
Күн сайын маза бермейді қалмақ шауып.

Қалған соң көршілерден көңіл суып,
Талайлар алды бетін жаспен жуып.
"Берілмей қан майданда өлейік!" - деп,
Соғыстық денемізді намыс буып.

Бір туған қазақ, ноғай, қарақалпақ,
Ел едік, мал өсіріп, жатқан жалпақ.
Бас салып, ес жиғызбай ауылдарды,
Мылтықты қанішер жау кетті таптап.

Жазықсық қанын төгіп талай жанның,
Тұсында болған қырғын Шыңғыс ханның.
Осы апат соныменен бірдей боп түр.
Түбіне әбден жетіп қазақтардың.

Өзгеріп, сұры қашып, келбеттері,
Айналып жоғалуға сәулеттері.
Халифат байлығындай ауқатты елім,
Қажыды қолдан кетіп дәулеттері.

Үш жүзден бақыт шіркін, тайған ба еді?!
Қалмақта бұрын мылтық болған ба еді?
Халқымнан дәулет құсы ұшып кетіп,
Жоңғардың шадтарына қонған ба еді?

Басталды елде аштық көп ұзамай,
Қалмақтың шабуылы аз болғандай.
Ұшырады шұбырындыға жас пен кәрі,
Сүм заман қазақтарға қас болғандай.

Болған соң сахарасы кең жер ғажап,
Тұрған жоқ Сыр бойында барлық қазақ.
Аштық, жүт, қырғын соғыс қабаттасып,
Көрем деп кім ойлаған ауыр азап?

Япырым-ау, мынау құтсыз жыл ғой қоян,
Қазаққа дегені ме қанға боян?
Жаралы, әрі ішетін тамағы жоқ,
Әр жерде аштан өлді талай ноян.

Қирады ақ орданың сүйектері,
Кілемнің ыдырады жиектері.
Соғыс, аштық, суыққа ұрынған соң,
Қарттардың селкілдеді иектері.

Талды ғой сарбаздардың білектері,
Шайылды сардарлардың жүректері.
Бөгелді жау оғынан қазақ қолы,
Көрініп құлағандай тіректері.

Бешпенттің қыркылды ғой етектері,
Жаураған бала-шаға дедектеді.
Суықта-қатын қалаш, кемпір мен шал,
Үйсіз қап айдалада дірдектеді.

Тозды ғой арулардың желектері,
Өртенді таудың қайың, теректері.
Тыным жоқ күн-түн сайын шабысуда,
Ерлердің қайтып қалды жүректері.

Сазандай балғын өскен балалары,
Дүние-жиһаз толы қоралары.
Қолды боп жиған мүлкі ата жауға,
Үш жүздің көп қамықты шоралары.

Көзінен ел-жұрттымның бал-бұл ұшты,
Күндері той-думанды мерекелі.
Бытырап шіл боғындай тозып кетті,
Болса да біздің қазақ берекелі.

Хан, патша қазынасындай болған қазақ,
Төрт түлік малға толған далалары.
Мылтықты, хайуандардан көріп азап,
Үш жүздің көп қайғырды даналары.

Сорлаған жетім болып балалар көп,
Зарлаған жесір қалып аналар көп.
Айрылып жер суы мен дәулетінен,
Үй-күйсіз мәңгі болып қалғандар көп,

Бұлт төніп, ауыр күн орнап бастарына,
Інет кеп кәрі менен жастарына.
Жас келіп көздеріне мөлт-мөлт етіп,
Қарайды таудың тарғыл тастарына.

Үшырап шабуыл мен аштық, жұтқа,
Кез болды ауыр соғыс біздің жұртқа.
Қамалап жан-жағынан қалың дұшпан,
Түскендей болды қазақ су мен отқа.

Ызғарлы күн де болды аса суық,
Үш жүзге қиын болды сор күн туып,
Халқыма аштық, соғыс бірдей келді,
Тұрғандай ғазірейіл төніп жуық.

Сүм соғыс, аштық пен нені қойсын,
Айрылды ел ен байлық пен жиған малдан.
Дұшпаңдар оқ жаудырып кімді қойсын,
Хал көшті нелер алып сардарлардан.

Сайғақтай сая тапнай туған жерден,
Қашып тұр бақ-береке талай ерден.
Қолына ұстағаны таяқ болып,
Әр жерде қалды өліп небір мерген.

Шабуыл, аштық пен жұт қысқан заман,
Қазақтан бақыт құсы қашқан заман.
Қолында мылтықтары болмаған соң,
Қалмақтан халқым қорқып ыққан заман.

Теңіз бен сыр бойынан кош келеді,
Көш бас сайын бие, інген бос келеді.
Боздақтардан айрылған қандай ауыр,
Еріксіз екі көзге жас келеді.

Жас келмей екі көзге қайтсін енді,
Жұртымыз зор апаттан сескенеді.
Мұздады жылы жүрек күн-түн сайын,
Жау қалмақ елге қарап беттегелі.

Жасыл жерді басып шаң,
Судың бетін бояп қан.
Есі шығып абжырап,
Жұрттың басы болды дал

Батыс, шығыс көршілер,
Мұсылманға өшікті.
Атысуға мылтық жоқ,
Халымыз болар нешікті?

Орыс, Қытай көршіміз,
Ойраттарды жақтаған.
Қоныстан қалмақ айырып,
Қазағым болды-ау ақтабан.

Қанға құмар жоңғарлар,
Дәу мылтығын сүйретті.
Үсті-үстіне доп атып,
Даламды тегіс күнірентті.

Көрсетті жазмыш бұл істі,
Болсақ та жұртқа аяулы-ақ.
Қарқыны болып тым күшті,
Көп жерді алды сүм қалмақ.

Бақыты тайып қапа боп,
Қостары ауған шоралар.
Паналауға мекен жоқ,
Босқын болды көп жандар.

Басқыншы дұшпан желігіп,
Кең даламды таптаған.
Қоярдай жалмап көрініп,
Соғысып дамыл таппаған.

Билер де көп сөз қозғап,
Тіршілік жайын ойланған.
Ерлер де көп атсыз қап,
Жаяу жүріп қиналған.

Хал болмай шабар қамалға,
Іс айналды жаманға.
Дәу мылтықтан доп атып,
Қаптады қалмақ бұл маңға.

Байқап тұрсам заманға,
Көрші елдер ұқсайды қабанға.
Тағулық жоқ, мейірім жоқ,
Жау болды адам адамға.

Жап-жасыл қазақ жерлері,
Күз болғандай сарғайып.
Халықпен бірге күйзелді,
Қасіреті тым ұлғайып.

Соғыс құмар жау қалмақ,
Түсіріп елге зор салмақ.
Тұтқын етіп өзінше,
Халқымды болды құл қылмақ.

Садақтан басқа төрт түрлі,
Қалмақтың бар мылтығы.
Қырса да жұртты басырмайды,
Қанқұмарлық ынтығы.

Жоқ етпек боп қазақты,
Орнатпақшы тозақты.
Қырып-жойып ерлерді,
Көрсетпек көпке азапты.

Мінетін тым болмаса өгіз болмай,
Азамат жаяу қалды ортан қолдай.
Атыстан қазақ қолы қаймығып тұр,
Тең түсер дәу мылтыққа құрал болмай.

Елдердің Бұхар жақта болмай жайы,
Тышқақтап көп қырылды құлан-тайы.
Сүм қалмақ күн құрғатпай шабуылдап,
Үш жүздің оң жағынан тумады айы.

Бұхарға барған елдер қайта оралды,
Қырғызып қуаң шөлде қыруар малды.
Індеттен жиі ауырып жылқы, сиыр,
Байырылап ол жақта жүрт тұра алмады.

Біраз ел Зерафшанға қоныстанды,
Мекендеп аз да болса тыныстады.
Хиуаға, Бұхарға да алым төлеп,
Олармен тіл табысты, қырылыспады.

Бістық боп жау алса да туған жерлер,
Бөлініп кейін қайтып бір топ ерлер.
Атысар қолда мылтық болмаған соң,
Майданда көп қиналды кемеңгерлер.

Келген жүрт жаудан жерін ала алмады,
Алмақ түгіл маңайлап бара алмады.
Қаратаудан алшынмен бірге ауды,
Торғайдан басқа барар жер қалмады.

Бұл қайтқан арғын-қыпшақ елдері еді,
Соғысып Ташкент үшін ерлері өлді.
Шу бойы, Тараз, Сайрам, Шымкент, Созақ,
Түркістан - бәрі Орта жүз жерлері еді.

Көп өсіп арғын-қыпшақ өнген еді,
Рахатын молшылықтың көрген еді.
Арасын Ташкент - Торғай мекен етіп,
Ежелден қыстап, жайлап жүрген еді.

Шығысын Қаратаудың қыстау етіп,
Арқаның орта тұсын жайлаушы еді.
Жыр аралата Сарыарқаны қыстап шығып,
Жалғанның қызығына тоймаушы еді.

Қараөткел - Шу арасы арғын жері,
Жармаға шығып шеті тіреледі.
Орта жүз арғын-қыпшақ, тарақтылар,
Егін сап, мал өсіріп күн көреді.

Шығысын Сарыарқаның мекен етіп,
Өнермен арғын-қыпшақ ерлеп еді.
Аң аулап, саят құрып жігіттері,
Тапшылық бұған дейін көрмеп еді.

Әуелден арғын-қыпшақ жерлерінің,
Жағасы Қабырға өзен батыс шеті.
Қалмаққа жері кетіп, көшкен елдің,
Бұрылды соған қарай бүгін беті.

Дұшпаннан соққы жеген топ жарандар,
Көп қарғап қалмақтарды шекті ғой зар.
Арқаға арғын-қыпшақ түгел қайтпай,
Бойында Зерафшанның қалған ел бар.

Қағылып тарылды ғой заманымыз,
Тозды ғой жаяу жүріп табанымыз.
Толассыз дәу мылтықтан доп атылып,
Сарқылды әдіс-тәсіл, амалымыз.

Апатқа дейін қазақ көп ел еді,
Жігіті әнші, батыр, мерген еді.
Үш жүздің өзім теңдес қариялары,
Қалмақпен сан соғысып көрген еді.

Шеткі жер қолдан-қолға өтуші еді,
Көбінесе жау жеңіліп кетуші еді.
Кешегі Өз Тәукенің заманында,
Уағдаға тастай болып бекуші еді.

Бұл күнгі хандар сертті бола алмады,
Пайда тіл көрші елдермен таба алмады.
Қазақ пенен ноғайды күртқызбақ боп,
Сөйлеспей орыс, қытай табандады.

Мұндай боп жаудан маңдай таймап еді,
Қалмақ жеңіп канатын жаймап еді.
Сан майдан талай ауыр шайқастарда,
Бұршақша қорғасын оқ жаумап еді.

Ханы еді ұлы жүздің таз Жолбарыс,
Үйсіннің дәулетіне мас Жолбарыс.
Санасу жақсылармен ойында жоқ,
Ақыл айтқан кісіге қас Жолбарыс.

Төле менен Хангелді,
Бірі-бағыр, бірі - би.
Жолбарысты хан сайлап,
Тіккен оған арнап үй.

Ол екі ердің ойынан,
Жолбарыс хан шықпады.
Төле бидей жақсының,
Ақылын айтқан ұқпады.

Болғанда жаумен арпалыс,
Қамданбады еш Жолбарыс.
Ақылсыз сұлтан сол екен,
Маңдайда соры бес қарыс.

Әбілхайыр сұлтаны,
Десе де жұрт айлалы.
Қазақ үшін ол төре,
Түбінде болмас пайдалы.

Әбілхайыр сұлтан да -
Жолбарыс ханның інісі.
Бөгенбай ерге балдыз боп,
Кеңіп бір қалды-ау тынысы.

Қол басқарып көрмеген,
Әбілхайыр деген төреңіз.
Жұрт тізгінін ұстар деп,
Ол қуға қалай сенеміз?..

Жағдайдың ауырлығы әйгіленді,
Майданның болар жері белгіленді.
Алыстан қоршалғанын ұқты халық,
Қарасы қатал жаудың көрінгелі.

Татардың бір руы Дәрмен екен,
Еділде жаудан қысым көрген екен.
Үздіксіз қалмақ шаба бергеннен соң,
Күнгеіге ауа көшіп келген екен.

Олар да Байұлымен бірге болды,
Қайғырып жүректері шерге толды.
Алшынның жасағымен күшін қосып,
Кеспек боп жау өтетін әрбір жолды.

Батырлар, билер кеңесті,
Шықпақ болып қоршаудан.
Сарбаздар жаумен егесті,
Босанбақ болып құрсаудан.

Қорғанбақ боп жыланнан,
Құтылмақ боп лаңнан.
Шоралар көп кеңесті,
Күлтөбеге жиналған.

Ордабасы болғанмен,
Әбілхайырға да сенім жоқ.
Сатқын боп бұл да шығар деп,
Халықтың көңілі емес тоқ.

Сыр бойы Қарагауды келген қыстап,
Кіші жүз жоңғарлардан көрді қыспақ.
Орта жүз, Кіші жүз боп тізе қосты,
Бір-бірін қолына кетпей тастап.

Басында Күлтөбенің құрдық кеңес,
Уайымы мол жандарда болмай егес.
Ырду-дырду болатын ештеңе жоқ,
Басталған жау шабуылы оңай емес.

Хабарлап ауған елдің көштеріне,
Күнгеі қосылмақшы Арқа еліне.
Жиналды әрбір жақтан келген ауыл,
Қарагаудың теріскей бөктеріне.

Жылқысын қалмақ тартып алғаннан соң,
Халқымның көбісінде ат болмай тұр.
Мінетін көліктері болмаған соң,
Көңілі ерлерімнің шат болмай тұр.

Бұлтартпай көп ауылды жау кеп басты,
Үстіртке Қарақалпақ көше қашты.
Орта жүз, Кіші жүздер күнгейдегі,
Қоршауда тұрып жаумен арпалысты.

Бұл екі ел жауынгер еді әуел бастан,
Соғысты ата жаумен аянбастан.
Орта жүз, Кіші жүз боп үрандасып,
Қамалға шапғы жастар тайсалмастан.

Біз-дағы ата жаумен майдандастық,
Хелхидың жендетімен найзаластық.
Дұшпанға қолдан намыс бермеу үшін,
Таңдаулы тайшысымен қылыштастық.

Талай жан тірлікті ойлап зар қағып жүр,
Төрт балам, бәйбішем де сақтанып жүр.
Ілесіп ұлдарыма бір топ жастар,
Соғысқа араласып, ел қорғап жүр.

Бектері қарақалпақ болып жалтақ,
Оларда ой болмады күшін қоспақ.
Түбі бір туысқан ел болса-дағы,
Майданға шыға алмады бізді қостап.

Өкпе айттық қиын күнде мұсылманға,
Ішінде мұсылманның туысқанға.
Ноғайдан басқалары болысқан жоқ,
Қалмақпен жүздеген жыл соғысқанда.

Әлі де жарты ғасыр соғысар ел,
Жалмамақ көп жандарды сүм қара жер.
Қалмақпен екі жақтап соғысқанда,
Тәңірім басқызбағай аяқты кер.

Қарақалпақ бауырды көрмейміз жек,
Қашқанын және олардың тұтпаймыз кек.
"Тұқымы аз ғана елдің күриды" - деп,
Соғыстан тайған болар бастаушы бек.

Оларды мәңгі -бақи қорғағанбыз,
Туыс деп әрқашанда қолдағанбыз.
Бөлініп қиын кезде кеткеннен соң,
Өлеңмен өкпе, назды жолдағанбыз.

Қалжырап қалды халқым құты қашып,
Мылтықсыз жауынгерлер қалды жасып.
Женетін ата жауды күн туса екен,
Бақытқа Қадыр-Алла жолды ашып!

Өкпе-наз қата болса, кешір, Алла,
Дұшпанға көктен жасыл түсір, Алла!
Баласын мұсылманның панаға алып,
Үш бірдей жаудың үнін өшір, Алла!

Әлеумет, үш дұшпанның - кәпір бәрі,
Қарғаған үш жауды да жас пен кәрі.
Қалмақты қалған екеу бізге айдап сап,
Жоңғарға берген мылтық, оқ пен дәрі.

Біздің сөз қас дұшпанды меңзеу деп үк,
Бір емес ата жауым үшеудей үк!
Үш бірдей аждаһаға душар болды,
Жұртымыз құрып кетер, осыны үк!

Болмайық соның үшін жалынышты,
Үш жаудың ешбіріне бағынышты.
Тірісін қазағымның тәңірім қорғап,
Жат елге ете көрме табынышты!

Күлтөбеге жиылып,
Жасықтықтан тиылып.
Ұрысқа ерлер бел бұды,
Алла-аруаққа сиынып!

Бүгінгі күн - мұнар күн,
Жер бетін тұман басқан күн.
Қытайлар аспас асудан,
Кәпір қалмақ асқан күн.

Бейғам жатқан халқымды,
Қапыда дұшпан басқан күн.
Атысарға болмай мылтығы,
Қалмақтан қазақ қашқан күн.

Мылтығы көп ұранқай,
Шарасынан тасқан күн.
Ақыл таппай қиналып,
Билерім қатты сасқан күн.

Паналар жер таба алмай,
Ер етегін басқан күн.
Жер-суынан айрылып,
Ел-жұртым жылап босқан күн.

Қарақалпақ бауырлар,
Жеңіліп жаудан қашқан күн,
Дұшпанмен құда кей төре,
Елдің сырын ашқан күн.

Тар кезеңін Үш жүздің,
Орыс пен Қытай тосқан күн.
Бақыты тайып қазақтың,
Ерсілі-қарсылы жосқан күн.

Жазығы жоқ жұртыма,
Жоңғарлар соғыс ашқан күн.
Қазақ, ноғай екі елдің,
Қанын судай шашқан күн.

Сәмеке, Ғайып, Барақтар,
Хиуамен ақыл қосқан күн.
Хонтайжымен құда боп,
Аяқты кері басқан күн.

Қазақтың ауыр жағдайын,
Түрікпен бегі күткен күн.
Қалмақша шауып олар да,
Маңғытты жүндей түткен күн.

Түрікпеннің шонжары,
Кердері елін шапқан күн.
Қазақ пенен ноғайды,
Жылатып олжа тапқан күн.

Қазақ пенен ноғайға,
Түрікпен неге кектенген?
Жаулықтың білмей себебін,
Билердің іші өртенген.

Жер сұраған кезінде,
Мейман етіп ерлерін.
Мекендеуге ұсындық,
Иесіз маңғұл жерлерін.

Келіссе де оған бектері,
Алтайға бірақ көшпеді.
Сыйласақ та оларды,
Жаулықтың оты өшпеді.

Көше қалса Алтайға,
Бермек болдың жәрдемді.
Уәделессек те әуелі,
Кейін қабыл көрмеді.

Бостан босқа өшігіп,
Татулыққа еш келмеді.
Жазығы жоқ халқыма
Соқтығып маза бермеді.

Парсыдан көмек сұрауға,
Қазақтың қолы жетпеген.
Туыстық сөзі Үш жүздің,
Өзбектерге еш өтпеген.

Хиуа, Бұхар, Қоқан да,
Қазақтарға қатайды.
Бізден барған елшіге,
Мылтық сатпай шалқайды.

Алауыз болып мұсылман,
Бір-біріне жәрдем етпеген.
Бауырмал жомарт ел едік,
Ешкімді сырт теппеген.

Не пиғылдан тап болдық,
Біле алмаймын індетке?
Жүретін енді жағдай жоқ,
Мылтық құрал іздеп те!

Пана болсын Алла өзі,
Әлсіреп қалған халқыма.
Тіршілік бер деп тілеймін,
Азайып қалған жалпыға.

Қанжығалы арғын Бөгенбай,
Әбілхайырдың жездесі.
Балдызын Бөген көтерді,
Қазақта жоқтай теңдесі.

Өз орнына Бөгенбай
Әбілхайырды сайлаған.
Шаршадым деп соғыста,
Соңғы кез Бөген ойлаған.

Қолбасшы болуы қиын-ау,
Тәжірибесі аз жігіттің.
Белгілі зайғы болары,
Ондайға артқан үміттің.

Бір кездегі шәкіртім
Ақшаның ұлы Бөгенбай,
Әбілхайырды сардар сайларда,
Біздерге хабар салмады-ай.

Жолбарыс хан да талап қып,
Туысына елді билетпек.
Кіші жүз алшын жұртына,
Әбілхайырды хан етпек.

Әбілхайыр сұлтанның,
Отыз бірге жасы қарап тұр.
Қолдаған соң жездесі,
Көсемге өзін балап тұр.

Қанжығалы арғын Бөгеннің,
Жолбарыс хан да балдызы.
Ордабасы еді Бөгенбай,
Көптің жауған алғысы.

Ақшаның ұлы Бөгенбай,
Төле биге сөзін өткізген.
Ұлы жүзге де хан сайлап,
Жолбарысты да жеткізген.

Күндегенім емес-ау,
Қожа менен төрені.
Батыр жоқтай сайлады,
Әбілхайыр деген немені.

Ордабасы бои оңдырмас,
Әбілхайырдай сұлтаның.
Ондайды хан ғып сайласақ,
Тозып кетер ұрпағың.

Билік құрса сондайлар,
Жол бермес жайсаң қасқаға.
Адастырып халқыңды,
Кіріптар етер басқаға.

Қолдағанмен бүгін Бөгенбай,
Түбінде одан түңілер.
Әбілхайырмен тату бола алмас,
Мен көрмесем, ел көрер.

Орта жүзді төрелер,
Екі бөліп билеген.
Алдап момын қауымды,
Тері есепті илеген.

Бөлшектеп елді басқарды,
Әбілмәмбет, Сәмеке.
Бір хандық төртке бөлінсе,
Бола ма, халқым, береке?

Әбілмәмбет солқылдақ,
Ақ балшықша борпылдақ.
Келіспейді ерлермен,
Қабандарша қорсылдап.

Соңына халқын ерте алмай,
Шепті бұзып өте алмай.
Әбілмәмбет қиналды,
Қоршаудан шығып кете алмай.

Төле биге ілесіп,
Шуға көшкен Жолбарыс.
Сарысуға бармап еді,
Секілденіп Арқа алыс.

Бұл күнде Шудан Сырға ауды,
Болғанменен жер алыс.
Сырға да көп тоқтамай,
Қаратауға келді Жолбарыс.

Шығатын күнім түп болды,
Хан, сұлтандар жым болды.
Сәмеке, Болат, Барақтың,
Әлсіздігі шын болды.

Бұрынғы хандар секілді,
Қазіргі хандар болмады.
Ынтымақ кетіп төреден,
Жұртымыз содан оңбады.

Тірлікті ойла өлеумет,
Тоғышар пенде хан болмас.
Ел басқарар азамат,
Қоғамшыл болар, паң болмас.

Көсемсіз халқым сорлады,
Деген сірә, болмады.
Ірі апатқа тап болып,
Қайғының бұлты торлады.

Бәйтерек қандай көрікті,
Маңында өскен ағашпен.
Ханның көркі болар еді,
Ынтымақ күрса Алашпен.

Қата болса бұл сөзім,
Сәлем берме жарандар.
Бірақ сөзім деп келер,
Алды-артыңа қараңдар.

Төре-төлеңгіт, қожаны,
Былай да жек көрмеймін.
Оларды үш жүз жұртынан,
Алалап тағы бөлмеймін.

Төре-төлеңгіт, қожа да,
Қазағымның ұлы ғой.
Мұсылманның бәрі де,
Бір Алланың құлы ғой!

Хандықты төртке бөлді деп,
Өкпеледім хандарға.
Ренжімей қалай тұрасың,
Миғұла болған жандарға.

Көбейді жұрт шұбырған,
Жер-судан өкше ысырған.
Шабуылдады сұм қалмақ,
Қасқырша шапшып құтырған.

Соғысуға болмай хал,
Нелер сабаз болды дал.
Әр жерде қалды көмілмей,
Бала-шаға, кемпір-шал.

Адамдар көп сұлаған,
Балалар көп жылаған.
Талай сұлу, сымбатты,
Көзінің жасын бұлаған.

Қазақтың жасыл даласын,
Түтін мен шаңға оратты.
Ата дұшпан - жау қалмақ,
Қорғасын оқты боратты.

Құмалақтай қорғасын,
Нелер жанды сұлатты.
Дәу мылтықтан түскен доп,
Ерді атымен құлатты.

Боздағынан айырып,
Ата-ананы шулатты.
Сүйгенінен айырып,
Аруларды жылатты.

Дүлей жоңғар санасыз,
Жеткіншекті кемсітті.
Ата-анасыз ұл-қызды,
Жылатып, қатты өксітті.

Бармағын шайнап, долданып,
Ер жігері құм болды.
Торсық шеке ұлдардың,
Көздеріне жас толды.

Басқыншы дұшпан желігіп,
Даламызды таптаған.
Дәу мылтықтан бет қайтып,
Қамалға ерлер шаппаған.

Жүректері шайлығып,
Шайқасуға батпаған.
Ертелі-кеш сабылып,
Ел-жұрты болды-ау, ақтабан.

Жекпе-жек шығу аз болды,
Мылтығына жаулар мәз болды.
Қазақтар түсіп қыспаққа,
Қалмақтың көңілі жаз болды.

Дүниеден Тәуке өткен соң,
Болмады елде тұтастық.
Үлдарында болған жоқ,
Әз Тәукеге ұқсастық.

Ауыр боп түр бүл күнде,
Мұсылман жұрты жағдайы.
Жайсаң менен қосқаның,
Тасқа тиді маңдайы.

Босқа өлуге болмас деп,
Садақ тарттық қалмаққа.
"Қалған жанды сақта" - деп,
Сыйындық алла, аруаққа.

Намысы бар азамат,
Соғыспай құр жатпаған.
Қолдарына қару ап,
Елін қорғап жақтаған.

Өтеміз бе деп шынымен,
Қызығын көрмей жалғанның.
Кіші жүз - Алшын Байұлы,
Байбақты Дат балуанның,

Көтергеніне қарасаң
Қызылды-жасыл ту болды.
Жебенің ұшын майлайтын,
Ағаштан салған қу болды.

"Не болса да көрем деп",- деп,
"Соғысып жаумен өлем",- деп,
Батырлар қолға найза алды,
"Қоршауды бұзып өтем", - деп,

Бастады ерлер көп қолды.
Аршуға жаудан бар жолды.
"Майданда өлген дұрыс", - деп,
Күлтөбе басы шу болды.

Қоршаған бозбала көп жан-жағында,
Жырларым жаққаннан соң құлағына,
Көңілі босап, қорқып жылаған соң,
Бұлайша қайрат бердім жан-жарыма:

Қуарып өңің кетті, манатым-ай,
Тозып тұр үстімде ішік, жанатым-ай.
Анталап қалмақ жауыз қоршаса да,
Қорғанар қынапта тұр болатым-ай.

Я, алла, я, аруақ, пана болғай!
Кенжесі ем ер Толыбайдың ортан қолдай,
Келдім деп алпыс бірге мойымаймын,
Көрсетем қайратымды осы жолда-ай.

Жете алмай туған жерге қалғаннан соң,
Болып тұр, қайырылғандай қанатым-ай.
Айшажан, жылап мені налытпашы,
Отпын ғой, шал да болсам жанатындай.

Қайғырып, жасытпа Айша, жігерімді,
Үзбеймін қиналсам да, күдерімді.
Қоршауды аман-есен бұзып шықсақ,
Арқадан жолықтырам өз елімді.

Нағашым Айдабол би, Күлік мырза,
Ісіне туған халқы болар ырза.
Әруағы сол екі ердің жебеу болып,
Көрерміз туған елді дәм бұйырса.

Көп жылап тоздырма, Айша, жанарыңды,
Тауыспа бұлай менің амалымды.
Сібірге сені арқалап жеткізермін,
Жыл жүріп тоздырсам да табанымды.

Күнәсіз пенде болмас сүм жалғанда,
Ағаттық еске түсер қиналғанда.
Мықты ұстап өзімізді жүрейікші,
Ешқандай пайда болмас жылағанда.

Ақбура, Тұлпар менен Қабыланбек,
Бір туған нағашы атам інілері ед.
Әруағы үшеуінің қолдау болар,
Олар да шарапатты ірілер ед.

Дүние жеткізбес жол бұраңдаған,
Бақ тайса, мал менен бас құралмаған.
Көзіңмен зор апатты көрсен-дағы,
Айшажан, үміт үзбе бір алладан.
Көріп тұрсың, Айшажан,
Мынау қырғын-жосықты,
Қаза тапты қанша адам,
Гойтарам деп бұзықты.
Жазықсыз шапты жұртымды,
Қанға құмар жау қалмақ,
Болмаған соң мылтығы,
Қалайша елім қорғанбақ.
Затын алып темірдің,
Күшімен майлы көмірдің,
Балқытпадық әр жерде,
Ішінде өртеп үңгірдің,
Жасамадық мылтықты,
Тауып темір әр жерден.
Сылтау етіп сынықты,
Қалдық кенже көп елден.
Қырды дұшпан қазақты,
Шынымен болды қас надан.
Төбе шашым тік тұрды,
Халқымды көріп қиналған.
Тұршіктірді жанымды,
Естіліп дауыс зарлаған.
Толып жатыр жас бала,
Қара жерді қамданған.
Заты басқа Қайыпқа,
Сенем деп ерлер алданған.
Туысы оның Болатқа,
Ерем деп ерлер сандалған.
Жол жөнекей қарасам,
Қырылған халық орасан.
Өліп жатыр әр жерде,
Талай сарбаз бура сан.
Алшынның Теміртауына,
Дұрыстап назар салмадық.
Мылтық соғу шарасын,

Үш жүз боп қолға алмадық.
Ойлағанмен, Айшажан,
Төгілген қайта толмайды.
Қалғанға берсін береке,
Өкінгеннен түк болмайды.
Ой түбіне жетпеспіз,
Ойламайық басқа ойды.
Армансыз болып өтпеспіз,
Тоқтатайық осы ойды.
Мінексей, көрдік істі басқа салған,
Жауыздар халқымызға салды ылаң.
Бәрі де көрген қызық түске айналды,
Еске алман, өткен дәуір болды-ау жалған.
Мұнайма қасыма ерген жарым Айша,
Дүниеде кім қиналмас бағы тайса.
Қазақтың айы да бір оңынан туар,
Алланың рахматы мен нұры жауса.
"Елім-ай" - деп бастай бер, Айша жарым,
Біз айтпасақ, кім айтар елдің зарын.
Жауға шабар мылтықты жасаған жоқ,
Өлең айту болды ғой бар амалым.
Мұңлы әнге сал, жырымды ұғып алып,
Өліп кетсем, есіне алсын халық.
Өлмесем де жайылсын елге хиссам,
Үлгі болсын ұрпаққа атым қалып.
Кенжесі ем Толыбай сыншы Қожаберген,
Бата алғам Әнет пенен Әз Тәукеден.
Күйзелген жұрт жағдайын көзбен көріп,
Өзегім өртенген соң айттым өлең.
Біз айтпай, көптің зарын кім айтады?
Батырды ұзақ соғыс қарайтады.
Кенеттен елі-жұртын жау шапқан соң,
Жырауды шабыншылық мұңайтады,
Қарт ақын осындайда нұсқа айтады,
Мұндай жай ер қайғысын ұлғайтады.
Халқына қысылғанда айтпағанда,
Пайдалы насихатын қайда айтады?
Жүрегім жау мен жұттан сескенеді.
Біздерге кімдер қуат, күш береді?

Тілеймін амандықты бір алладан,
Үш жүзді қашан қорғап ескереді?
Халқыма жәрдем бер деп, хақ-тағала,
Қолға ұстап жасыл туды шықтым алға,
Бұлайша өлеңменен қайрат бердім,
Соғысқа қатысатын мүсылманға:
Ассалаумағалейкүм, әлеуметім,
Дұрыс қой осы бүгін алған бетің.
Қолда бар қаруларды пайдаланып,
Жойыңдар жау әкелген зор індетін.
Соғысу ата жаумен - бұл міндетін,
Аянбай қылыштасар келді ретің,
Қол оқпен дұшпандарды жер күштырып,
Сонымен айықтырғай елдің дертің.
Асынған құтты болсын жарақтарын,
Сөзіме құлағың сал, қарақтарым,
Шабуылы сұм қалмақтың күшті екен деп,
Кетпеңдер жаудан қорқып тарап бәрің.
Жорықта жолың болсын, азаматым,
Болыңдар жаудан кекті қайтаратын.
Кеудеңде шыбын жаның болса егер,
Жоғалтпа жер жүзінен қазақ атын.
Болып тұр халқым үшін ауыр кезең,
Найзаңды боздақтарым жауға кезең.
Жырылып өз тобыңнан алшақтама,
Ер жігіт оңалмайды елден безген.
Шабушы ек жауға қарсы ұрандасып,
Майданға аттанушы ек қатарласып,
Биылғы қалмақ қолы басым болды,
Тоқтату қиын боп тұр қарсыласып.
Дұшпанның аямасын әбден сезем,
Жаулардың қорлығына қалай төзем?
Қалмақтар дәу мылтықтан оқ атқанда,
Сілкінді тау, орман, көл, тоғайлы озен.
Салғанмен жоңғар қатты бүліншілік,
Қуса да елді жерден быт-шыт қылып,
Шыдаңдар тобың бұзбай азаматым,
Арылар әлі-ақ бастан қиыншылық.
Жемегей саяқ жүріп жаудан таяқ,

Жүрген жоқ бүгін бізді ешкім аяп.
Айнала анталаған дұшпаның көп,
Мылтығын атпақ болып тұрған таяп.
Пайдалан қазақ, ноғай құралыңды,
Көтере айт "Алаш" деген ұраныңды.
Өлер болсаң балаңа қолқабыс ет,
Жоғалтпай қоржындағы құраныңды.
Әйтеке, Төле би мен Қазыбек би,
Көрді олар өз жұртынан кеткенін күй.
Үшеуі тозған елді біріктігер,
Қайғырма жас пен көрі, естерің жи!
Өскенбіз қазақ ұлы бір ұяда,
Қызыққан ел емеспіз дүнияға.
Үлкенді кіші сыйлап әрқашанда,
Той болса, сөз бастатқан қарияға.
Сақтанып, ұйымдасып тізе қоссақ,
Иншалла, мұны құдай хош көреді.
Топтанып ғаскер жинап, есті жисақ,
Алла, аруақ баршамызға күш береді.
Тастама халы азынды мықгыларың,
Қоныстан жылжымаңдар күші барың.
Мекеннен марал ауса, жайы болмас,
Есте ұста бұл сөзімді есі барың.
Би мен бек, бір-бірінді сынамаңдар,
Дауласып ел арасын былғамаңдар.
Сардарлар, сарбаз жинап жаумен соғыс,
Сөздерін ғазазілдің тыңдамаңдар.
Қаратау, Сыр, Сарыарқа, Еділ-жайық,
Тұрақты қазақ жұрты қонысы деп.
Санандар түп қазыққа соны лайық,
Әуелден мал кіндігі, өрісі деп.
Тірліктен жарамайды күдер үзген,
Сайла орын, жер үй салып жапан түзден.
Қазақтың қыздарына жараспайды,
Қалмақтың бектеріне көзін сүзген.
Қыздарым, келіндерім жауынгер бол,
Дұшпанға басыңды име, ұсынба қол!
Сендер де қару-жарақ асыныңдар,
Жоңғардан кек алатын өжет жан бол!

Қыздарым, келіндерім топ құрыңдар,
Ерлерше киініңдер, сақ тұрыңдар!
Ұрыста өл, мазақ болма берілмендер,
Қалмақты қанжарменен шапқа ұрыңдар!
Таралған үш жүз ұлы ұлы бір ұядан,
Сөйтсе де қоныс тепкен әр қиядан,
Бір-бірін көре қалса: "Ой, бауырымдап!"
Табысып шұрқырасқан қиуадан.
Тарқатпа, сарбаздарым жиыныңды,
Оңайлат, жаудан кек ап қиыныңды.
Қалмақты жеңіп шығып, құдай оңдап,
Боздақтар қайтадан тап үйіріңді!
Елестеп көз алдында бұрынғы күн,
Шығарма өткенді ойлап, жылаған үн!
Тірі қалған пенделер сергек болғай,
Иманың жолдас етсін өлгеніңнің!
Пайда жоқ қайғырғанмен жәмиғатым,
Ешқандай жасымаңдар, болғай батыр.
Ауырлық жау қырылып жеңілденсе,
Артады бұрынғыдай салтанатың.
Мұхаммед үмметіміз - құдайға құл,
Сіздерге бабаң айтар өсиет бұл.
"Адам басы - алланың добы" деген,
Тәңірден тілек тілеп, шүкірлік қыл!
Соғыста қиындыққа шыдай берсек,
Дұшпанға қырылатын келер кезек.
Табағын жаудың өзінс қайта тартар,
Бөгенбай, Ерсары, Асқап, Жабай, Көшек.
Біріңді бірің қолда қысылғанда,
Татулық-лайықты іс мұсылманға.
Боларсың бәрің батыр өндірілерім,
Ұрыста ата жаумен ысылғанда.
Сынап көр осы жолда бағыңызды,
Сындырмай жау алдында сағыңызды.
Жоңғарға жебелерің тура тисін,
Дәлдеп ат, кере тартып жағыңызды.
Ауыр күн ұзақ тұрмас бастарыңда,
Тоқтарың қайырыла жүр аштарыңа.
Тірлікте бір-біріңе мейірімді бол,

Етек жап, ұйымдасып ел барында.
Сүйей жүр әлсізіңді әлі барың,
Қолдағы жолдас болсын қаруларын.
Майданға, жау қалмақпен шыққан кезде,
Алла мен аруақ болсын сыйынарын.
Дәрменсіз сұлтандарға ел ермесін,
Қазағым ғазазілді дос көрмесін.
Қазіргі төрт ханда да береке жоқ,
Оларға енді тізгін жұрт бермесін.
Екі жүзді сатқынға,
Жарамас ерлер иліккен.
Ұстамшыл емес сұлтанды,
Тайдырыңдар биліктен.
Қысылшаң мұндай кезеңде,
Айрылмандар биліктен.
Мейлің төре, қара бол,
Жұртыңды қорға ерлікпен.
Сарыарқа - қазақ жері кіндігі деп,
Атаның мүлкі болсын жиғандарың.
Жау қалмақ ата дұшпан қанішер деп,
Ойраттың мойны болсын қиғандарың.
"Нұр жауар талапты ерге" деген жанмын,
Есіркеп қашан Алла жеткереді?
Тәңірден елге амандық тілеп жүрмін,
Қазақтың ісін қашан хош көреді?
Күн бар ма, енді бізге жиылатын,
Дәм-тұзы туған жердің бұйыратын?
Сауықшыл бейбіт жатқан қазақ едік,
Жау көрсек қарсы бірге жұмылатын.
Бар еді Кіші жүзде батыр Қайрақ,
Жау десе аттанушы еді жүзі жайнап,
Ол-дағы халқын жинап, жасак құрып,
Қалмақты "ө" дегенше шығар жайпап.
Намазды тоқтатыңдар, азаматым,
Үнаса менің айтқан насихатым,
Қожа, молда, ишандар уақытша,
Қоржынға сақтап қойсын шарифатын.
Намаз оқып жатқанда, жаулар қырап,
Атылған дәу мылтықпен доп кеп ұрар.

Мінажат қып, жайнамазда отырғанда
Сүм халқи ұстап алып, түтқын қылар.
Көңілің дін, Аллаға болса таза,
Тартқызсаң жау қалмаққа қатаң жаза,
Ұжмақтың төрінен орын аларсыңдар,
Кешірілер намазың болған қаза.
Тұрмыстың көрдің, міне, ауырларын,
Сау болғай қайда жүрсе бауырларым.
Тастама ата-ананды, ұл-қызыңды,
Қасыңда бірге жүрсін алған жарың.
Қалмақтың күні бізден жаман болсын,
Індет кеп, аттары да шабан болсын!
Дегендер енді бізге қайта келмес,
Аз қазақ тірі жүрген аман болсын.
Санама бірінді артық, бірін кемге,
Бірінді-бірін деме сүрінгенде.
Әрқашан тобың жазбай бірге жүрсең,
Татисың аз да болса іргелі елге.
Түсірме ойларыңа пайда жоқты,
Көрсетпе бір-біріңе қоқан-лоққы.
Зор апаттан қалсаңдар аман-есен,
Аларсын әлі-ақ жиып дүние боқты.
Дәулет - бақ пен перзентке асығыс жоқ,
Пендеге шыдамдылық дес береді.
Жоққа қуып еш жүйрік жеткен емес,
Біреуге ерте, біреуге кеш береді.
Орнатар дұшпандарға заман ақыр,
Жас арыстан, қаңжығалы Жапғай батыр.
Естісе қалың қолың бастап шығып,
Жоңғарды отырғызар мұзға тақыр.
Саспаңдар, жұртты ұйыстыр, даналарым,
Дұшпанның көрсендер де соққыларын.
Қалмаққа шығын болмай, майдан берсең,
Белгілі болар жауды жоқ қыларың.
Ту ұстап, тұлпар мінген мен қарт ноян,
Бет келсе, жоңғарлардың көзін оям.
Қаншама арпалысып соғыссақ та,

Діңкені құртып түр ғой мына қоян⁷.
Желкілдеп бәйшешектей қатар өскен,
Майданда қайрат қылып көзге түскен,
Асынған құрал-жабдық көген көздер,
Қоршауды бұзып шыққан ерен күшпен.
Көп әлі көретінің, берендерім,
Бел буып, тәуекел ет, өрендерім.
Оғыңды құр далаға шығын қылмай,
Байлап ат, дұшпаныңды, мергендерім.
Жырларым құлағыңа тие қалса,
Ұғып ал, есте ұстап, азаматым.
Тірі жүрсең, қайта тап жер-суыңды,
Жоғалтпа жер бетінен Үш жүзіңді.
Шәкіртім қайда екен Бұқар жыршы,
Ол Бұқар әрі ақын, әрі сыншы.
Естісе жау тигенін аттан салар,
Жырына оның, халқым, құлақ түрші.
Бұқаржан биылғы жыл отыз жаста,
Атағы ақындықпен шықты Алашқа.
Өзі де көп қайғырып жүрген шығар.
Түскен соң ауыр бейнет қайтсін басқа!
Қалмақты, шамаң келсе қыра бергей,
Өмірдің көрем десең рахатын.
Тірлікте жауыздарға есе бермей,
Бабаңның мақұлданғандар насихатын!
Есен бол, әр уақытта, бауырларым,
Көңілге медеу болсын қаруларың.
Бірінді бірін қолда шамаң келсе,
Кетпесін босқа тозып ауылдарың.
Күн туса ел беті оңға бұрылатын,
Әңгіме-кеңес, думан құрылатын.
Жұртымыз өз қалпына келер еді-ау,
Болса егер жау табаны сырылатын.
Бұл заман қай-қай заман, қасқыр заман,
Көрші ел жоқ қазақтарға қас қылмаған.
Дұшпанға кездескенде соққы бергей,
Дұрыс іс - жауға кеуде бастырмаған.

---

⁷ Қоян - 1723 жыл

Алыңсын сұрыпталып жиындарың,
Жұмсалсын үнемделіп бұйымдарың.
Киім мен азықтарды бөле жарып,
Онайлат істеріңнің қиындарың.
Керейдің батыры бар Ақпанбеттей,
Оған қоймаушы еді дұшпан беттей.
Естісе ғаскер жинап, ту көтеріп,
Қалмаққа келіп тиер жанған өрттей.
Мекенің болсын орман, тау мен тоғай,
Ол жерден жау алуы болмас оңай.
Майданда қазақ қолын аруақ қолдап,
Халқыма, Қадыр Алла, пана болғай.
Жаттап ал, жырларымды, балаларым,
Болашақ көпке тұтқа, даналарым.
Дұшпанды батырлықпен тойтарындар,
Жоғалтпай жау алдында ерлік арын.
Бастасын тозған елді көсемдерім,
Ақылшы болсын сөзге шешендерім.
Мұндайда езуі босты ел санамай,
Тізе қос, күшті жинап есендерің!
Зор соғыс мұныменен тыйыла алмас,
Қазақты жауыз қалмақ жоқ қыла алмас.
Дүние кезек деуші еді бұрынғылар,
Дей ме екен Үш жүз жаудан кегін алмас?
Ерлерім тілейтінім сендерден сол,
Аршындар қазақ үшін бақытқа жол.
Қажыма, сескенбеңдер, ілгері ұмтыл,
Жастардан тез құрастыр қарулы қол!
Қиыншылық ылғи болмас әлі-ақ кетер,
Сарбаздар жауды ұзатпай тентіретер.
Бөгенбай, Ерсары, Асқап, Жабай, Көшек,
Қалмақты қойша қырап, зар еңіретер.
Қазағым дәулеті мол, қарқынды еді,
Жүздері ерлерімнің жарқын еді.
Құс төресі - аққу құс секілденген,
Жұртымның қыз-келіні алтын еді.
Үміттім әлі-ақ халқым оңалар,
Кәпір қалмақ жер бетінен жоғалар!
Балаларым жауды жеңіп күйретіп,

Тұғырына қазақ қайта қона алар.

Астында болмаса да тұлпарларың,
Аянбай соғысыңдар сұңқарларым.
Майданда өл, жауға тірі берілмендер,
Төкпендер азаматтық беттің арын!
Қалмақпен басталғанда үлкен ұрыс,
Қаршылдап, жарқылдасын алмас қылыш.
Бастап өт, Сарыарқаға қалың елді,
Жараспас шораларға босқа тұрыс.
Би мен бек, жұртты ұйыстыр, қарап тұрма,
Артыңа қарайлама, мойын бұрма!
Кейінгі елді ертетін сардарлар бар,
Олар да құлақ түрер біздің жырға.
Жырымда кемдік болса, сөге көрме,
Қарғысты қарт бабаңа төге көрме!
Кек қайтар, дұшпаныңнан ұландарым,
Басқаға көңіліңді бөле көрме!
Қайраттан, қимылдап қал, боздақтарым,
Есінде болсын менің айтқандарым.
Жауыңды қол оқ пенен топырақ қаптыр,
Әрдайым берік болсын ынтымағың!
Балалар, Алла, аруаққа сыйыныңдар,
Топ-топ боп әрбір тұсқа жиылыңдар.
Әр жерден жау қалмақты бас салыңдар,
Бытырап құр жүруден тыйылыңдар
Құй ойла, құй ойлама, бітті жұмыс,
Бастандар қоршау бұзып үлкен ұрыс.
Қайғыдан ұран салып серпіліңдер,
Бұл сөзім менің айтқан болмас бұрыс.
Аршыңдар жұрт өтетін жаудан жолды,
Шаншыңдар көк найзамен оңды-солды
Соғыста жолың болғыр, қолбасылар,
Бастандар сұрыпталған қалың қолды.
Аман бол, ел қамқоры жарқындарым,
Алмастай қан майданда жарқылдаған.
Жұрт қамын естеріңе ап, ескере жүр,
Бақ қонып, басылмасын қарқындарың!
Тыңдады өсиетімді Үш жүз халқы,
Ұнатып айтқанымды жаяу-жалпы.

Осындай насихат сөз көпке арнадым,
Жазсын деп игілікке апат арты.
Жырымды ұғып жүрттың қаны қызды,
Тастамай жетектегі ұл мен қызды.
Батырлар найза ұстаған алға түсіп,
Сайланған жауынгерлер қоршау бұзды.
Ашынған қазақ қорқып бұға алмады,
Қалмақтар жекпе-жекке шыға алмады.
Мылтығы жеткілікті қанішерлер,
Бір-бір шайқасуды қаламады.
Лап қойған бетге қазақ бұзып шықты,
Қалмақты қоршап тұрған шаншып жықты.
Қайсыбір жас өндірілер оққа үшса да,
Қайтпасын біздің жақтың жау да ұқты.
Түспен деп енді қалмақ алдауына,
Қаймықпай соққы беріп қас жауына,
Орта жүз, Кіші жүз боп күшін салып,
Дұшпанның быт-шыт қылды құрсауын да.
Жағдай жоқ көрші жүртпен елдескендей,
Өмір мен өлім болды белдескендей,
Мылтықсыз біздің қазақ жүрсе-дағы,
Тап қазір болдық жаумен теңдескендей.
Ер емес жаудың туын құлатпаған,
Қалмақтың адамы жоқ жылатпаған.
Сүйреткен дәу мылтығын сұмырайлар,
Қолма-қол соғысуды ұнатпаған.
Садақ пен мылтығым бар "күлдірмамай",
Кезім жоқ атысқанда тигізе алмай.
Халқыма насихат жыр айтқанымда,
Қоршауды бұзып шықты бірі қалмай.
Кезінде қыпнан қылыш суырылған,
Апшысы ит қалмақтың қуырылған.
Орта жүз, Кіші жүздер садақ тартып,
Еріксіз дұшпан жақтан ту жығылған.
Қарамай өлгенін тірісіне,
Қалмақтың таптап өттік мергенін де.
Қазақ, Ноғай баршасы ұран салып,
Дұшпанның талқандады шеңберін де.
Бөгелмей зуылдата садақ тарттық,

"Күлдірмамай" мылтықпен көздеп аттық.
Қоршау бұзып шығарда көк семсермен,
Ариалысқан қалмақтың басын шалтық.
Қазақтың қарт ақыны ем ардақтаған,
Жырымды топқа салып салмақтаған.
Қан кешіп қан майданда жүрсем-дағы,
Жоғалтпай өз бойыма ар сақтағам.
Мейман боп қайын жұртқа келген едім,
Сый-құрмет кіші жүзден көріп едім.
Еліме қайтар шақта жау қоршады,
Жаратқан осыншама не қып едім?
Қазаққа қиын болды келген індет,
Ежелден жауға шабу ерге міндет.
Шығарда жау қоршауын күшпен бұзып,
Екі ұлым майданда өлді Науан, Әсет,
Майданда соғысқанда шаһыбаздарым,
Қиналып қысылып еді жер боп тарын
Сүм қалмақ қорғасын оқ жаудырса да,
Қаймықпай шайқасып еді құлындарым.
Екі ұлым, екі атқосшым оққа ұшты,
Төрт боздақ қара жерді барып күшты.
Өлімін төрт батырдың көргенімде,
Өртеніп іші-бауырым күйіп-пісті.
Төртеуі бізбен бірге келіп еді,
Тамаша Кіші жүзден көріп еді.
Ақыры қан майданда шейіт болды,
Төрт ботам жау қалмаққа не қып еді?!
Көрген соң сүмдық істі шыдай алмай,
Үрандап "Ошыбайлап" салдым айғай.
Шаныштым оңды-солды көк найзамен,
Жығылды талай жендет салып ойбай.
Пенденің бала деген жүрегі ғой,
Аз күндік тіршілікте тірегі ғой,
Үлдардың жаудан кегін алу үшін,
Қалмақтың тайшыларын түйредім ғой.
Қалмақтың алақандап ұрттап қанын,
Құштырдық талайына аттың жалын.
Әйтеуір бір өлім деп қылыштастық,
Қазақтың қорғау үшін мал мен жанын.

Үйде, түзде болсақ та бір-ақ өлім,
Душпаннан алған дұрыс елдің кегін.
Келсем де алпыс бірге найзаладым,
Жоңғардың қанға құмар талай бегін.
Қоршауды бұзар шақта әлді жидық,
Уайымды, босандықты мүлдем тыйдық.
Алысқан ат үстінде ит халхидың,
Ұстап ап айдарынан мойнын қидық.
Ұақиға ауыр болды көзбен көрген,
Атқыш ем қолмен мерген, көзбен мерген
Лақтырып шыжым найза жылдамдата,
Қалмақты сұлатуды мақұл көргем.
Болсам да қол бастаған батыр-ноян,
Қайғыны ішімдегі қалай жоям?
Қасымда қалың жасақ болмаса да,
Шайқастым алпыс бірде болмай қоян.
Айырылды тұлпар атым тағасынан,
Тозып тұр ақ сауытым жағасынан.
Қайралған қайқы болат алдаспаным,
Боялды қызыл қанға сағасынан.
Жорықта қырық төрт жыл ғұмырым өтті,
Орта жас, ол да мені тастап кетті.
Ит қалмақ соғысуға душар қылды,
Болмаса ақсақалдық кезең жетті.
Жасымнан ту ұстаған болдым сардар,
Соңыма еріп жүрді талай теғдар.
Кез болдым алпыс бірде қатал жауға,
Ісіне құдіреттің не амал бар?
Жау алды қазақтың кең сахарасын,
Талайды оққа ұшырып, кесіп басын.
Күнәсіз жүкті әйелдің ішін тіліп,
Найзалап шырылдатты жас баласын.
Тірлікте бұл қорлықты көрмейін деп,
Тайынбай жауға соққы берейін деп,
Душпанға ыза кернеп, қарсы шықтым,
Майданда шейіт болып өлейін деп.
Қалмақпен ұрыс салдық аянбай-ақ,
Аялдап, алды-артыма қарамай-ақ.
Мені көріп жастар да аттан салды,
Ойратты шабақтадық аямай-ақ.
Жүрекке шабыншылық салды жара,
Бөлінді ел бір-бірінен дара-дара.
Жоңғармен ұлғайсам да кескілестім,
Тағдырдың жазуына бар ма шара?!

Атаның еркін өсіп дәулетінде,
Бөленіп сән-салтанат, сәулетіне,
Сарбазсыз жолаушылап жүрсем-дағы,
Қаймықпай шығып жүрдім жау бетіне.

Көргенде Хорос, Шорос, Білеуітті,
Үбашы, Ұраңқай мен Телеуітті,
"Әкелген жұртыма апат сұмырай", - деп
Іштегі көрі кегім қайнап кетті.

Құрымай енді дұшпан бізге күн жоқ,
Ерлердің жүрегіне түсірген шоқ.
Халқымды қансыратқан малғұндардың,
Қадалттым жауырыннан дәлдеп қол оқ.

Айналды зор шайқасқа ұрыс соңы,
Жаңбырша жауып кетті қалмақ оғы.
Дұшпандар оқ бораға бастағанда,
Шегінді шығын болмай қазақ қолы.

Кең дала толып кетті айғай-шуға,
Қазақтар паналады тоғай-нуға.
Соғысқан қалмақтармен біздің ғаскер,
Болды ғой тірелгендей от пен суға.

Қалжырап күші азайған есіл халық,
Мөңгірді соғыс, аштық жүдеткелі.
Көлігін қолда барлар пайдаланып,
Бет қойды Сарыарқаға тез жеткелі.

Жанына қиыншылық қатты батып,
Азаптың улы дөмін бәрі татып,
Қажыды азығы жоқ шұбырған жұрт,
Әр жерде аш-жалаңаш қона жатып.

Бұл заман, қай-қай заман, мыстан заман,
Қазақты әлсіреткен, дұшпан заман.
Шұбырғанда ізіңнен шаң борайды,
Қар жауған қаңтардағы қыстан жаман.

Қанданды қазақ атам кең даласы,
Өлік пен ашқа толды сай-саласы.
Құтқармақ елді апаттан болса-дағы,
Әнеттей жолда қалды жұрт данасы.

Кұрсауын торғауыттың бұзып өтті,
Қазақтар қоршаудағы бәрі кетті.
Жеткізбей халхиларға кеткен елдің,
Біразы Сарысуға барып жетті.

Келтірдің жұртыма індет қатты, күдай,
Қара жер табанына батты, күдай.
Жаяудың жүрсе аяғы ауырады,
Халқыма қимадың ғой атты, күдай.

Зор апат Үш жүз ұлын тентіретті ,
Жұртымның бақ-береке, құты кетті.
Жал-жая, қазы-қарта жеген қазақ,
Дариға-ай, шөп тамырын қорек етті.

Жоқшылық мендеткен соң адам жұқа,
Шекпенге өш болады тікен, бұта.
Қазағым шөп тамырын қорек етіп,
Қампайтты ішін сумен жұта-жұта.

Бейнетке жол-жөнекей әбден батып,
Тоқтайды дем алмақ боп аздап жатып.
Қоршаудан шықса-дағы мекені жоқ,
Ойлайды жан сақтауды басы қатып.

Көсемдер қайғыланды қатты налып,
Жарымжан кемтар-ауру жолда қалып,
Өгіз, тайлақ мінгендер қуанысып,
Шұбырды Арқа жаққа жаққа қашқан халық.

Өкшелеп артымыздан бізді қуып,
Жетуге қалмақ қолы қалды жуық.
Жауға дәлдеп шіренс садақ тарттық,
Қалдық деп бір күн өліп, бір күн туып.

Қалмады соңымыздан кәпір қалмақ,
Тағы да түсірмек боп ауыр салмақ.
Бұршақша қорғасын оқ жаудырды олар,
Қоярдай қалған елді бірден жалмап.

Мен талай жау шебіне салғам ойран,
Ісіме Үш жүз ұлы қалған қайран.
Атақты Ер Толыбайдан тусам-дағы,
Тимей түр тозған жұртқа ешбір пайдам.

Қазаққа болмасам да үлкен тұтқа,
Насихат тағы да айттым барша жұртқа.
Жырымды шегінген қол қабыл алды,
Кезігіп тұрса да аштық, соғыс, жұтқа.

Ел намысын қозғадым,
Үзақ сөйлесп созбадым.
Қайрат беріп ерлерге,
Бұлайша бір толғадым:
“Өртеңге шыққан жас шөптей,
Еркелеп өскен ұлдарым.
Дұшпандарға бас име,
Құламасын тіккен туларың.
Жау келді деп қайғырма,
Табаныңды тайдырма!
Жебе борат қалмаққа,
Естеріңнен айрылма!
Ұрандап шық майданға,
Қолдағы сеніп сайманға.
Жау таң қалсын мылтықты,
Тапқан ақыл-айлаңа.
Бақыт қонбас тайғанға,
Сес көрсетіп жайнаңда.
Абдырама, ерлерім,
Қалмақ қанат жайғанға.
Қас ойлаған көпірдің,
Қабыл болмас тобасы.
Естен кеппес қазаққа,
Иттердің салған азабы,
Қалмаса да соныңнан,
Берме намыс қолыңнан.
Аянбай ұрыс салыңдар,
Бөгей алмас жолыңнан.
Қалдырармыз қалмақты,
Аударып тастап салмақты.
Тойтарайық жауызды,
Құрсаулатпай жан-жақты.
Батырлардың ағасы,
Қырықта жас шамасы,
Қорған болар халқыма,

Бөгенбайдай панасы.
Қанжығалы Арғын Бөгенбай,
Алтынды тонның жағасы.
Осы күнгі сардардың,
Бәрінен артық бағасы.
Тазартылар күн туар,
Қазақтың кең даласы.
Ел қорғаны үл туар,
Жоңғардың құрыр шарасы.
Жазығы жоқ қазақтың,
Батырлар болар панасы.
Жұртты қырған ойраттың,
Жыртылар әлі-ақ жағасы.
Быт-шыт қып шебін, қамалын,
Кәпірдің тауысып амалын,
Қазағым жерін тазартып,
Тайдырар дұшпан табанын.
Қайтарылар жерлерің -
Тау, орман, өзен, көлдерің,
Болашағы үшін ел-жұрттың,
Ұрысқа шық, ерлерім!
Ту көтеріп, ұран сап,
Шығарып жаудың ойранын,
Желбіресін құлпырып,
Бөрілі жасыл байрағын.
Халқымның соры арылып, бағы жансын,
Дұшпандар топырақ қауып, жер жастансын.
Үш жүздің жауыз қалмақ соққысын жеп,
Айрылып жер-суынан қайғылансын.
Қолынан ата жаудың дәулет кетсін,
Жай түсіп, елі-жұртты құрып бітсін!
Талқандап қалмақтарды мекенінде,
Қазағым желбіретіш туын тіксің!
Келеді көп ұзамай ондай заман,
Азамат тізе қосып, жүрсе аман.
Үшырап бейбіт жұрттың қарғысына,
Күндері көрер қалмақ болар жаман!”
Мұны естіп өңкей боздақ қайраттанды,
Сарбаздар көңілденіп, бек шаттанды.

Ілгері қалмақ қолын жүргіздіртпей,
Жігіттер садақ тартып, айбаттанды.

Көрсетті өндірілерім жауға айбын,
Тарқады оны көріп шер мен қайғым.
Сарбаздар жылдам қол оқ лақтырғанда,
Бөрінен қашты дұшпан дөң мен сайдың.

Батырлар халхиларға шегіп айбат,
Көп бөгеп қалмақ жолын қылды қайрат.
Хорос, Шорос, Білеуіт жабылса да,
Күллісін қазақ қолы шықты жайпап.

Жендеті Сібе, Ұранқай сасып қалды,
Үбашы, Торғауыттар жасып қалды,
Қолма-қол шайқасында жауын қырып,
Көңілі ерлерімнің тасып қалды.

Біздің жақ бірге-бірге басым түсті,
Қылыш пен найза ұрыста асып түсті.
Алысып қалмақтармен ұмар-жұмар,
Көрсетті бұл майданда жауға күшті.

Өзім де "Ошыбайлап" ұран салдым,
Дұшпанның қорлығына назаландым.
Қасық қаным қалғанша соғыспақ боп,
Қалмақтың батырларын найзаладым.

Майданда ақыл-естен адасқанда,
Өлшеусіз ерік бердім алдаспанға.
Наркескен мойнын қиды талай жаудың,
Өзім мен жан-жарыма жармасқанда.

Жаным менің ерлерден артық емес,
Өткен күн көз алдымда жай бір елес.
Жүз жиырма төрт мың пайғамбармен,
Отыз үш мың сахаба да дүниеден өткен,
Солардан Қожаберген артық емес.

Дүнис опасы жоқ, жалған екен,
Бізден басқа да ерлерден қалған екен.
Өліп кетсем соғыста шейіт болып,
Үйдс өлмей, түзде өлген арман екен.

Ішінде ашамайлы Керей Көшебемін,
Жорыққа он жетімнен төселгенмін.
Жекпе-жек қалмақтармен шыққан шақта,
Желкесін қидым талай ерсінгеннің.

Бұл сөзім менің айтқан жалған емес,
Өгірікке ерлік арым барған емес.
Алпыс бірге келгенше бірге-бірде,
Жау дендеп, ат сауырына салған емес.

Бұл да болса құдайдың бергені де,
Атқардым істің қолдан келгенін де.
Аллаға шүкір, беделсіз болған емен,
Түсінем жұртым, маған сенгенің де.

Атқарып тәуір жұмыс елшілікте,
Ұнадық ер атанып көпшілікке.
Айрылып қасыма ерген төрт боздақтан,
Тап болдым дәл бүгін мен кемшілікке.

Батыр деп түсіп жұрттың ықыласы,
Болып ем жас шағымнан ордабасы,
Кешегі қамал бұзған жиырма бесте,
Сыйлап еді мұсылманның кәрі-жасы.

Жерлерім - Ертіс, Есіл, Тобыл бойы,
Елімнің жайлаушы еді ешкі-қойы.
Күн туып ата жаудан кек алатын,
Қалмақтың іске аспасын харам ойы.

Белгілі мырзалықпен жұртқа жайлы,
Орта жүз Керейде елім ашамайлы.
Есепсіз көп өсіп еді бота-тайлақ,
Болған соң жер-суы оның тым жайлы.

"Қалың жылқы жайылған,
Жап-жасыл жазық жерім-ай!
Желіге құлын байлаған,
Жомарт қолды елім-ай!

Теріскей Арқа жерім-ай!
Жасыл алқап белім-ай,
Ит жүгіртін, күс салған,
Айдың шалқар көлім-ай!

Қайран керей елім-ай,
Көк шалғын Сібір жерім-ай!
Кір жуып, кіндік кескен жер,
Кетем бе, сені көре алмай?!"

Білмедік жолда мұндай сор боларын,
Апаттың қазақ үшін зор боларын.
Орта жүз Керей-дағы ауды ма екен?
Кім біледі істің алды не боларын?

Өтежан, Қарабас би, Тобыш ағам, -
Үш ағам аман ба екен жау оғынан?
Көрем бе туған елді, көрмеймін бе?
Биылғы жаудың беті өте жаман.

Дариға - ай, туған жерден алыс қалдым,
Белгісіз не болары біздің халдың.
Тірі боп елмен кездесер ме ем,
Үйдегі он ұл, бір қыз балапаным?

Тарығып ұзақ жолда тарттық бейнет,
Туатын күн болар ма, бізге зейнет.
Қасында аға-інімнің аман ба екен,
Ең кенжем - жалғыз қызым, құлыным Зейнеп.

Үш ағам кәрілік жеңген қария еді,
Ақылға, ерлікке де дария еді.
Бұл күнде жасы жетіп тақтан тайды,
Әйтпесе даңқы көпке жария еді.

Қызығын жаулар көрді жиған малдың,
Нақақтан қанын төгіп талай жанның.
Біз кеткенде, жорықта жүрген бес ұл,
Шіркін-ау, тірімісің, қайда болдың?

Зәресін алып еді сан дұшпанның
Келтіріп тәубасына басынғанның.
Еділ жаққа қол бастап кетіп еді,
Тұңғышым, есен бе екен Әділ жаным?

Аққу көл, Қарақас көл арасында,
Бас қосып атам жалы ағашында.
Отырар шұбат ішіп күн болар ма,
Үлгі айтып, Керей-Уақ баласына.

Қоян жыл дәл алпыс бір мүшелім ғой,
Жасымнан сардар болған кісі едім ғой.
Көрші елге елшілікке ылғи барып,
Халқыма адал қызмет істедім ғой.

Кезінде сардар болған сансыз қолға-ай,
Керейде менің әкем сыншы Толыбай.
Жетсек те бұрын талай жеңістерге,
Жолықтық бүгінгі күн күші зорға-ай.

Тайынбай қарсыласып қалың жауға,
Шықтық қой қоршау бұзып қалмай жауда.
Майданда өлсем әйтеуір шейіт болам,
Дұшпаннан қорқып жанды етпен сауға.

Үргеніш, Бұхара мен Самарқандта,
Кешегі жас өспірім балғын шақта.
Жеті жыл медреседен сабақ алдым,
Ие боп зерек шәкірт деген атқа.

Өнерге жас шағымнан құштар болғам,
Самарқанд, Бұхарадан білім алғам.
Атанып үздік шәкірт қатарында,
Ең үлкен медресесін тәмамдағам.

Ерлікпен мағлұм болдық алыс-жатқа,
Ән шырқап, қобыз тарттық көңіл шатта.
Бітіріп медресені шыққаннан соң,
Имам боп он жетімде міндім атқа.

Он сегізде әйгілі балуан болып,
Он тоғызда іліндік батыр атқа.
Жиырмада имам болмай, ақын болып
Сыймайтын іс жасадым шарифатқа.

Артықша болмаса да айла-амалым,
Қайтардым бетін талай қас-дұшпанның.
Кешегі өз Тәукенің заманында,
Сан рет тайдырып ем жау табанын.

Тіліне араб, парсы болдым жетік,
Оны да қолданбадым өнер етіп.
Шамамша ел қорғаны - батыр болып,
Мен жүрдім қазағыма қызмет етіп.

Мекендеп Ертіс, Тобыл екі арасын,
Қазақтың жырға бөлеп ен даласын.
Сауықшыл Орта жүздің Керейі едік,
Үш жүздің жат көрмеген ел, даласын.

Бұла өсіп ағалардың арқасында,
Айналып аға-жеңгем марқасына.
Жорықтан тұтқын етіп ел әкелген,
Қалмақтың көз салмаушы ем қалқашына.

Адам деп өз бойына өнер жиған,
Ел іші деп айтады мені имам.
Жорыққа он жетімнен араласып,
Болғам жоқ қожа, софы, молда, имам.

Хат танып, дін исламның білімін алғам,
Жұртыма насихатшы жырау болғам.
Өз Тәуке дәуірінде сардар болып,
Ту ұстап, тұлпар мініп, қол басқарғам.

Қай заман, мына заман, бағы заман.
Болар ма баяғыдай тағы заман.
Қара орман - туған жерім алыс қалып,
Көл-дария коздің жасын ағызамын.

Жорықта еді, қос немерем - Меңгер, Сапа,
Тар жерде соларды ойлап болдым қапа.
Өзім де ұзақ жолда мандымадым,
Айрылып төрт батырдан шектім жапа.

Жау қалмақ шапты талай ауылдарды,
Халқымның тұрмыс халі ауырлады.
Алдырмай жауыздарға елге жетіп,
Көрем бе, аға-іні, бауырларды.

Ажырады үл атадан, қыз анадан,
Қырылды ел соққы көріп қалмақтардан.
Дариға-ай, қазаққа Алла қуат беріп,
Кек алар күн туар ма дұшпандардан?!

Арғы атам - ордабасы Дәулен батыр,
Еділге, Алтайға да тіккен шатыр.
Қараған қазақ, естек қол астына,
Аруағың жебеу болмай, қайда жатыр?!

Қоян жыл дәл алпыс бір мүшелім ғой,
Жасымнан сардар болған кісі едім ғой.
Көрші елге елшілікке ылғи барып,
Халқыма адал қызмет істедім ғой.

Кезінде сардар болған сансыз қолға-ай,
Керейде менің әкем сыншы Толыбай.
Жетсек те бұрын талай жеңістерге,
Жолықтық бүгінгі күн күші зорға-ай.

Тайынбай қарсыласып қалың жауға,
Шықтық қой қоршау бұзып қалмай жауда.
Майданда өлсем әйтеуір шейіт болам,
Дұшпаннан қорқып жанды етпен сауға.

Үргеніш, Бұхара мен Самарқандта,
Кешегі жас өспірім балғын шақта.
Жеті жыл медреседен сабақ алдым,
Ие боп зерек шәкірт деген атқа.

Өнерге жас шағымнан күштар болғам,
Самарқанд, Бұхарадан білім алғам.
Атанып үздік шәкірт қатарында,
Ең үлкен медресесін тәмамдағам.

Ерлікпен мағлұм болдық алыс-жатқа,
Ән шырқап, қобыз тарттық көңіл шатта.
Бітіріп медресені шыққаннан соң,
Имам боп он жетімде міндім атқа.

Он сегізде әйгілі балуан болып,
Он тоғызда іліндік батыр атқа.
Жиырмада имам болмай, ақын болып
Сыймайтын іс жасадым шариятқа.

Артықша болмаса да айла-амалым,
Қайтардым бетін талай қас-дұшпанның.
Кешегі өз Тәукенің заманында,
Сан рет тайдырып ем жау табанын.

Тіліне араб, парсы болдым жетік,
Оны да қолданбадым өнер етіп.
Шамамша ел қорғаны - батыр болып,
Мен жүрдім қазағыма қызмет етіп.

Мекендеп Ертіс, Тобыл екі арасын,
Қазақтың жырға бөлеп ен даласын.
Сауықшыл Орта жүздің Керейі едік,
Үш жүздің жат көрмеген ел, даласын.

Бұла өсіп ағалардың арқасында,
Айналып аға-жеңгем марқасына.
Жорықтан тұтқын етіп ел әкелген,
Қалмақтың көз салмаушы ем қалқашына.

Адам деп өз бойына өнер жиған,
Ел іші деп айтады мені имам.
Жорыққа он жетімнен араласып,
Болғам жоқ қожа, софы, молда, имам.

Хат танып, дін исламның білімін алғам,
Жұртыма насихатшы жырау болғам.
Әз Тәуке дәуірінде сардар болып,
Ту ұстап, тұлпар мініп, қол басқарғам.

Қай заман, мына заман, бағы заман.
Болар ма баяғыдай тағы заман.
Қара орман - туған жерім алыс қалып,
Көл-дария коздің жасын ағызамын.

Жорықта еді, қос немерем - Меңгер, Сапа,
Тар жерде соларды ойлап болдым қапа.
Өзім де ұзақ жолда мандымадым,
Айрылып төрт батырдан шектім жапа.

Жау қалмақ шапты талай ауылдарды,
Халқымның тұрмыс халі ауырлады.
Алдырмай жауыздарға елге жетіп,
Көрем бе, аға-іні, бауырларды.

Ажырады үл атадан, қыз анадан,
Қырылды ел соққы көріп қалмақтардан.
Дариға-ай, қазаққа Алла қуат беріп,
Кек алар күн туар ма дұшпандардан?!

Арғы атам - ордабасы Дәулен батыр,
Еділге, Алтайға да тіккен шатыр.
Қараған қазақ, естек қол астына,
Аруағың жебеу болмай, қайда жатыр?!

Қарамай қысаңшылық ауыр күнге,
Халқымның мұңын айтып, өлең қылсам.
Өткеріп бастан бәрін шапақтардың,
Ісіне көп күйініп жалтақтардың.
Асқанға да бір зауал болар ақыр,
Быт- шытын шығарар жұрт қалмақтардың.
Көрмессің сұм қалмақтай тым қаталды,
Болса да сонша қатал көп маталды.
Қалмақты қызық бөгеп, тойтарған жер,
Сол күннен "Қалмақ қырылған" деп аталды.
Қазақтың қамсыздығын жаулар сезген,
Тыңшысы қалмақтардың елді кезген.
Шал-кемпір кейпінде боп жер шарлаған,
Санақшы тұтқындалды жаннан безген.
Қалмақтың санақшысы қолға түсті,
Қысымға ап көрсетіп ек оған күшті.
Баяндап қару-жарақ, ғаскер санын,
Қалдырмай айтып берді керек істі.
Қазақтар қаша көшіп ұрыс салды,
Бетпақта адастырды қалмақтарды.
Арқаға күнгейдегі қазақ ауып,
Шу, Талас, Сыр, Қаратау жауда қалды.
Тарақты ер Байғазы қолдың басы,
Жиырманың алтауына келген жасы.
Бұл-дағы Кіші жүзге күйеу екен,
Ерлігін көрді елдің көрі – жасы.
Қатысты Кіші жүзден Тайлақ мерген,
Сұлатты көздегенін атқан жерден.
Бір мерген Саңырақ атты жараланды,
Тайлақтың жолдас болып қасына ерген.
Екеуі Кіші жүзде шекті еді,
Қалмаққа әуел бастан кекті еді.
Ағасы Тайлақ мерген Байрақ, Қайрақ,
Олар да жүрек жұтқан бетті еді.
Баласы Бекежанның мерген Тайлақ,
Садақпен жау қалмақты атты байлап.
Ағасы оның Қайрақ ғаскер жинап,
Дұшпанға қарсы аттанған қару сайлап.
Әйгілі Тайлақ, Саңырақ батыр емес,

Найза ұстап, жекпе-жекке шыққан емес,
Өзгеше мергендікпен көзге түскен,
Болмаса қылыштасып етпес егес.
Байғозы қолма-қолда екен күшті,
Ер болып, жеке шығып, көзге түсті.
Атысқа ғадеттенген қалмақтардың,
Бетпе-бет кездескенде зөресі ұшты.
Тұсында "Таңбалы тас" болып шайқас,
Қазақтар ата жаумен салды айқас,
Қалмақтар үсті-үстіне оқ боратты,
Дегендей Үш жүз ұлы көріп байқас.
Соғысып осы жолы байқасқанда,
Қаймықпай басқыншымен айқасқанда,
Қалмақтар жеме-жемде ұта алмады,
Қолма-қол қазақтармен шайқасқанда.
"Айна көл" жағасында қырғын болды,
Қанды ұрыс екі жаққа қиын болды.
Орта жүз, Кіші жүз боп қарсыласып,
Қалмақтан алты мың жан шығып болды.
Тоқтаусыз келе берді қалмақ қолы,
Қанданды ол иттердің жүрген жолы.
Сескендік ерлер құрал аздығынан,
Әлсіз боп қалып жасақ оң мен солы.
Қамданған жасақ жиып, тігіп шатыр,
Қолбасшы Әбілқайыр қайда жатыр.
Сәмеке, Ғайып, Болат, Әбілмембеттің,
Жәрдемі бұл қазаққа тимеді ақыр.
Көп күттік Әбілқайыр келеді деп,
Тосыннан жауға соққы береді деп.
Алайда негізгі қол көрінбеді,
Қорықтық халық түгел өледі деп.
Көрінген батыр сұлтан сөзі майда,
Мақтанған жайшылықта Барақ қайда?
Қытай мен орыстарды мақтаушы еді,
Тапты екен сол жұрттардан қандай пайда.
Әйтсе де көп боп қазақ өлермені,
Қалмақтың ойға қалды өлермені.
Жоңғарлар мылтықтан оқ жаудырса да,
Көрінді екі жақтың теңелгені.

Кіші Арғын Қараманның әулетінен,
Бар екен жүрген батыр өз бетімен,
Есімі сол сабаздың жас Бөгенбай,
Мойымас айрылса да дәулетінен.
Ер шыққан Кіші Арғыннан жас Бөгенбай,
Көңілі қалмақ десе тас Бөгенбай
Дұшпанға бір бүйірден келіп тиді,
Арғынның жасағына бас Бөгенбай.
Дұшпанға қарсы тұрды Арғын қолы,
Кесілді еріксізден жаудың жолы.
Айна көл жағасында тоссақ-дағы,
Келмеді Әбілқайыр жиған тобы.
Шегініп Үкент жаққа болдық бармақ,
Үкентті болды ойымыз қорған қылмақ.
Аспаннан тілегенді жерден беріп,
Бөгенбай болды жауға қанды қармақ.
Бөгенбай болды жұртқа үлкен сүйеу,
Болмады Үш жүз үшін енді күйреу.
Әбілқайыр сұлтанға ол кейіді,
Болса да төрелерге өзі күйеу.
Баласы Қожекенің Бөген сардар,
Қолда деп бұл майданда пәруардигар.
Ат қойды Үкентке кеп жоңғарларға
Жауларға кезек келді қырғын табар
Бес мындай жау қырылды Үкент жақта,
Екпіндеп баса-көктеп келген шақта.
Тойтардық Сарысуда қалмақ қолын,
Құғылу үшін жаудан болып азат,
Шыдатпай шапшандата тарттық садақ.
Қалмақтың ізге түскен жендетіне,
Тигіздік мірдің огын дәлдеп қадап.
Атса да дәу мылтықтан бізге допты,
Желігіп жаудырса да жұртқа окты,
Қазақтар бұрылып кеп бас салғанда,
Еріксіз қалмақ қолы жерді соқты.
Ілгері жаулар қадам баса алмады,
Бөгеліп Сарысудан аса алмады.
Ащы көл, Телікөлде қырылды олар,
Қазақтың қанын судай шаша алмады.

Беттеді көлігі барлар әр бағдарға,
Кіші жүз бетін бұрды Мұғаджарға.
Алшынның күнгейдегі елі бел байлады,
Бармақ боп жер кіндігі – Сарыарқаға.
Билері Үш Алшынның көп кеңесті,
Әзірше Сарыарқаға барам десті.
Сыр бойы, Қаратау да қоныс болмай,
Ілесіп Орта жүзге Алшын кетті.
Жан-жақтан Сарыарқаға ел құлады,
Қуылып қыстауынан зар жылады.
Қиналған мекен таппай жаяу-жалпы,
Шұбырып жүрген ізін жол қылады.
Ит жоңғар шабуылдады бірнеше ұдай,
Қоршауды бұздық қолдап аруақ-құдай.
Ертіс, Еділ, Тобылға жетпек болып,
Келеміз Айша екеуміз жүріп тынбай.
Ақса да соғыста қан ағын судай,
Ашыққан қазақ көрдік улай-шулай.
Аштарға аттың бірін сойып беріп,
Аттандық көңіленіп ерлік буға-ай!
Құрбан қып шалған атым күрең жорға,
Біз тарттық ауыр бейнет ұзақ жолда.
Көңілге Айша екеуміз медеу еттік,
Бар ғой деп атысатын мылтық қолда.
Солмаған жоқшылықта біздің көрік,
Дулыға басымдағы темір бөрік,
Найзаға ту байламай жүрген емен,
Жасыл ту , он жетімнен болдың серік.
Бөрінің басы, жарты аймен,
Жұртымның туда белгісі.
Байрақты ондай ұстайды,
Қол бастаған он кісі.
Майданды бастан кешіру,
Жүректі жігіт белгісі,
Табанды болса сарбаздың,
Өрге басар әр ісі.
Жақсының бала кезден алдын көргем,
Қаймықпай қалмақтарға майдан бергем.
Ер Көкше, ер Есімді хисса еткен,

Керейдің жырауы мен - Қожаберген.
Сыйынып аруақ пенен жаббар хаққа,
Мінгестік Айша екеуміз ақбоз атқа.
"Ауылға жетем" деген зор үміт бар,
Елімді жолықтырғай біздің баққа.
Жетекте ілбіп келеді көкшұбар ат,
Ертеден жылқы малы ерге қанат.
Суына Сарысудың тысын жудым,
Болған соң үстімдегі қан жанат ішік.
Аттанып Сарысудан терістікке,
Келеміз жадырамай кейістікте.
Сөйтсе де тілек тілеп, сөз сөйледім,
Шыққанда Арқадағы кеңістікке.

Алладан енді тілегім:
Сақтап бізді саламат,
Еліме аман жеткенше,
Денсме салма жарақат.

Алпыс бірге келгенде,
Кездесті бізге бұл бейнет.
Күдерімізді үзбейік -
Туар алда күн зейнет.

Көп қайғырма, Айшажан,
Жегерміз елге амалдап.
Құтылармыз ұрыс сап,
Келсе де қалмақ қамалап.
Тілеуін көптің тілейін,
Ел-жұртпен бірге жүрейін.
Қан майданда соғысып,
Үлғайсам да көрейін.

Көрерміз елді, Айшажан,
Тірі жүрсек саламат.
Ауыр күн кегер қиналтқан,
Құдай берсе зор қуат.

Батырлар мен көсемдер,
Ғаскерін бастап ұрысқа.
Майданда жауды еңсерер,
Ерік беріп қылышқа.

Соғыста күйреп, жау жусап,
Сарбаздар жеңер ұран сап.
Тазартылып жұртқыштан
Ұзамай қалар жер босап.

Қысаңшылық жойылып,
Халқым болар мүлде азат.
Жағдайымыз жақсарып,
Орнар заман шын ғажап.

Баяғыдай сайрандап,
Қымыз ішіп жайрандап.
Тұрмыстары түзеліп,
Асыр салар жайнаңдап.

Арылар бастан бар азап,
Қалмаққа төніп жүт, тозақ.
Қалпына келер толықсып,
Дәулетті болар бар қазақ.

Уайымдама, Айшажан,
Қалды деп боз ат шабандап.
Жетерміз елге біз де аман,
Құлжа атып жеп амалдап.

Ауыстырып мінуге,
Жарап қалды шұбар ат.
Айырылмайық ақылдан,
Болмаса да көңіл шат.

Қайғыра көрме ой ойлап,
Қалармыз деп жаяулап.
Есен болса, жан жарым,
Барармыз жұртқа аяңдап.

Бөгелмейік аялдап,
Жүрсек те атпен баяулап.
Ұзап шықтық алысқа,
Жете қоймас ит қалмақ.

Жағдайдың бәрін шамалап,
Сулы жерді жағалап.
Жау мен жүт қабат қысса да,
Бұрылман артқа алаңдап.

Орта жүздің ішінде,
Ашамайлы керей деп.
Жаудың кірген түсіне,
Бөленіп ерлік мерейге.

Толыбай сыншы баласы -
Қожаберген жырау ем.
Сыйлаған елдің данасы,
Қамалға шапқан шаһбоз ем.

Сібірге туған жеріме,
Өзімнің керей еліме.
Жеткенімше жыр жырлап,
Өлеңнің кірдім кеніне.

Көргем жоқ көпті жамандап,
Бөлгем жоқ жұртты алалап.
Барғанымша халқыма,
Дастанды қойман тамамдап.

Көрсеттің көпке қысым қатты, құдай,
Қара жер қабырғама бағты, құдай.
Табаным жаяу жүрсем қажалады,
Сусыз, шөпсіз ашықтырдың атты, құдай.

Бұл заман, қай-қай заман - шұбар заман,
Қазаққа жаулар тобын құрар заман.
Ертіс, Есіл, Тобылдағы туған елді,
Көрегін күн болар ма есен-аман?!

Мекені еді арғын-қыпшақ, тарақты елі,
Арқаның қытай аспас сары белі.
Тапталып дұшпан ағы тұяғына,
Қазақтың қор болды ғой жасыл жері.

Шығысын Сарыарқаның қалмақ алды,
Балқаштың айналасын ел қыстады.
Баян тау, Ереймен мен Қарқаралы -
Бәріне қалмақтар кеп қоныс салды.

Қайғырып қазақ елі шекті уайым,
Зор апат төмендетіп хал-жағдайын.
Жырымды әрі қарай ұластырып,
Азырақ қайын жұртты баяндайын.

Сүйген жарым Айшаның,
Асыл тегін сұрасаң,
Білмек болып, жарандар,
Шежіреден қозғасаң.

Сауал қойсаң біздерге,
Үш жүздің деп қай ұлы?
Кіші жүз алшын ішінде,
Он екі ата Байұлы.

Байұлына жататын,
Есентемір деген ел еді.
Сырдарияның бойында,
Мекені Бестам жер еді.

Жігіттері жауынгер,
Шеттерінен бөрі еді.
Жұтқызған жауға қайғы-шер,
Қамалға шапқан ер еді.

Алдынан өрген малының,
Есебі жоқ көп еді.
Ғаріптерге қайырымды,
Етек жеңі кең еді.

Айрылып ата қоныстан,
Бет қайтқан соң соғыстан,
Дәу мылтықты дұшпаннан,
Есентемір жұрты ығысқан.

Жағалбайлы, жаппас пен
Есентемір, кердері,
Орал тауға көшпекші,
Жаулары шайқап іргені.

Алшынның әйдік шешені,
Есентемір елі көссімі -
Қайын атам Қабылан би,
Ақылға диқан кісі еді.

Қатарында ер еді,
Азулы жанның бірі еді.
Қартайса да беделді,
Кіші жүзге бел еді.

Көп қиындық көрсе де,
Алдағы істі білсе де,
Дайындалды сапарға,
Сексен беске келсе де.

Айла-амалға кемел-ді,
Баурап көрші-көлемді.
Топтастырды маңына,
Жігіттерді өнерлі.

Жағалбайлы көсемі -
Сансызбайұлы Төс пенен,
Ақыл қосып екеуі,
Көшейік барда ес деген.

Алла, аруаққа сыйынып,
Тас түйін боп жиылып.
Қару-жарақ асынды,
Еретін жұртқа бұйырып.

Салқынданып сұрғылт күз,
Күннің көзін бұлт басты.
Тозған елге басшы боп,
Жағалбайлы жаппасты.

Есентемір, кердері
Жұртын бұлар бастап ап,
Бірі - кәрі, бірі - жас,
Сөздерін қауым қостап ап.
Амалсыз тастап Сыр бойын,
Орал тауға бармақ боп,
Шоғырланды төбеге,
Көшпек болған жиын-топ.

Ту көтеріп көсемі
Соңынан ертін көп елді,
Тәуекелге бел буып,
Көшті бастап жөнелді.

Жағалбайлы Төс батыр,
Өз халқына ес батыр.
Жиырма алтыда жасы бар,
Қалмақтарға өш батыр.

Сансызбайдың өзіндей,
Көрсеткен жауға сес батыр.
Үзкентте болған ұрыста,
Қалмақты қырған күж батыр.

Кетерінде қинады ел,
Қоныстарын қия алмай.
Бәрі де жұрттың жылады,
Көз жастарын тия алмай.

Көз жасын төкті ел мен ер,
Ішке толып қайғы-шер.
Аударып табан көшсе де,
Орал тауы шалғай жер.

Орал таудың күнгейі,
Кіші жүз әлім жері еді.
Алшынның әлім тайпасы,
Алты аталы ел еді.

Шықса да талай қарсы қалың жауға,
Шабактай болды оралған құрған ауға.
Сыр бойылық Кіші жүздер бетін бұрды -
Ырғыз, Ор, Ойыл, Елек, Орал тауға.

Жүретін Сарыарқаны жайлап-қыстап,
Тарақты, Арғын, Қыпшақ, Керей, Уақ.
Бұл бес ел Қорғалжынға шоғырланды,
Жер-суын алғаннан соң көпір қалмақ.

Ташкент пен Түмен шаһар араларын,
Сахара кең жазира далаларын,
Қыс қыстап, жазда айлап еркін өсіп,
Ту ұстап, тұлпар мінген шораларым.

Түркістан, Сайрам, Тараз, Ташкент маңын
Мекендеп Орта жүздің халқы қалың,
Ежелден қоныс етіп, егін салып,
Өсірген қой мен түйе, жылқы малын.

Осындай кең - байтақты мекен еткен,
Орта жүз жаудан бүгін жапа шеккен.
Айырылып ата қоныс, мал-мүлкінен,
Тұрмысы жұртымыздың кері кеткен.

Атсыз қап жұрт жүрісі шабан болды,
Халқыма аштық, соғыс жаман болды.
Басталып ел сұлауы Алакөлден,
Ақтабан шұбырынды заман болды.

Кез болған дұшпан кәріне,
Бала-шаға, кәріңе -
Бағыштаймын хиссамды,
Қаза тапқан бәріңе.

Қарт қолбасшы қайғырып,
Қобыз ап қолға зарланған.
Разы болсын әруағы,
Өткендердің жалғаннан.

Аузына харам салмаған
Қиянатқа еш бармаған.
Шейіт болған жандарға
"Елім-ай" жырын арнағам.

Қалған жан аман жүріңдер,
Соғысып жаумен көріңдер!
"Елім-айдай" хиссамды,
Бәрің жатқа біліңдер!

Сендерді алла жақтасын,
Сұм ажалдан сақтасын!
Тірі жүрген әлеумет,
Өлгеннің кегін жоқтасын!

Дұшпаннан кек алуға еттік шешім,
Ел-жұрттан жасырамын мұның несін?
Халқымның ауыр халін баян етіп,
Жырладым апат күннің шежіресін.

Жұртыма шал да болсам едім қорған,
Қарғыттым тұлпарымды терсең ордан.
Қайғырып қан майданда жыр шығарған,
Керейде Қожаберген бабаң болам.

Ұрпаққа өзім өлсем, атым қалсын,
Жырыма барша жұртым құлақ салсын.
"Бабамның Қожаберген дастаны" деп,
Ұмытпай кейінгі жас есіне алсын!

Ортасы қазан айы болды міне,
Сүм соғыс жиіледі күннен-күнге.
Тамыздың ортасында басталды ұрыс,
Толастап көрген емес әлі күнге.

Мамырда қалмақ ашқан қанды майдан,
Майданнан көп елдердің бағы тайған.
Қазақтың шығыс жағын Жоңғар жаулап,
Сол себеп көше қашқан Қоңырат-Найман.

Тамызда жау жасағы Сырға жетіп,
Бостырды көп ауылды зар еңіретіп.
Жан-жақтан дұшпан қолы қоршаған соң,
Халайық қатты састы, дегбірі кетіп.

Дәл екі ай Қаратауда болды соғыс,
Бермеді қанішер жау жұртқа тыныс.
Бақ кетіп істеріміз кері айналып,
Дариға-ай, бұл кез елден қашты ырыс.

Алыстап майдан жерден шықтық ұзап,
Артымнан ел де келеді ұбап-шұбап.
Сал жасап, Сарысудан ілгері өттік,
Жаратқан бергеннен соң бойға қуат.

Салымыз жалпақ етіп бұған қамыс,
Сарысу көп жорықтан маған таныс.
Қарасы қалың жаудың көзге ілінбей,
Ұрыстан бұл күндерде қалдық қалыс.

Бұл шақта бөкен, киік ауып кеткен,
Құстар да жылы жаққа ұшып кеткен.
Есіркеп қиындықта Ақтың өзі,
Құлжа атып, тамақ қылдық шыққан беттен.

Құлжаның етін бөліп, азық еттік,
Қуанып бұған-дағы шүкір еттік.
Жөн сілтеп, босқын елге алда жүріп,
Қалжырап Сарыөзенге зорға жеттік.

Арқадан Қаратау мен Сыр бойына,
Бет алып шұбырған жұрт көрінбейді.
Арқадан Зерафшанға жазда ел ауған,
Еш жағдай одан басқа білінбейді.

Бұл жақта Орта жүздер алыс көшпей,
Дұшпанның шабуылына көп кездеспей.
Қалған жұрт Қорғалжынға жиналыпты,
Табысып туысқанмен безінбестей.

Қорғалжын аймағына тапталыпты,
Қалмақпен соғысуға оқталыпты.
Би мен бек, хан мен батыр кеңес құрып,
Сол жерде көптің мұңы жоқталыпты.

Көбі елдің жер-суынан айырылыпты,
Шығын боп азаматы қайғырыпты.
Арқаның шығысынан тиген дұшпан,
Оларды қонысынан тайдырыпты.

Жасымнан көп шыққан соң, сапарға алыс,
Жорықта жүрген жердің бәрі таныс.
Байқасам жеткен кезде ел жағдайын,
Панасы қалың жұрттың қалың қамыс.

Құяды Қорғалжынға бірнеше өзен,
Осы өлке маған таныс жігіт кезден.
Ағалар дәулетінің арқасында,
Жасымда серілік құрып, жиһан кезгем.

Қамыс пен тоғайларды паналаған,
Барлығы жұрттың шымнан үй қалаған.
У-шусыз жиі-жиі қоныстанып,
Халайық өзен, көлді сағалаған.

Қорғалжын талай колден құралады,
Ондағы ел мал асырап, қуанады.
Бұл күнде кешегідей жұрт бай да емес,
Сондықтан көп ауылдар сия алады.

Кейбіреу шым оя алмай кештеу қалып,
Кіретін баспалдақпен жер үй салып,
Құм төсеп ішінде оның сыз болмасқа,
Күнелткен баспана қып, барша халық.

Қуандым елдің шеті көрінген соң,
Қол ұшы шеткі ауылдан берілген соң,
Сәлемін топтың берген қабыл алдым,
Жұрт сыйлап, арқам бірден кеңіген соң.

Құрметпен кеп азамат ауыл жақтан,
Түсіріп бәйбішемді, өзімді аттан.
Қолтықтап екеумізді кіргізді үйге,
Еске алып, ерлігімді етіп мақтан.

Әр пенде өз халқына сенеді екен,
Тіршілікте ер ел-жұртын көреді екен.
Атағым жастайымнан жайылған соң,
Өзімді сырттай бәрі біледі екен.

Қарсы алып жібектей боп есілген соң,
Дем алдық төрде отырып шешінген соң.
Жылы үйге енгеннен соң мызғып кеттік,
Жадырап, аяқ жазып көсілген соң.

Маужырап келген күні ұйықтап қалдық,
Екеуміз бәйбішеммен тыныс алдық.
Ұйқыны бел шешініп, қандырған соң,
Бой сергіп, есті жиып дұрысталдық.

Оянып ұйқымыздан бет-қол жуып,
Көңілді жадыраттық қалған суып.
Дастархан жайып, алға табақ тартып,
Құрметпен үй жандары отыр жуық.

Таныссам үй иесі арғын екен,
Арғында Бес Мейрам ел қалың екен.
Ішінде Бес Мейрамның Қуандықтан,
Шыққан жас қатарында дарын екен.

Сұрап ем, ссімі оның Қасым екен,
Ақылы тең -құрбыдан басым екен.
Күн көрген аң, күс аулап жастайынан,
Ешкімге телмірмеген асыл екен.

Ас ішіп, ауқаттанып жайланған соң,
Асықпай әңгімеге айналған соң,
Жағдайын күнгейдегі елдің сұрап,
Көрі-жас сауал қойып сайланған соң.

Бәрі айтты: сізді сырттай білеміз деп,
Құлаққа ерлігіңді ілеміз деп.
Даңқыңа баба сіздің бек шаттанып,
Әрдайым тілектес боп жүреміз деп.

Сұрады ақсақалдар майдан жайын,
Тындауға үлкен-кіші отыр дайын.
Әуелі өлеңменен естіртпек боп,
Өтіндім айтпақ болып мәні-жайын.

Сөйткенде көңілденді бізді тыңдап,
Хабарымыз әлеуметке әбден ұнап,
Алдымен ән-күй, жырмен білдіруге,
Үйдегі жәмиғаттар етті рұқсат.

Қадірлеп бөйбішемді, өзімді де,
Қатты аяп, есіркеді жүзімді де.
Ардақтап төрлеріне отырғызып,
Тындады ықылас қойып сөзімді де.

Мен сонда қобыз алып, ойға баттым,
Аздан соң "Елім-ай" деп, күйді тарттым.
Халайық көздеріне жас алғанда,
"Елім-ай" әнін шырқап, жырын айттым.

Аңғардым тындауға жұрт берілгенін,
Болған іс аянышты көрінгенін.
Елестеп күздегі апат алдарында,
Көздерден моншақтап жас төгілгенін.

Сонан соң аз кідіріп, тыныс алдым,
Баяндап оқиғаны алғыс алдым.
Естіртіп жеңіс күні алыстығын,
Білдірдім ауырлығын біздің халдің.

Қару сай ер күшіне болмаған соң,
Қалмақты орыс, қытай қолдаған соң.
Быт-шыт боп жеңілгенін елдің айттым,
Дұшпандар дәу мылтықты қолданған соң.

Сұрап ем біздің ел де келген екен,
Асқапқа бірі қалмай ерген екен.
Жетіпті Қорғалжынға малын айдап,
Жаратқан өзі жәрдем берген екен.

Мұндағы ел аштық көрген емес пенде,
Малдан да құр алақан емес кенде.
Бәрінің күнелтерлік азығы бар,
Қарасып жатыр аш пен ауру-кемге.

Қоштасып алғыс айттым арғындарға,
Ағайын, туған елді көрмек болдық.
Аға-інім, ұл-қызыммен табысуға,
Тезірек Айша екеуіміз жүрмек болдық.

Қалмақтар аса жауыз, жыртқыш тектес,
Қорлығы ол сұмдардың естен кетпес.
Алды кеп Керей - Уақ тоқтаған жер,
Қорғалжын аймағында Құланөтпес.

Түзеткен дер кезінде істің мәнін,
Өткізген ел қорғауда жастық күнін.
Өзенге Құланөтпес жеткен шақта,
Біздерге ұшырасты Асқап інім.

Аттарды ерттеп мініп шықтық сыртқа,
Кешікпей табыстық көп туған жұртқа.
Айшажан мен скеуіміз бек қуандық,
Інімді көріп Асқап елге тұтқа.

Көрістік аттан түсіп інілермен,
Аяулы сыйлайтұғын келіндермен.
Бауырыма қысып сүйіп балаларды,
Құшақтап амандастық кәрілермен.

Қолдасып сәлемдесіп, көңілдендім,
Ағайын, үлкен-кіші - бәріменен.
Әйтсе де алдында таяқ ұстап,
Үш бірдей туған ағам көрінбеген.

Шаттанып беттен сүйдім ұл-қызымды,
Көрген соң сау-саламат жұлдызымды.
Жадырап Айша екеуіміз рахаттандық,
Иіскелеп баға жетпес құндызымды.

Табысса да іні-келінім, балаларым,
Көзіме көрінбеді ағаларым,
Шошыдым ажал тапқан скен ғой деп,
Өзімді ерке өсірген даналарым.

Құлазып сала берді шіркін, көңіл,
Дедім мен неге қысқа мынау өмір.
Үш ағам қартайса да сап-сау еді,
Оларды көрмей бізден кетті дегбір.

Жастардан үздік шыққан Жұмай, Жабай,
Сөйледі тура айтпай, сөзді жанай.
Өлімін үш ағамның естіртпек боп,
Келіпті би мен бектің бірі қалмай.

Көңілім боп тұрған соң жадау, тақыр,
Бәрібір сезіп тұр деп бұл жайды ақыр.
Жақсысы Керей-Уақ ортаға алып,
Естіртті Ер Ақпанбет, Жабай батыр.

Жау төніп, жұрт жағдайы болып ауыр,
Айрылған жер-суынан қалың ауыл.
Аз бұрын ел ауардан қайтыс бопты,
Үш бірдей жасы үлкен қайран бауыр.

Шығардым үш ағама отыз жоқтау,
Жұбатып, ел жиылып айтты тоқтау.
Қайғы артып, қан майданнан оралғанда,
Өлімі үш данышпан қиын соқты-ау.

Есітіп ақтық сөзін қала алмадым,
Топырақ қабіріне сала алмадым.
Зор апат ойда жоқта жолды бөгеп,
Дариға-ай, кезінде елге бара алмадым.

Келсе де ұзақ жолдан беті қайтып,
Жылады жарым Айша жоқтау айтып.
Жұбатты жан-жағынан сабыр қыл деп,
Оған да еркек-әйел тоқтау айтып.

Қалмаққа Керей-Уақ қарсы тұрған,
Біраз жас қан майданда шығын болған.
Аз уақыт жазда елге ауру тарап,
Ағалар сол науқастан қаза болған.

Керейдің бір руы - Хансадақты,
Қалмақтар оқ жаудырып, қырып сапты.
Көшпеуге көк Есілден белді буған,
Аббас Керей жұрты да қырғын тапты.

Танаштын Аббас дейтін інісінен,
Таралып біраз Керей өскен еді.
Хансадақ, Аббас Керей тізе қосып,
Бермейміз жерді жауға дескен еді.

Ақыры екеуі де құрып кеткен,
Оларды сақтауға Асқап қимыл еткен.
Доп атып дәу мылтықтан қалмақ қолы,
Асқаптың жолын бөгеп, кедергі еткен.

Аймағын Көкшетаудың мекен қылған,
Меркіт, Керей Жоңғармен ұрыс қылған.
Ежелгі қонысын жұрт қалай қисын,
Меркіттер жер бермеуге белді буған.

Ежелден Көкше өңірін еткен қоныс,
Керейлер ата жаумен салыпты ұрыс.
"Өліспей қыстау, жайлау бермейміз", - деп,
Асынған жарақтарын болат- құрыш.

Айбалта, қылыш, күрзі, садақ, найза -
Бес қару әрқашанда жанға пайда.
Қолданып сойыл, қанжар, пілтелісін,
Дұшпаннан жеңілмеске еткен айла.

Сүм қалмақ дәу мылтықты қолданған соң,
Қоныстан Керей-Уақ сырылыпты.
Хансадақ, Аббас Керей Есіл үшін,
Соғыста жау оғынан қырылыпты.

Қайтсе де елді сақтап қаламын деп,
Күнгейге інім Асқап бұрылыпты.
Қазақ пен татар қолын біріктірген,
Көрген соң қанға тоймас құбыжықты.

Меркіт, Сибан, Керейлер қырылса да,
Қорғауға оларды Асқап жанын салған.
Жаралы, кемтар, науқас адамдарын,
Қалдырмай жау қолынан жинап алған.

Тұқымы елдің құрып кетеді деп,
Қазақ, татар, естекке ашып жаны.
Ұран сап неше күңдей соғысса да,
Асқаптың білінбепті шаршағаны.

Халқының қамын ойлап еткен айла,
Қондырған көштерді әкеп әрбір сайға.
Ұшыратпай ауылдарын зор қырғынға,
Ер Асқап ақылынан тапқан айла.

Барлығын ауылдардың алға салған,
Алды-артын қарауылдап, байқап алған.
Ілгері көштің бәрін аттандырып,
Өздері жаудың жолын бөгеп қалған.

Бұл істер түгел шындық, емес жалған,
Індеттен жұртын сақтау ерге арман.
Асқаптың өнерінің арқасында,
Апаттан Керей-Уақ аман қалған.

Сібірде қалмақтардан соққы көрген,
Татарлар керейлердің көшіне ерген.
Қараған Шалабайға біраз естек,
Ілесіп қазақтарға о да келген.

Қалмақтар салған кезде елге жара,
Естекке, татарға да түспей ара.
Орыстар жоңғарларға қой демеді,
Болған соң мұсылманға көңілі ала.

Естекке, татарға да үстемдік қып,
Орыстар ол екі елге салық салып.
Оларды өздеріне табиғи қып,
Алымын жүретұғын жинап алып.

Естек пен татар жұрты Сібірдегі,
Қазаққа иек сүйеп көңілденді.
Төлемей соңғы жылдар орысқа алым,
Көпірге шабуылдары жиіленді.

Келген соң үлкен апат барлығына,
Тап болып жазмыш ісі жарлығына.
Бәрі кеп Қорғалжыннан қоныс тепті,
Кейімсей жаңа қоныс тарлығына.

Арғында Бес Мейрамның мекен еді,
Қорғалжын, Нұра, Баян, Қарқаралы.
Суы тұщы, шөбі шүйгін малға жайлы,
Құйқалы ғажап жерлер Арқадағы.

Саны тең Арғынменен, Найманменен,
Күн кешкен Керей сауық-сайранменен.
Дихан боп егін салып, һәм ұста боп,
Күн көрген құрал жасап сайменменен.

Көсемі Керей-Уақ Асқап інім,
Тірлікте теңдесі жоқ айым-күнім.
Әрдайым жаттықтырып сарбаздарды,
Ойлады қайтаруды елдің кегін.

Қорғалжын тозған жұртқа болды ошақ,
Келген ел бір-біріне жайып құшақ.
Жатырқау ешбір жанда болмай кетті,
Тату боп бірге өскен адамға ұксап.

Шынында үш жүз халқы атасы бір,
Сол себеп - болмау керек көңілде кір.
Қалмақты жеңем деген елде үміт бар,
Қолдаса жұртымызды аруақ пен пір.

Болса да осы күзде жаңбыр сирек,
Нажағай жарқылдады, күн күркірені.
Соңында қазан айы осындай іс,
Кез болды ғұмырымда алғашқы рет.

Қарасаң Ақ жұмысы қандай ғажап,
Қар түспей Сарыарқада күз болды ұзақ.
Тәңірім қазақтарға болысқандай,
Баршаға құра алмады дұшпан тұзақ.

Бірақ та Бетпақ жақтың күзі суық,
Қашқан ел тез түңілді көңілі суып.
Арқадан құмда жағдай ауыр соғып,
Келгендей болды тағы апат жуық.

Рахымы табиғаттың өзгергендей,
Тәңірім Арқаны елге мегзегендей.
Ердің ері, егіздің сыңары қалды тірі,
Халыққа хақ жәрдемін жібергендей.

Бұл заман - тажал қалмақ шыққан заман,
Ақиық кезқұйрықтан бұққан заман.
Соғысқа дайындығы болмаған соң,
Бет қайтып, жаудан халқым ыққан заман.

Шабуыл қыс бастала толастады,
Қалың жау қарашада жанаспады.
Қыс түсіп Бетпақшенде тым ертерек,
Қалмақтар Сарысудан бері аспады.

Қазаққа ұйымшылдық жарасып тұр,
Аштарға тоқ ағайын қарасып тұр.
Науқас пен кемтарларды қамқорына алып,
Жұртының ғаріптерге жаны ашып тұр.

Шығудың қыстан аман қамын ойлап,
Қайғыны басқа түскен болдық жоймақ.
Бөлісіп қолда барын жан сақтады.
Жаралы жұртқа кімдер кінә қоймақ?

Аттары сарбаздардың тұрды жарап,
Үсталар соғып жатыр қару-жарақ.
Сақтанып тосын болар шабуылдан,
Өткіздік қатал қыстың күнін санап.

Жігіттер аттары жоқ нарға мінбек,
Ұзамай күні ертең көктем келмек.
Жауынгер киер шекпен тоқу үшін,
Келіндер дайын отыр құруға өрмек.

Жақсылар мәжіліс құрып айтып ойын,
Дұшпанға көрсетпек боп істің сойын.
Қоян өтіп, ұлу жыл кіргеннен соң,
Жасадық тілек тілеп наурыз тойын.

Дедік біз ұлу жұртты ұлытпасын,
Сақтасын, қалған елді құрытпасын.
Қазақтар қайда жүрсе аман болсын,
Жер-суын қайта тапсын, ұмытпасын.

Арқаға қазақ, ноғай жиылып тұр,
Насихат құлағына құйылып тұр.
Жеңіске жеткізгей деп кешіктірмей,
Бәрі де алла, аруаққа сиынып тұр.

Мінекей, сағындырған келді көктем,
Күлімдеп жер бетіне нұрын сепкен.
Адамзат, жануар, құс жадырады,
Қоңыр жел жылылықпен сүйіп беттен.

Наурыз өтті, сақтықпен көкек те өтті,
Жауынгер кезекпенен мал күзетті,
Азамат күндіз-түні жортуылда,
Салар деп дұшпан келіп қалың өртті.

Кешікпей мамыр айы жылжып жетті,
Қалмақтар Сарысудан батысқа өтті.
"Қыпшақтың өзенін кеп алды", - деген,
Естідік жау тайпасы Білеуітті.

Алармыз жоңғарлардан елдің өшін,
Тосылған халқым үшін оққа төсім.
Ұлу жыл уақиғасын тағы жырлап,
Бұған да "Елім-ай" деп бердім есім.

Еш пенде бұл шаруамды жек көрмеген,
Жаралы, науқасты емдеу дұрыс деген.
Жұртыма аман келіп табысқан соң,
Жинадым сынықшы, емші әрбір елден.

Арасы ауылдардың емес қашық,
Ем қыл деп ауруларға айттым ашық.
Сынықшы, балгер, емші тобы содан,
Аралап кісі емлеуді етті машық.

Ол топқа хал-хадары бердік сыйлық,
Қалтқысыз орындалып еткен бұйрық.
Сауыққа жігіттерден жасақ құрып,
Осылай аз да болса есті жидық.

Ғаскерге қартайсам да сардар болдым,
Басшысын тағайындап әрбір қолдың,
Бір тобын жауынгердің ертіп жүріп,
Арқаның біраз жерін барлап шолдым.

Көңілім жер аралап, болмады тоқ,
Бұрынғы ақ үйлі ауыл орнында жоқ.
Қаңырап босап қалған қыстау көріп,
Шерленген жүрегіме түсті ыстық шоқ.

Арудың ақша жүзі солған заман,
Кәрі-жас түгел мұңлы болған заман.
Сұңқардың күзғын-қарға орнын басып,
Қарқылдап гүл-бақшаға қонған заман.

Қазағым, ақ ниетті қайран елім,
Бекініп белді бекем байлап едің.
Абайлап жан-жағыңа көзіңді сал,
Мекенің, туып-өскен қайда жерің?

Үй тігіп отырушы ең әрбір сайда,
Қайран ел, ғайып болып көштің қайда?
Жаратып кермелерге байлап қойған,
Бура сан, мүзбел тұлпар атың қайда?

Еркіңмен көшіп-қонып кең далада,
Ешқандай таршылықты көрмеп едің.
Тау, өзен, орман, көлді жаудан қорғап,
Дұшпанға қолдан намыс бермеп едің.

Ту ұстап, сауыт киіп, тұлпар мініп,
Құлашты тым биікке сермеп едің.
Ие боп ең дәулет пен зор бақытқа,
Қырандай қияға ұшқан өрлеп едің.

Мырзалар қазық қағып, желі тартып,
Ботаны құлынменен байлап еді.
Іргесін ақ боз үйдің тігіп тастап,
Мыс шәугім оттан түспей қайнап еді.

Сапырып сары қымыз дәрі орнына,
Қазы сап, тосап жасап ішуші едің.
Сән-салтанат қатардан асырам деп,
Ылғи да бәсекеге түсуші едің.

Қондырып ауылдарды жайлы орынға,
Мейманға ақ үй тігіп сайлап едің.
Бағланды қонағыңа таңдап сойып,
Жал-жая, қазы-қарта шайнап едің.

Уа, жұртым, сол бір жақсы күйің қайда,
Жаз болды тіккен, қане, үйің қайда?
Халайық, уақытымен басың қосып,
Той-думан болып тұрар жайың қайда?

Түйінін әрқашанда да даудың шешіп,
Топ болса, сөйлейтұғын биің қайда?
Сүндет той, келін түскен қуанышта,
Ақынға беретұғын сыйың қайда?

Заманды құлдырар деп ойда бар ма?
Семірткен серке менен қой да бар ма?
Аштыққа ұрынбауға сақтық қылып,
Жасырған азық-түлік, қойма бар ма?

Болар деп малға ықтасын жаңбыр болса,
Жасалған лайықты қора да бар ма?
Қыс - көже, жазда - қымыз, тегін тамақ,
Байғұстар күн көрерлік орда бар ма?

Мүскіндер дәм ішетін майхана жоқ,
Оларға мырза арнаған баспана жоқ.
Шаһардың бәрі бірдей жау қолында,
Қазақта хан отырар астана жоқ.

Байлар аз ие болған дүние-малға,
Бойдаққа қиын бұл кез жүру жалға.
Байтал түгіл бас қайғы дегендейін,
Малшы, жалшы жұмсайтын шоңжар қайда?

Мырзаға, мал кеткен соң, жағдай қайда,
Бақ қонған баяғыдай маңдай қайда?
Он мындап жылқы-түйе өсіргендер,
Бұл кезде түсіп қалды шаруа-жайға.

Ерен батыр болса да жалғыз оқтық,
Кімге жолдас болғандай дүние боқтық?
Жинаған мал мен мүлкің қолдың кірі,
Байлар да болады екен бірер жұттық.

Ақ үйлі ауылдардың көркі қайда,
Жинаған асыл жиһаз, мүлкі қайда?
Жайылған қой мен ешкі, сиыр, түйе,
Өрісте құба жонда жылқы қайда?

Ел-жұрттың баяғыдай сәні қайда,
Шырқаған күйқылжыта әні қайда?
Күй тартып, жыр шырқаған ұзақ таңға,
Қауымды шаттандырған сері қайда?

Көп еміп жер емшегін ұстап кеткен,
Ағаштан соқа жасап, кәсіп еткен.
Диканның біреуі жоқ қарап тұрсам,
Киетін үстеріне қой жүн шекпен.

Қайғырған қазақ, ноғай қайран жұртым,
Бұл күнде шаруаң быт-шыт, ішің түтін.
Күйзелді бала-шаға, кемпір мен шал,
Шіркін-ау, болмаған соң бойда күтім.

Қонақжай, қолы ашық, салты ғажап,
Жартылай көшпелі жұрт біздің қазақ.
Сайланбай алдын ала қорғануға,
Дарига-ай, бейғамдыقتан таритық азап.

Япырым-ау, қалай болды мына заман,
Айырылды ел ұл-қызы мен дүние-малдан.
Ұмытпай кейінгіге жыр ғып айтар,
Көзімен бұл сұмдықты көрген адам.

Түрікпендер Маңғыстауды алды басып,
Күнгейлік алшын, ноғай көшті қашып.
"Жау жағадан алғанда, бөрі етекпен"
Дегеннің кебі болды айтсам ашық.

Майданда нар түйедей бақырғанмен,
Айбарлы арыстандай ақырғанмен,
Мылтықсыз қорғасынды күнің қараң,
Ұрандап жүртты ұрысқа шақырғанмен.

Сонда да күдер үзбей қалған жалпың,
Дұшпаннан қорғануға бәрің талпың.
Би мен бек, батырларым, мылтық соқтырт,
Аты өшпей қалсын десең туған халқым.

Жырымды зейін қойып тыңда, ерлер,
Майданда өзінді-өзің шыңда, ерлер.
Тек қана жауды жеңсең бақ оралар,
Соғыспай бекер қарап тұрма, ерлер!

Жастық

Саналы болып тумасам,
Ата жолын қумаспын.
Қолыма найза алмасам,
Елдікке белді бумаспын.

Ел қорғаны болмасам,
Толыбай срден тумаспын.
Жасық болып жаралсам,
Қанды қанмен жумаспын.

Білекті жігіт болмасам,
Жауға өрт боп тимеспін.
Жүректі жігіт болмасам,
Көбелі сауыт кимеспін.

Алып жігіт болмасам,
Еменнен садақ имеспін.
Сардар жігіт болмасам,
Ұрандап жауға тимеспін.

К рзімде от болмаса,
Аруды таңдап сүймеспін.
Дулығамның төбесі,
Буылмаса меруерттен
Козіме баса кимеспін.

Жалынды болып тумасам,
Батыр болып жүрмеспін.
Дүшпанды дәлдеп атпасам,
Қарыма садақ ілмеспін.

Қылыш шаба алмасам,
Жау тамағын ормаспын.
Пеңдені көзге ілмесем,
Жұрт қамқоры болмаспын.

Күй шығара алмасам,
Қобызды қолға алмаспын.
Шырқап өнге салмасам,
Той-думанға бармаспын.

Ерлік жолға көшпесем,
Ел көңіліне толмаспын.
Ақылға диқан болмасам,
Алды-артымды шолмаспын.

Шұрайын мекен білмесем,
Жағдайлы жерге қонбаспын.
Ел үмітін ақтасам,
Елдік жолдан танбаспын.

Ата салтым сақтасам,
Қадырымды жоймаспын.
Ғаділдікті жақтасам,
Адаса тағы қоймаспын.

Жастықта талап қылмасам,
Игілікке мойын бүрмаспын.
Намысым бойды болмаса,
Дүшпанның басын жүлмаспын

Қожабергеннің "Жастық" толғауын Шайхыуали Нұрғожаұлы 1956 жылы Баян аулының тұрғыны атакты Дәрібай өншінің баласы Қожахмет Дәрібайұлынан (1891-1978) жазып алыпты.
(1993 жылғы сапарда жазылып алынды. М. Д.)

Ер Қойлыбай (Дастаннан үзінді)

Ертеде Қыпшақта өткен ер Қойлыбай,
Қолына жүрмейді екен қобыз алмай.
Болған соң сол ерлерден бізге мирас,
Қобызды мен де жүрмін тастай алмай.

Біздерге пана болсын жаппар күдай,
Және де қолдап жүрсін аруақ ұдай.
Қыпшақта Қойлыбайды жырға қос деп,
Түсімде аян берді өкем Толыбай.

Бөленген өкем Толыбай зор даңққа,
Үлгі айтқан Қазақ, Естек қос халыққа.
Басына Қойлыбайдың түнеп өкем,
Мінгендей болған екен алтын таққа.

Өкеміз көп сиынған Қойлыбайға,
Жау қамап, қиын болған бір жағдайда.
Қалмақты қысылшанда жеңіп шыққан,
Болған соң зор қасиет Қойлыбайда.

Қыпшақта Қойлыбайдың Бұлтың заты,
Әбубрахман өкесінің екен аты.
Қойлыекең Әз-Жәнібек жиені екен,
Көп тиген ғаріптерге шарапаты.

Қойлыбай - Орта жүз Бұлтың Қыпшақтан шыққан өулие кісі. Ол XV ғасырдың II жартысында өмір сүрген. Қойлыбай бейіті Жезқазған облысы жерінде, жиде ағашынан өрілген қалпында өлі күнге дейін сақталыпты.

Қожабергеннің насихат сөзі

Ақсауыт деген сол болар,
Атқанда оқ өтпесе.
Ақберен деген сол болар,
Тигені тұяқ серіппесе.
Алмауыт деген сол болар,
Алысып жауы жеңбесе.
Тұлшар ат деген сол болар,
Артынан қуған жетпесе.
Ер жігіт деген сол болар,
Жасқанбай жауға беттесе,
Жан жолдас деген сол болар,
Жалғыз тастап кетпесе.
Адал дос деген сол болар,
Білдірмей жоқты ептесе.
Туысқан деген сол болар,
Сетілгенді септесе.
Айтулы жақсы сол болар,
Ісіне еткен кеппесе.
Айтулы жаман сол болар,
Ақыл ғып айтқан сөзінді,

Ұғынбай босқа кектесе.
Қайырымсыз жаман сол болар,
Жетімнің бетін өппесе.
Қатыгез жан сол болар,
Жеткіншекке тек десе.
Қайырымды жан сол болар,
Керегінді көктесе.
Ақ көңіл жан сол болар,
Айтар сөзін бүкпесе.
Жан аяр жалқау сол болар,
Жан қинап еңбек етпесе.
Қас надан қабақ түйсіді,
Шаруасы бітпесе.
Бітпейтін сірә іс болмас,
Жұрт жұмылып көптесе.
Ерлердің ісі еленбес,
Халық үшін терін төкпесе.
Кестер ұрпақ тіл қатпай,
Халқын нені жүктесе.

Кәрілік

Жылқыда ұстатпайды бурыл маған,
Аузымда тіс қалмады суырылмаған.
Ханда мейір, билерде ғаділдік жоқ,
Замана несі қалды қуырылмаған.

Жылқыда ұстатпайды сұр қашаған,
Тілеуін мұсылманның бер жасаған.
Маңдайға алла дәулет бітірмесе,
Байымас әлдекімнен бір асаған.

Жылқыда ұстатпайды сұр ат маған,
Сөзімді кей надандар ұнатпаған.
Жүзіне бұл фәнидің көз тастасам,
Пенде жоқ мәңгі қалып тұрақтаған.

Бұл үзіндіні 1993 жылдың күзіндегі іссапар барысында Айымжан аулының тұрғыны мұғалім Нұғман Сатиннен жазып алдық.
(М.Д.)

Өсиет

Батырдың жауы – аңқаулық,
Әйелдің жауы – шайпаулық.
Бар пенденің тірлікте,
Бас дұшпаны – жалқаулық.

Адал адам би болса,
Бұрылмас сөзге арадан.
Қатыгез кісі би болса,
Аузы кетпес парадан.

Түрлі-түрлі балуан бар,
Ебін тауып шалады.
Алуан-алуан жүйрік бар,
Халіне қарай шабады.

Көкірек таза болмаса,
Көз тазасы не керек.
Ішің таза болмаса,
Тіл тазасы не керек.

Май шайнаған сұлтанның,
Нанға мұқтаж күні бар.
Елді шапқан жауыздың,
Елге мұқтаж күні бар.

Қарауылдың жаманы,
Алдырғанда өкінер,
Балуанның жаманы
Шалдырғанда өкінер.

Жыраудың “Өсиет” өлеңі 1956 жылы Баяхмет Хұсайынулынан жазып алған, ауыз әдебиеті үлгілерін жинаушы Қ.Биғожиннен алынды, (М.Д.)

Наурыз батасы

Әлеумет, бақ орнатсын наурыз айы,
Оң болсын ел-жұртымның хал-жағдайы.
Қар кетіп, жер қарайып, күн жылынып,
Әр үйдің ойнақтасын бота-тайы.
Наурыз айы оң болсын!
Ақ пен астық мол болсын!
Баршаңызды аруақ жебен,
Қайда барсаң жол болсын!
Айдан аман сақта,
Жылдан есен сақта.
Жүздеген қатерден сақта,
Жұрт үмітін ақта.
Ұлыс күні береке берсін,
Дұшпандарың жерге енсін.
Бақ пен дәулет қабат қонып,
Ұрпақтарың өсіп-өнсін!

Қожаберген Толыбайсыныұлы

Баба тілі

Жаратқан ием пана боп
Тіліме жәрдем бере көр!
Біз сияқты ғаріптің
Көзінің жасын ие көр!

Жаңылдырмай жағымды,
Тілекті әр кез бере көр!
Біз секілді пәндаңның
Үніне құлақ түре көр!

Ел-жұртыма сәлемді
Ілтипатпен жолдайын.
Халайықтан қол үзген
Дарашыл сардар болмайын.

Әбілғазы баһадүр,
Атамай кеткен кезінде,
Ескермепті қазақты
Шежіресінің өзінде.

Біле тұра ол сұлтан,
Еске алмапты үш жүзді.
Соның үшін жарандар,
Айтпақ болдым бұл сөзді.

Айналайын, үш жүзім,
Әбілғазыға налыма!
Шежіресі бар елімнің, -
Қоймаспыз жатқа жалына.

Айналайын қазағым,
Сөзінен сұлтан тосылма!
Баһадүр солай жазды деп.
Алданып оған қосылма!

Жазылмай атым қалды деп.
Шежіресін оқып шошынба!
Тарих сұрап қожадан,
Ерсілі-қарсылы жосылма!

Жазбады деп ол марқұм,
Айналмаспыз өзбекке.
Шеіресі көп қазақта,
От түсірме өзекке!

Шежіресін құрау елімнің
Алынған екен міндетке.
Бабадан қалған нұсқа бар,
Жатпаймыз түбін іздеп те.

Құралақан емеспіз,
Ертеден бар шежіре.
Қазақ деген есімнен,
Қоймас ешкім бездіре.

Өгіз Түрік ішінде,
Алаштан Қазақ жаралған.
Біздің үш жүз елінің
Қияттан көбі таралған.

Қазақ деген атауға,
Ілескен үш жүз есімі
Бір жұрттың екі аты боп,
Тағдыры ерте шешілді,

Шыңғыс ханның көп бұрын,
Қазақ пен үш жүз бар атау.
Сөзіме нан, жәмиғат,
Болмасын көңіл еш жадау.

Шыңғыс ханнан көп бұрын,
Алаша деген хан өткен.
Алашаның тұсында,
Дұшпанын Түрік тігіреткен

Алаша хан көсем боп,
Тұранның жерін көгерткен.
Барша қауым есен боп,
Түріктің елін гүлдеткен.

Алашаның даңқына
Шыңғыс та тең келмеген,
Алаша ханның қорымына,
Жошыны Шыңғыс жерлеген.

Алаша ханға табынып,
Аруағына бас иген.
Қанішер Шыңғыс жұмсарып,
Кесегі¹ оның үш сүйген.)

Кей шежіреші жазыпты,
Алаша ханды Алаш деп.
Бұл скеуі жайында,
Жүйріктерде талас көп.

Түріктің ханы Алаша,
Шыңғыстан бұрын өткені.
Ол туралы шежіре
Белгілі жұртқа жеткені.

Алаша ханның бейітін
Әмір Темір жаңғыртқан
Кесегі тозған жерлерін,
Қайтадан қалап, салдыртқан.

Аннас тархан бабамыз,
Ер Алаштың бұтағы
Біздің қазақ бабамыз, -
Сол Аннастың ұрпағы.

Алаштан әрі Өгіз бар,
Өгізден әрі Тұран бар.
Кім десендер тегіміз,
Арғы ағамыз осылар.

Тұран шыққан түріктен,
Тұраннан дұшпан үріккен.
Заманында Тұрандар,
Қорғаған жерін ерлікпен.

---

¹ Кесек - көп мағыналы сөз, ол бұл арада кірпіш мағынасында айтылып тұр.

Даланың ерке ұланы,
Бабамыз қазақ атанған.
Әр жүз үйге басшы боп,
Үш ұлын онан бата алған.

Қазақ, Ұзақ², Созақ пен
Башқұрт халқы Алаштан
Алтай мен Қазан арасын,
Мекен етіп жайғасқан.

Бұл төртеуі таза Алаш,
Сөз емес айтқан тосыннан
Бұларға келіп кейіннен
Қырғыз бен татар қосылған.

Алғашқы төрт Отанға,
Соңынан екеу бірлесіп,
Алтау болған сандары
Туыс болу жөн десіп.

Қырғыз бен татар жат емес,
Олар да Тұран баласы.
Осылайша құралған,
Алаштың алты баласы.

Қазақ, Ұзақ, Созақ пен
Башқұрт, Қырғыз, Татарлар
Бір қауым боп біріккен,
Білген болсаң, жарандар.

Көз жетпейді, әлеумет,
Шынын айтсақ ескіге.
Қатасы болса, сөкпеңдер,
Қоймаңдар маған тепсіне.

Көсемінен бата алған,
Алты алаш боп аталған,
Нұсқа болып ұрпаққа
Бұрынғыдан хат қалған.

---

² Ұзақ - Ноғай халқының Алтын орда дәуірінен бұрынғы атауы. Ноғай қазір Кавказда жеке халық боп өмір сүріп отыр.

Алашқа жатқан алты елдің
Түпкі атасы Тұраннан.
Жаңылмандар, қазағым,
Алаш баба ұраннан!

Шығарып тастап кей надан
Башқұрттың ұлы Естекті.
Алаштың ұлы етіп жүр
Түрікпен мен озбекті.

Бөтен емес Түрікпен:
Туыс қой арғы негізден,
Біз сияқты оның да
Шыққан тегі Өгізден.

Хан атымен аталған
Өзбек деген құрама ел.
Оның жайын жұртымда
Көптен білед талай ер.

Әбілғазы сұлтан мен
Өзбек халқын жек көрмен.
Шежіре жайы алайда
Айтуыма дөп келген.

Шыңғыс ханнан бұрында
Ел болып қазақ танылған.
Мұхаммед шах пен уанға
Көшпелі жұртым бағынған.

Өзбектің жайын сұрасаң,
Түріктің әр ұлтынан.
Топтар келіп құралған
Бөлінген әр шақ жұртынан.

Тұрғылықты тайпа бәріне
Құшақ жайған ұйтқы боп.
Маңына соның жиналған
Әр Отаннан келген топ.

Ұйтқы болған ұлтының
Атасы Түрік Барластан.
Ана тегі Фарсы боп,
Кейіннен түрлі ел жалғасқан.

Жалғасқан елдер жат емес,
Олар да біздің түріктен.
Өзбек ханның түсында
Бір Отан боп біріккен.

Қазақ жұрты ішінде
Туыс боп кірген үш топтың
екеуін
Ақсүйек көрген шонжарлар.

Қазақтан әр ұлтының,
Ішінде олар кездесер.
Бірақ солар екшеліп,
Ұлылық жайын кенесер.

Төре-төлеңгіт, қожа боп,
Оқшауланып тұрар-ақ.
Асыл деп санап өздерін
Ел билеуге құмар-ақ.

Шыңғыс ханнан туды деп,
Арғы атасын төрелер.
Көтеру үшін беделін,
Жүүрт алдында дүрілдір.

Өрістен әрі төренің
Арғы атасын кім білген?
Шыңғыстан өндік дегенің
Құлағына кім ілсін?

Жетпегендей кісі аты,
Сұлтанدارға не болған?
Бірінің есімін біріне,
Бығыстырып көп қойған.

Әкесінің атын төрелер,
Балаларына да қояды.
Шатастырған шежіреге
Көңілі кімнің тояды?

Татардың маңғұл ұлтынан
Төрелер шықты деген бар.
Өріс ханнан басталып,
Қазаққа төре таралар.

Кісі аты емес, төре де,
Қызметкер деген сөз еді.
Түріктің ескі сөзі деп,
Оны айтқан көне көз еді.

Төлеңгіт деген қызметші,
Білесің оны жарандар.
Бұлардан басқа тағы да,
Үшінші топ - қожалар.

Тегіміз біздің араб деп,
Барған жерде мақтанар.
Пайғамбардың³ жиенін
Дейді олар біздің бабалар.

Ханафия мен Хұсайыннан,
Өздеріне дейін таратса,
Нанар едік оларға,
Шежіре айтып ұқсатса.

Бедел алу қажет боп,
Ғали, Арсыланға жанасқан
Ел ішінде аз қожамен,
Еш пәнда жоқ таласқан

Төре-төлеңгіт, қожаны,
Өштігім жоқ, жек көрмен.
Жараспайды алайда,
Орынсыз кеуде көтерген.

Бұл үш топтың бойына,
Туа біткен еспелік.
Оның бәрін кешеміз
Болмас бізде өшпендік.

Өлеңмен айту шежірені,
Ұқсаңыз қиын, халайық.
Қара сөзбен баяндап,
Жазғаның, сірә, лайық.

---

³ Пайғамбар деп ақын бұл жерде
Мұхаммедті айтып отыр.

Тоқтатып енді шежірені
Қолғаңбаға көшейік.
Баба тілді басқамен
Таразылап өлшейік.

Татар тілін хош көріп
Ұзақ жыл халқым сыйлаған.
Әз Жәнібек хан тұсында,
Қазақшаға жиналған.

Әз Жәнібектен көп бұрын
Қазақша жұртым сөйлеген.
Тархандар шығып ортадан,
Өздері халқын билеген.

Қазақша жырдан шығарып,
Нұсқа айтқан көпке бабалар.
Баба тілді құрметтеп,
Қолданған ерте даналар.

Хан басқарған ежелден
Қазақ деген халықпыз.
Ислам дінін қабылдап,
Ерікті жайды алыппыз.

Шыңғыс ханнан көп бұрын,
Қазағым өзі ел болған.
Сақау емес жұртымыз.
Сөйлейтұғын тіл болған.

Шыңғыс ханның тұсынан,
Татар тілі үстем боп.
Татарша хат жазуға
Дағдыланған елдер көп.

Татар тілі ортақ боп,
Алтын орда жұртына.
Зияны,бірақ, болмаған
Жамиғы Түрік ғұрпына

Әз Жәнібектің тұсынан,
Екінші рет хандық боп.
Қалпына келіп қазағым
Болған екен көңілі тоқ.

Тарихына түріктің,
Әуелден-ақ қанықпыз.

Әз Жәнібек ханның кезінен,
Қазақша таңба іске асқан.
Арабтың ғарпын негізге ап,
Қазақша жазу құрасқан.

Таза қазақ тілінде
Жеті жарғы жазылған.
Әз Тәукедей ханымыз,
Жоқ еді елді аздырған.

Өткенге дейін Әз Тәуке
Қолданды ел қазақ таңбасын.
Осы күнде сұлтандар,
Қолға алды татар жазбасын.

Татар тілі екі жүз жыл,
Атқарған бізде қызмет.
Дәл бүгінде тап сонан,
Қазаққа жоқ ғанибет.

Үш жүз жылдан аса уақыт
Қазақша жазды ел жазуын.
Сөйте тұра, көрдің бе,
Бектердің бүгін азуын?

Татар тілі ұғынықты,
Барша түрік халқына
Татарша жазу айналды
Жыраулардың салтына.

Айналайын боздақтар,
Аралас тілге үңілме!
Баба тілі қадірле,
Болашақтан түңілме!

Жарты сөзі Татарша,
Қалған сөзі Араб-фарсыша.
Жазба солай болған соң,
Іске аса ма қазақша?

Миды оят, жәмиғат,

Айырып алтын, жезінді.
Қазақша жазбай жүргенді
Түзет құрып тезінді.

Қолдана бер қазақша,
Қалыпқатүскен ғарпынды.
Шалыс баспай аяқты,
Ойлан, жұртым, артыңды.

Былғарыға түсір әсемдеп,
Қазақша қолтаңбанды.
Қисыққа еріп көсем деп,
Кері айдама арбанды.

Қолға түссе халайық,
Пайдалан Бұхара қағазын.
Болмасын қаза ешқашан.
Оқитын бес намазың.

Баба тілді сақта деп,
Айтып жүрмін жалпыға.
Ақындардың жырларын,
Салып көр деп талқыға.

Кезің жетті үш жүзім,
Ашатын анық көзінді.
Түріктен басқа ұлынан,
Кем санама өзіңді.

Хат жазыссаң өзара,
Жетілдір қазақ сөзіңді.
Жат алдында ез болмай,
Берік ұстандар өзіңді.

Қазақшадан озды деп
Татар сөзін күндемен.
Залал емес, халайық,
Өз тіліңді біл деген.

Татар, Қырғыз - бір туған,
Түріктің көне елі ғой.
Жат көрмейтін оларды,
Өз тілің, бірақ, белгі ғой.

Асан қайғы, Жиренше
Сөйлеп өткен қазақ тіл,
Әз Жәнібек, Қойлыбай
Сыйлап өткен ғажап тіл.

Осы тілді жек көрген
Дүниеден қалар күр.
Бағаласаң шынымен,
Баба тілің асыл-дүр.

Пайдалан қазақ сөзінді,
Жазғанда өз қалпында
Туған тілді құрметте,
Кір жұқтырмай салтыңа.

Менен өзге жыраулар
Шұбарлап хисса шығарған.
Жабайы қазақ тілі деп
Өздері солай ұйғарған.

Басқа тілді жақсы деп,
Шатастырған өздерің.
Біле алмай жүр, шіркіндер,
Жырдың қайнар көздерің.

Айтқанымды қабыл ал,
Азғақ болма, қазағым.
Ілгеріге көзің сал,
Тірліктің тартпа азабын.

Араб, Фарсы, Татар мен
Түріктің ескі тілдерін
Жас кезімде талпынып
Медреседе үйрендім.

Білсем-дағы қадірін,
Осы аталған тілдердің.
Алайда болдым шебері
Найза мен садақ семсердің.

Бірі болып зергердің,
Үсталықты қолдандым.
Аға күйші атанып,
Жетіген, қобыз қолға алдым.

Ел қорғаудың жолында,
Өтті жастық күндерім.
Насихат айтып халқыма,
Шығып жүр жарқын үндерім.

Ноғай ханға қызмет қып.
Түзеген соң қатарды.
Алтын орда тұсынан,
Ұзақтар Ноғай атанды.

Қазақ, ноғай, башқұрт пен
Қарақалпақ тілдері
Әуелде болып бір-ақ тіл,
Халық бопты тұтас іргелі.

Қазіргі үш жүз сияқты,
Бұл төртеуі бір-ақ ұлт.
Әз Жәнібек хан тұсында.
Болған болар дербес жұрт.

Асан қайғы, Жәнібек
Салып кеткен сара жол.
Баба тілін қорғауда,
Бірдей болған оң мен сол.

Татаршалап жырлауды,
Етпедім машық жасымнан.
Шығардым өлең қазақша,
Өрнектеп сөзді асылдан.

Жөн деп білдім басынан,
Қазақтың сөзін құндаған.
Баба тілі алтын деп
Насихат айтып тынбағам.

Баба тілде жазуға
Жыраулардың сөзі мол.
Туған тілде сөйлейді
Жиналған қауым, қалың қол.

Ата-анамыз әлдилеп,
Уатқан бізді баба тіл.
Сол туған тіл атауы -
Ежелгі біздің қазақ тіл.

Сөйлеу тілің болған соң,
Жазба тіл де сол болар.
Қолтаңбаны қазақша,
Қолдана берген жөн болар.

Пайдасы көп жәмиғат
Бабаң қазақ тілінің,
Қазақша жазып жаттықсаң
Арта түсер білімің.

Өз тілінде жазбасаң,
Соғып та кетер киесі.
Өзге тілден көп артық,
Қазақ тілі жүйесі.

Бір ғасырдың жүгі емес,
Мың жылдан артық жиналған.
"Тілімізде қалай сөз мол?"- деп,
Жарамайды ойланған.

Әр кезеңде әр қалай,
Қолданылған сөздер бар.
Сол сөздерді айтайын
Құлағың сал, жарандар.

Баба тілде кей сөз бар,
Көп мағына беретін.
Төрт-бесеуден сөздер бар
Бір мәнде ғана келетін.

Жауынгер мен сарбаздың,
Мағынасы біреу-ақ.
Ғаскер, жасақ, қол деген.
Алмасып үш сөз тұрар-ақ.

Ордабасы, тархан мен
Сардар сөзі бір мәндес.
Ауыстырып айтуға,
Басқа сөзбен дәл келмес.

Ұлыс, өлке, уәлаят,
Аймақ, өңір, атырап.
Ел қонысы үшін айтылып,
Кезекпен тұрар орын ап.

Алдаспан, қылыш, ақберен, -
Шабатын қару аттары.
Ататын құрал ағауы -
Мір мен садақ, жақ-тағы.

Ақсауыт пен кіреуке,
Алма кезек қолданылар.
Үй жабдығы құралдың,
Кейбірінің қос-қос аты бар.

Күйенті мен иінағаш,
Екеуінің мәні бір.
Темір телпек, дулыға,
Мәндес болып тағы тұр.

Уатан сөзі Отанға
Айналғанын білесіз.
Сол себепті қазағым,
Қолданып оны жүресіз.

Алайда Отан сөзінің
Тұрақты орны болмаған.
Бірде тайпа, бірде аймақ.
Орынына кезек қолданған.

"Оты өшпесін Отанның", -
Дейтін ескі нақылды,
Айтқан шығар, жарандар.
Бұрынғы баба ақылды.

Соңғы кезде Отан сөз,
Ел-жұрттың орнын басып жүр.
Қазақтың сөзі жасымай,
Кәдеге ылғи асып жүр.

Үй жабдығы, құралдың
Кейбірінің қос-қос аты бар.
Айтсақ соның мысалын,
Баспалдақ пен саты бар.

Сандық пенен абдыра,
Бір-біріне барабар.
Қайсыбірін айтайын,
Сондай жиһаз тағы бар.

Һүнер деген сөз-дағы,
Өнер боп ерте өзгерген.
Бірақ осы дастанда
Айтпаймын сөзді кез келген.

Қазақтың сөзі асыл ғой,
Ілтипатқа ілдірген,
Қожа деген бір атау,
Төрт сөздің мәнін білдірген.

Ұжым, ұйым, қоғамның
Білесін, халқым, мәні бір.
Алмастырып қолдандың,
Оның өзі ақыл-дүр.

Шежіре мен жылнама,
Мағынасы бір ғана.
Қосарланып айтылады,
Ғұлама жазған таңбада.

Ру деген атаумен,
Ұлт деген сөз алмасқан.
Бір-бірінен қалыспай,
Бір орынға жармасқан.

Халық деген атау бар,
Баба тілге орныққан.
Азаяр деп сөз қоры,
Еш уақытта қорықпан.

Айтсам дайын, әлеумет,
Тілге деген шешімім.
Ел деген сөзге балаймыз,
Отан мен халық есімін.

Айтып жүр жұртым ылғи да,
Ұлпа - отан сөзін қосарлап.
Шығар сөзді ел расқа,
Әрқашанда қосарға ап.

Әлеумет, халық, отан, жұрт, -
Бұл төрт сөздің мәні бір.
Оларға қоса ел мен ұлт,
Дейтін атау тағы тұр.

Үш жүзім, мұны білесің,
Алты атаудың мәні бір.
Алмастырып айтуға,
Рұқсат еткен көміл пір.

Осы алты сөз, жарандар,
Мұра боп қалған көнеден.
Тіршілікте қолданып,
Ертеден қауым меңгерген.

Бұл алты сөзді қолдансақ,
Бүлінбес одан тіліміз.
Жақсы есімді атасақ
Қолдан жүрер піріміз.

Арабтың сөзі - тарих,
Орныққан қазақ тілінде
Ондай сөзден безінбе,
Құштар болсаң білімге.

Қалыпқа түскен сөздерден,
Өзім-дағы еш безінбен.
Қолтума сөзге айналса,
Лайық емес безінген.

Сексен жыл болды шамамен
Күлдірмамай енгелі.
Атауы болып мылтықтың
Қолданылып келгелі.

Сөздің қоры молайса,
Байи берер тіліміз.
Туған тілді қор етсек,
Бұзылып кетер дініміз.

Қоз салсаңыз, жарандар,
Қазақ тілі емес жабайы.
Некеп-саяқ кездесер,
Адырлау сөздер анайы.

Араб, Фарсы, Татардың
Білме деп сөзін үйретпен
Озық ойлы ұлдардың,
Талабың болса күйретпен.

Пайдаланған дұрыс оларды,
Ыңғайына қарай халайық.
Баба тілді қастерлеу -
Азамат - ерге лайық.

Соңғы шақта, ел-жұртым,
Хан, сұлтандар алжасқан.
Қазақтың сөзін менсінбей,
Бекерден-бекер адасқан.

Алжасқан емей, немене?
Татарша сөзге ауысты.
Араб, Фарсы тілімен
Бектер қайта қауышты.

Қожа келген, байқасаң,
Біздің елге әр жұрттан.
Балаларды сүннеттеп,
Билемекші кеп сырттан.

Жас ұлдарды сүннеттеу
Өз қолымыздан-ақ келеді.
Білсе де соны шонжарлар,
Жатқа ерік босқа береді.

Қазақша жазу үйретер,
Аз емес елде молдалар.
Әр тайпа елдің ішінде,
Өзінен шыққан қожа бар.
Пайдаланбай соларды,
Не керек жаттан қорғалар?

Болат пенен Жолбарыс,
Әбілмәмбет, Сомекс.
Татарша жазып порманды,
Болып жүр жұртқа келеке!

Әбілқайыр төреңіз,
Хан болудан үмітті.
Қолға алса істі бүлдірер,
Бермендер оған билікті.
Құдайға шүкір жұртымда,

Медресе мен мешіт бар.
Сөйте тұра, ерлерім,
Басқа тілге бопсың зар.

Таза тілің тұрғанда,
Неге керек шұбар тіл?!
Баба тілде дәріс ап,
Тіршілікте өнер біл.

Мұсылманның үлгісі,
Ақиқат пен шарифат.
Үгітімді үк, бозбала,
Бұзылмасын табиғат.

Біздің құлақ үйренген,
Майданда көп дабылға.
Айналайын ел-жұртым,
Сардарың сөзін қабылда!

Қозғалды деп тарихты,
Өкпелеме, шоралар!
Тізгін берсең әркімге,
Ата тілің жоғалар!

Айыпқа мені бұйырма,
Билерім мен бектерім!
Серттеріңнен айныдың,
Болса да асыл тектерің.

Кейбір сұлтан, хан үшін,
Төрелерді жек көрмен.
Қазағымның ұлымен
Ақсүйекті тең көргем.

Қожаберген айтты деп
Хан-сұлтандар, шамданба!
Сынады деп тіл үшін,
Жазалауға қамданба!

Қолданатын шараңды,
Төңкерермін басыңа.
Соқтықсаң маған сұлтандар
Мінбессің тұлпар астыңа.

Асқақтама, бектерім,
Сұлтанға еріп асыға.
Ілтипатқа алмасаң,
Бұлт төнер әлі-ақ басыңа!

Ажарым егер өтпесе,
Шашбауыңды көтермен.
Қол ұшын, сірә, бермеспін
Жат болармын төтеннен!

Талай шонжар, сұлтанды,
Мұрсындай қылып үйреткем.
Құл көгенге көгендеп
Қабырғасын күйреткем.

Қорғағам елді, ханды да
Қалмақтар қапат жайғанда,
Кім жеңерін көрерсің
Шыққан да ертең майданға.

Алпысқа таяп қалсам да,
Сол қалпында айбатым.
Жас батырдан кем емес,
Ұлғайсам да қайратым.

Бұғалық түспес асаумын.
Ұстауға еш көнбейтін.
Ерте жанған шырақпын,
Оңайлықпен сөнбейтін.

Асқақтады демендер,
Мақтану бізде болмайды.
Ойлаған соң ел жайын,
Осылай ақын жырлайды.

Бір де сөзім, үш жүзім,
Бола қоймас ретсіз.
Болған емес жырларым
Мұсылманға керексіз.

Алла, аруақ қолдар әрдайым,
Қайт болмаған талабым.
Қайратым асай боп түр,
Асынған қару - жарағым.

Таймаған жаудан жүрегім,
Талмаған болат білегім.
Қазақтың тілін қорғай біл,
Әлеумет, сізден тілегім!

Сөкпендер, жұртым, айтты деп
Сөзімде асылық болмасын.
Насихатым қабыл боп,
Төңірім бізді қолдасын!

Асан қайғы бабаның,
Жастарға қонсын ақылы
Жиреншедей атаның
Дарысын көпке нақылы.

Ақтан пәрман жолданса,
Хызыр бабаң қолдаса.
Тілге бөгет жойылар,
Көңілде қаяу болмаса!

Ислам дінін ту етіп,
Көтере бер, жәмиғат,
Қазақша жазба көбейсе,
Болар, халқым, көңіл шат.

Келтірме нұқсан, жарандар,
Ата-баба ғұрпына.
Осы жырым жайылсын,
Жамиғы қазақ жұртына!

Толыбайсыншы ұлымын
Ғаскер бастап, ту алған,
Тыныштық кезең болғанда
Мағына айтқан құраннан.

Орынды шығар сынауым,
Қиын гой көпке ұнауым.
Осылайша толғайды
Қожаберген аға жырауың.

Халқымыздың тілі бай!
Бұзылмаған қаймағы!
Біз шығарған хиссалар -
Нағыз соның айғағы!!!

Қожаберген жыраудың ұрпақтары жөнінде аз сөз

Орта жүз Ашамайлы Керей Дәулен Таузарұлынан (14) Малыбай, Жақсыбай, Аулабай, Ертісбай, Асқарбай, Наурызбай, Тұрсынбай, Толыбай сыншы, Садақбай, Орманбай, Жарқынбай, Қарқынбай, Барқынбай, Арыстанбек.

Толыбай сыншыдан: (24) Майлы би, Әмір, Өмір, Темір, Өтегелді, Өтежан, Өтеулі, Өтебай, Өтеген, Қарабас, Өтебек, Батыр, Бабыр, Еділбай, Жайықбай, Оралбек, Барқыт, Қожаберген жырау (Ақбілек), Өтегүл, Өтеміс, Өтен, Өтепберген Халима шешеден).

Қожаберген жыраудан: (17) Әли, Әди, Нәби, Есет, Әсет, Әбет, Бекет, Науан, Мәдібек, Ақыл, Мамай, Ноғай, Бағыда, Тоқтамыс, Бектеміс, Сағындық, Балхан.

Қожабергеннің ұлдары мен немерелері ел қорғау жолындағы соғыстарда қаза тапқан. Тек Балхан есімді ұлынан тарайтын ұрпақтары Ресей жерінде тұрады.

Қожаберген жырау шығармаларының баспасөзде жариялануы:

1. Қожаберген жырау. «Елім-ай». «Ұлан» газеті 1991 №15-16.
2. Қожаберген жырау «Елім-ай». «Мәдениет және тұрмыс» 1988 № 6.
3. Қожаберген жырау. «Елім-ай». «Дала дидары» 1992 № 3,20,44.
4. Қожаберген жырау. «Елім-ай». «Ауыл» 1993, № 4,27,36,38.
5. Қожаберген жырау. «Елім-ай». «Қызыл ту» 1991, № 18.
6. Қожаберген жыраудың наурыз батасы. «Дала дидары» 1992.
7. Қожаберген жырау. Баба тілі. «Алматы ақшамы» 1993.

Қожаберген жырау жөніндегі жинақтар мен мақалалар

1. Әбуталиев Н. Сегіз Сері. Алматы. «Жалын» 1991. (жинақ)
2. Әбуталиев Н. Ордабасы Қожаберген. Алматы. «Жеті жарғы» 1995.
3. Боранбаев К. Қаратаудың басынан көш келеді. «Қазақ әдебиеті» 1990.
4. Сұрағанов Қ. Асанбек шешен хақында. «Мәдениет» 1992.
5. Жанымбетов Б. Бата алған арымас. «Егеменді Қазақстан» 1994.
6. Отарбаев Р. Есеттер. «Аруана», 994.
7. Смағұлов Ш. Атақты «Елім-айдың» авторы. «Халық кеңесі», 1993.
8. Әбуталиев Н., Жармұхаммедов М. «Елім-айдың» авторы кім? «Алматы ақшамы», 1988.
9. Биғожин Қ, Сұрағанов Қ. Өшпес мұра қалдырған. «Ауыл» 1993.
10. Қарамендин С. Төрт Бөгенбай мен үш Бөкенбай. «Қазақ батырлары», 1993.
11. Қарамендин С. Шежіре туралы шындық. «Мәдениет», 1993.
12. Ұятхан Р. Қожаберген – жырау әрі батыр. «Шалқар», 1992.
13. Әбуталиев Н. Қазақта Қожаберген батыр нешеу? «Халық кеңесі», 1992.
14. Қасымбаев Ж. Хан тарихы – халық тарихы. «Егеменді Қазақстан», 1991.

15. Ұлы дастанның ұзақ жолы. «Ауыл», 1993.
16. Болатов М. Елім-ай. «Жезқазған туы», 1982.
17. Әбуталиев Н. Қожаберген жырау. «Жұлдыз», 1984 № 3.
18. Жармұхаммедов М. Ғасырлар қойнауына саяхат. «Қазақ әдебиеті» 1981.
19. Мінайдаров С. Қожаберген жырау. «Коммунизм туы», 1985.
20. Тұрсынова Г. Қаратаудың басынан көш келеді. «Мәдениет және тұрмыс», 1981 № 6
21. Дастанова М. Жырлары қазақ жұртын елжіреткен... «Қазақ тілі мен әдебиеті», № 4.
22. Дастанова М. «Елім-ай» – тарихи жыр. «Қазақстан мектебі» 1999 № 3.

Мазмұны:

Жырлары қазақ жұртын елжіреткен... <i>(Алғы сөз орнына)</i>	3
Елім –ай	13
Өткенге шолу	20
Ақтабан шұбырынды, алқакөл сұлама	29
Жастық	121
Ер Қойлыбай <i>(Дастаннан үзінді)</i>	122
Қожабергеннің насихат сөзі	123
Кәрілік	124
Өсиет	124
Наурыз батасы	125
Баба тілі	126
Қожаберген жыраудың ұрпақтары жөнінде аз сөз	136
Қожаберген жырау шығармаларының баспасөзде жариялануы	137
Қожаберген жырау жөніндегі жинақтар мен мақалалар.....	137

Оқулықтық басылым

Қожаберген Толыбайұлы

Елім – ай
(жырлар жинағы)

Жалпы редакциясын басқарған
профессор Тұрсынбек Кәкішұлы

Құрастырып, алғы сөзін жазған
Мәдина Дастанова

Техникалық редактора: **Назаренко В.В.**
Техникалық редакторың орынбасары: **Красников Е.А.**
Басылымға дайындаған: **Амантурдиева Г.К.**
Корректор: **Амантурдиева Г.К.**

Теруге 9.11.2000 ж. жіберілді. Басуға 16.11.2000 ж. қол қойылды.
Пішімі 60x84 4/16, қағазы офсет. Қаріп түрі "Таймс".
"RISO" аппаратында басылған. Шартты баспа табағы 8,7.
Таралымы 500 дана.
Бағасы келісілген.

Қазақ мемлекеттік заң академиясы Солтүстік Қазақстан филиалының
жедел полиграфиялық бөлімі,
Петропавл қаласы, Университет көшесі 28 үй.